

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

АКАДЕМИК

№2, 247. 07.04.2024 г.

“Международный научный журнал АКАДЕМИК”

№ 2 (247), 2024 г.

АПРЕЛЬ, 2024 г.

Издаётся с июля 2020 года

Астана
2024

Содержание

ИНТЕГРАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС ДЛЯ РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ К. П. Коваленко, Г. К. Длимбетова.....	4
ОҚУШЫЛАРДА БИОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ Анарбекова Нұрай Мұқтарқызы, Оксикбаев Берикжан Кылышбекович	7
A THOROUGH SURVEY INTO THE RECOGNITION OF FACE EMOTION EXPRESSION: EXPERIMENTAL STUDY, PRACTICAL USES, AND RECOMMENDATIONS FOR THE FUTURE Daniyar Kuanyshbayev	10
APPLICATION OF THE EVENT SOURCING PATTERN IN AN ELECTRONIC MEDICAL RECORD SYSTEM Sultanova Akerke, Mukhtarkhanov Zhanarystan	15
АВТОМАТИЗАЦИЯ В ЦЕНТРАХ ОБРАБОТКИ ДАННЫХ Мурзагалиев Н.Г.	24
КӘСПОРЫНДЫ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ТӘУЕКЕЛДЕРДІ БАСҚАРУДЫҢ РӨЛІ Жайылғанова Айханым Ерболатқызы, Умирзаков С.Ы.	27
ТҮРҒЫНДАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН ЖАҚСЫРТУДАҒЫ ҚАМТУДЫҢ ЦИФРЛАНДЫРУ РӨЛІ Ширинов Джошгун.....	30
ПАНДЕМИЯ ДИСКУРСЫНДАҒЫ МЕДИЦИНАЛЫҚ ТЕРМИНДЕРДІҢ ҚОЛДАНЫСЫ Міркәрім Н.М., Куркимбаева А.М.	34
ЭКСПОРТ И ИМПОРТ КАЗАХСТАНА Ширинов Ахмед.....	38
СИСТЕМА ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИНСТРУМЕНТОВ УПРАВЛЕНИЯ В КОНЦЕПЦИИ РАЗВИТИЯ АПК КАЗАХСТАНА Мергенбаева Азиза Тоймахамбетовна, Жуманова Гульрайруз Маратовна, Таужанұлы Ержан.....	42
АГРОӨНЕРКӘСІПТІК ҰЙЫМНЫҢ МАРКЕТИНГТІК СТРАТЕГИЯСЫ ОНЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІНІҢ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ Аубакирова А.М., Коптаева Г.П., Нуридина А.Ғ.	46
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТУРИСТІК НАРЫҒЫН ЗЕРТТЕУ Ежбанов Б.И., Коптаева Г.П., Оралов А.Қ.	49
ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТЕЛЕКОММУНИКАЦИЯ НАРЫҒЫН ТАЛДАУ Ким А.А., Коптаева Г.П., Нуридинов И.Ғ.	53
ӨНЕРКӘСІПТІК КӘСПОРЫНДАРДА ФИРМАШІЛІК ЖӘНЕ СТРАТЕГИЯЛЫҚ ЖОСПАРЛАУ ӘДІСТЕРІ Мұрат Т.М., Коптаева Г.П., Нуридинов И.Ғ.	57
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕДИЦИНАЛЫҚ КӘСПКЕРЛІКТІ ДАМУДЫҢ ДИНАМИКАСЫ МЕН ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТАЛДАУЫ Попов П.А., Коптаева Г.П.	61
ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКАНЫ ДАМУДЫ ЖАҒДАЙЫНДА ТҮТЫНУШЫЛАРҒА ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ҚЫЗМЕТТЕРІН КӨРСЕТУДІ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ Тәжімұрат Ә.А., Коптаева Г.П.	65
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ЖҮЙЕСІН ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫҢ ҚАЗІРГІ АСПЕКТІЛЕРІ Мергенбаева А.Т., Утемисова Г.Т., Ыскакова М.Ж.	69
ЮРИДИЧЕСКАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ И ЕЕ ТРАКТОВКИ В НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ Сағынбекова Г. М., Туганбаев Рауан	73
USE OF CYBER PSYCHOLOGICAL METHODS TO INCREASE THE COGNITIVE ACTIVITY OF SCHOOL STUDENTS IN INFORMATION EDUCATION M.A. Zhunissova, A.R. Turganbayeva.....	77
THEORETICAL FOUNDATIONS OF PROJECT MANAGEMENT Nazarbekova Anel Ramazhankyzy	86
ГЕОМЕТРИЯ БОЙЫНША ЖҰМЫС ДӘПТЕРІН ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ 8-СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУ ДАҒДЫЛАРЫ МЕН МАТЕМАТИКАЛЫҚ ДЕРБЕСТІГІН ДАМУДЫ Бердибаева Қарашаш Айсултанқызы, Жумагазина Аружан Ержанқызы, Сайком Мейірбек Асхатұлы, Сарман А. Д.	89
ВЛИЯНИЕ ИНТЕГРАЦИИ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА ПРОИЗВОДСТВЕННЫЙ СЕКТОР КАЗАХСТАНА Какимов Бахтияр Куанышұлы	92
THE EVOLUTION AND PROSPECTS OF CARSHARING: THE CONCEPT TO SUSTAINABLE URBAN MOBILITY Zhamshitbekova Aru Kelesimkyzy, Zhabbarhanova Mira Saparalievna.....	96
АЗЫҚ-ТҮЛІК СУПЕРМАРКЕТТЕРІН ОНЛАЙН САТУДЫ ҚОЛДАУДЫҢ АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕСІ Алдиярова Айжан Адильжановна, Бапиев Э.М.	99

ИНТЕГРАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС ДЛЯ РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

К. П. Коваленко, Г. К. Длимбетова

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева.

г. Астана, Республика Казахстан

Аннотация. Данная статья исследует важность интеграции современных технологий в образовательный процесс с целью развития креативности у будущих педагогов. Рассматривается ряд педагогических методик и стратегий, направленных на эффективное использование технологий для стимулирования творческого мышления у студентов педагогических вузов. Обсуждаются такие аспекты, как развитие проектной деятельности с использованием цифровых технологий, применение игровых подходов в обучении и формирование коллективного творчества через сетевые ресурсы. В результате статьи делается вывод о необходимости активной интеграции современных образовательных технологий в учебный процесс для подготовки будущих педагогов к требованиям современного образования и общества.

Ключевые слова: интеграция технологий, образовательный процесс, креативность, будущие педагоги, цифровые технологии, проектная деятельность, игровые подходы

Современное образование переживает революцию благодаря быстрому развитию технологий. Они проникают в каждый аспект образовательного процесса, преобразуя его суть и цели. Одним из наиболее важных аспектов этой трансформации является развитие креативности у будущих педагогов. В этой статье мы рассмотрим, как интеграция современных технологий в образовательный процесс способствует формированию креативности у студентов педагогических вузов, а также какие практические шаги можно предпринять для максимизации этого процесса.

С появлением компьютеров, интернета и мобильных устройств образовательные технологии переживают свой золотой век. Они предлагают широкий спектр инструментов и ресурсов, которые можно использовать для обогащения учебного процесса и стимулирования креативности. Например, интерактивные доски, онлайн-платформы и образовательные приложения позволяют создавать динамичные уроки, вовлекающие студентов в интерактивное обучение и сотрудничество.

Современные образовательные технологии также предлагают многочисленные инструменты для создания мультимедийных презентаций, анимаций и видеоматериалов. Эти инструменты не только делают учебный материал более доступным и интересным, но и способствуют развитию творческого мышления у студентов.

Интеграция технологий в образовательный процесс приносит значительные изменения в сам процесс обучения и воспитания. Она меняет подход к организации уроков, расширяет возможности студентов для самостоятельного изучения и исследования, а также обогащает их обучающий опыт через интерактивные и мультимедийные материалы.

Особенно важно отметить, что технологии способствуют развитию не только технических навыков, но и креативности у студентов. Использование современных образовательных технологий требует от них нестандартного мышления, умения находить новые и неожиданные подходы к решению проблем и задач.

Для успешной интеграции технологий в образовательный процесс и развития креативности будущих педагогов необходимо учитывать несколько ключевых аспектов:

1. Подготовка педагогов.

Обучение преподавателей использованию современных образовательных технологий должно стать приоритетом для педагогических вузов. Преподаватели должны освоить не только

технические навыки, но и научиться интегрировать технологии в учебный процесс таким образом, чтобы они способствовали развитию креативности у студентов.

2. Разработка инновационных курсов.

Педагогические вузы должны активно разрабатывать новые образовательные курсы, включающие в себя современные технологии и методики, способствующие развитию креативности. Эти курсы должны предоставлять студентам возможность экспериментировать, исследовать и создавать с использованием новых технологий.

3. Создание современной образовательной инфраструктуры.

Для успешной интеграции технологий в образовательный процесс необходимо обеспечить доступ к современным образовательным технологиям и ресурсам. Педагогические вузы должны создавать современные образовательные лаборатории, оборудованные современными компьютерами, интерактивными досками и другими образовательными технологиями.

Интеграция современных технологий в образовательный процесс требует применения разнообразных педагогических методик и стратегий, способствующих развитию креативности у будущих педагогов. Рассмотрим несколько ключевых подходов:

Проектная деятельность является эффективным методом развития креативности и самостоятельности у студентов. Интеграция цифровых технологий в проектную деятельность позволяет расширить возможности студентов и сделать их проекты более интерактивными и привлекательными.

Студенты могут использовать различные онлайн-инструменты и программное обеспечение для создания цифровых презентаций, мультимедийных проектов, веб-сайтов и блогов. Это позволяет им не только продемонстрировать свои знания и навыки, но и развивать креативное мышление при создании идеального продукта.

Проекты могут быть междисциплинарными, что способствует развитию глубокого понимания материала и развитию творческого мышления у студентов.

Игровые подходы в обучении позволяют стимулировать креативное мышление и улучшить усвоение знаний у студентов. Современные образовательные игры и симуляторы предлагают интерактивные и увлекательные способы обучения, позволяя студентам экспериментировать, исследовать и применять свои знания на практике.

Использование игр в образовательном процессе позволяет создать атмосферу сотрудничества и соревнования, что способствует активному участию студентов и развитию их креативных способностей. Кроме того, игры могут быть адаптированы к различным уровням знаний и интересам студентов, что делает их универсальным инструментом для обучения.

Интеграция сетевых ресурсов в учебный процесс позволяет студентам работать в коллективе и совместно создавать что-то новое. С помощью онлайн-платформ для совместной работы и обмена идеями студенты могут участвовать в различных проектах, решать задачи вместе и обмениваться опытом.

Коллективное творчество через сетевые ресурсы способствует развитию коммуникативных навыков, умению работать в команде и принимать конструктивную обратную связь. Это также позволяет студентам увидеть, как их идеи и вклад вносят в общий проект, что мотивирует их к дальнейшему творчеству и саморазвитию.

Интеграция технологий в образовательный процесс играет ключевую роль в развитии креативности будущих педагогов. Она позволяет создавать более интерактивные и захватывающие уроки, стимулируя студентов к самостоятельному мышлению и творчеству. Поэтому развитие и внедрение современных образовательных технологий должны стать приоритетом для образовательных учреждений и педагогических вузов, стремящихся обеспечить качественное образование и успешное развитие своих студентов.

Список использованных источников

1. Аргунова Т.Г. Комплексное учебно-методическое обеспечение предмета. – М., 1999.
2. Гусева Р.П. Методическая готовность преподавателей к созданию комплексного учебно-методического обеспечения образовательного процесса // Среднее профессиональное образование. – 2003. – № 3.

3. Кочетов С.И. Комплексное методическое обеспечение учебного процесса средствами обучения. – М.: Высшая школа, 1986.
4. Материалы VI Всероссийской научно-практической конференции «Наука, физическая культура и спорт». – Бронницы, 2011.
5. Материалы VIII Всероссийской научно-практической конференции «Наука, физическая культура и спорт». – Ставрополь, 2013.
6. Образцов П.И., Косухин В.М. Дидактика высшей школы. – 2004.
7. Щепотин А.Ф., Чекулаев М.А., Сосонко В.Е., Шеховцев А.П. Комплексное учебно-методическое обеспечение образовательного процесса в средних профессиональных учебных заведениях. – М.: ИПР СПО, 2002.

ОҚУШЫЛАРДА БИОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Анарбекова Нұрай Мұқтарқызы

І.Жансүгіров атындағы университеттің жаратылыстану факультетінің магистранты

Ғылыми жетекшісі – Оксикбаев Берикжан Қылышбекович

Талдықорған, Қазақстан Республикасы

Аннотация: Бұл мақаланың мақсаты – функционалдық сауаттылық туралы түсінік беру. Болашақ биология мұғалімін дайындауда олардың функционалдық сауаттылығын зерттеудің өзектілігі олардың әртүрлі практикалық контексте тілді тиімді қолдану және түсіну қабілетін талдауда

Түйінді сөздер: Оқушы, функционалдық сауаттылық, биологиялық білім.

Бұл жұмыста болашақ биология пәні мұғалімдерінің функционалдық сауаттылығын өлшеу әдістері мен жаратылыстану пәндері бойынша функционалдық сауаттылықты дамытуда студенттер қолдана алатын дағдылардың тізбесі, сондай-ақ болашақ мамандардың қарым-қатынас пен жұмыста функционалдық сауаттылығын дамытудың маңыздылығы анықталады. биология саласы.

Функционалдық сауаттылық мыналардан тұрады: биологиялық құбылыстарды түсіну қабілеті, мәліметтерді түсіндіре білу және биологиялық тәжірибелер жүргізу. Функционалдық сауаттылықтың инвариантты құрамдастарын ескере отырып, біз оқушылардың жеке тұлғасы биологиялық білімді алу процесінде құндылықтарды іздеу деп аталатын жағдаймен сипатталатынын дәлелдейміз. Функционалдық сауаттылықты қалыптастыру тұлғаның пассивті сапасы емес, керісінше тұлғаның белсенді бөлігі болып табылады.

Мақалада функционалдық сауаттылық биологияны оқыту әдістемесінде негізгі құндылық бағдар екендігі туралы ой негізделеді. Негізгі мазмұнда функционалдық сауаттылық ұғымына талдау жасалған. Функционалдық сауаттылықты дамыту болашақ мұғалімдерге кәсіби өнімділікті арттыруға және студенттерді биология мен ғылыми ойлауға ынталандыруға мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижелері оқушылардың функционалдық сауаттылығын арттыруға ықпал етеді.

Функционалдық сауаттылық биология сабақтарында жоғары педагогикалық шеберліктің негізгі аспектісіне айналуға. Заманауи білім беруде мұғалімдерден шынайы білім берумен қатар, оқушылардың сыни тұрғыдан ойлау, есептерді шешу, биологиялық білімді өмірде қолдана білу дағдыларын дамыту талап етіледі. Демек, болашақ биология мұғалімдері функционалдық сауатты, биологиялық құбылыстарды түсіндіріп қана қоймай, осы ақпаратты іс жүзінде қалай қолдану керектігін көрсете алатын, биология пәні мұғалімдерінің негізгі құзыреттілігі болып табылады. Функционалдық сауаттылықты қалыптастыру кешенді тәсілді және оқытудың әртүрлі әдістері мен стратегияларын қолдануды қажет етеді.

Мектеп оқушыларының биология сабақтарында жаратылыстану функционалдық сауаттылығын дамытудағы дағдылары мен дағдыларының шамамен тізімі келесідей:

1. жаратылыстану білімін өмірлік жағдайларда қолдану.
2. жаратылыстану зерттеулерінің ерекшеліктерін анықтау.
3. қорытынды жасау, түсінікті түрде жауапты тұжырымдау.
4. табиғаттың ғылыми құбылыстарын сипаттау, түсіндіре білу және болжай білу.
5. ғылыми дәлелдер мен қорытындыларды түсіндіре білу.
6. ғылыми зерттеу әдістерін түсіну.
7. ғылыми әдістерді қолдану арқылы шешуге болатын сұрақтар мен мәселелерді анықтау.
8. құбылыстар мен оқиғаларды тізіп, түсіндіру.

Функционалдық сауаттылық сабақтары сабақтың көп бөлігін алмау керек, бірақ әртүрлі кезеңдерінде қолдануға болады. Мен өз тәжірибемде оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту үшін әртүрлі тапсырмалар мысалдарын қолданамын.

Ендеше, сын тұрғысынан ойлау технологиясын өзекті деп санаймын. Бұл технологияның әдістемелері студенттердің өзіндік ұстанымын қалыптастыруға және дереккөздермен және анықтамалықтармен жұмыс істеу дағдыларын меңгеруге мүмкіндік береді. Сыни тұрғыдан ойлай алатын, ақпараттың әр түрімен жұмыс істеуде өзін сенімді сезінетін және әртүрлі ресурстарды тиімді пайдалана алатын оқушы. Оған өмірге бейімделу оңайырақ.

«Идеялар себеті» әдісі.

Мен бұл әдістемені сабақтың бастапқы кезеңінде, студенттер өздерінің бар тәжірибесі мен білімін жаңартқан кезде қолданамын. Сабақтың тақырыбына қатысты барлық нәрсе «себетке» тасталады. Ол оқушылардың сабақта талқыланатын тақырып туралы білетінін немесе ойларын білуге мүмкіндік береді. Барлық идеялар мен ұсыныстар сабақтың келесі барысында түсініліп, талданады. Біртіндеп барлық қателер «себеттен» жойылады, тек дұрыстары қалады. Мысалы, «Бактериялар», «Омыртқасыздар», «Омыртқалылар» тақырыбы бойынша.

Жұмысымда қолданатын тағы бір әдіс – «кластер». Мәтіннің семантикалық бірліктерін оқшаулау және оларды кластер түрінде белгілі бір ретпен графикалық безендіру. Есте сақтау үшін кейбір жазбалар немесе эскиздер жасағанда, біз көбінесе оларды интуитивті түрде ерекше түрде таратамыз. Бұл әдіс ыңғайлы, себебі оны сабақтың барлық кезеңдерінде және кез келген дерлік тақырыпта қолдануға болады.

Функционалдық сауаттылықты дамытуға бағытталған тағы бір тиімді әдіс – тәжірибеге бағытталған есептерді шешу. Мысалы, «Экология» тарауында жалпы биологияны оқу кезінде түсіну үшін мынадай тапсырмалар беремін:

1. Шөлде өсетін өсімдіктер суды тамшылап алуы керек. Шөл өсімдіктеріне ауадан ылғал жинау әдісін ұсыныңыз.

2. Сфагнум батпақтарында ылғалдың көптігіне қарамастан, көптеген өсімдіктерге су қол жетпейтіндігі белгілі. Бұл немен байланысты?

Ұйымдастыру сәтінен кейін сабақтың тақырыбына өту үшін өсімдіктердің тіршілік процестері туралы бар білімімізді жаңартып, алдымен топырақтың қоректенуін еске түсіріп, сол арқылы ауамен қоректену тақырыбына көшеміз. Ол үшін кіріспе диалог жүргіземін, оның барысында оқушылар сұрақтарға жауап береді, бұрын өткен материалды еске түсіреді және өсімдіктердің тіршілігіне қажетті өздеріне белгілі заттарды тізеді.

Мектеп жабық есептерді шешуге үйретеді. Өмір шешудің әртүрлі тәсілдеріне, мәселенің мәнін тереңдетудің әртүрлі дәрежесіне, шешудің әртүрлі тәсілдеріне, әртүрлі жауап нұсқаларына мүмкіндік беретін ашық есептерді шешуді талап етеді. Студенттер идеалды түпкілікті шешімді көруі керек және әртүрлі шешімдерді ұсынудан және қабылдаудан қорықпау керек. Сондықтан, үй тапсырмасының міндетті бөлігімен қатар, есептер шығаруды ұсынамын.

Қиыр Солтүстікте полярлық түн және мәңгі тоң жағдайында жылыжайларда қияр мен қызанақ өсіріледі. Айнала қар жауып, жылыжайда жемістер пісіп жатыр. Осы көкөністерді өсіруге қажетті жағдайлар қалай жасалған?

Тәжірибеде өсімдік жапырағы вазелинмен жағылды. Бұл жапырақ күн сәулесімен жақсы жарықтандырылғанына қарамастан, онда ешқандай органикалық заттар түзілмеген. Неліктен?

Олай болса, биология сабақтарында оқушылардың жаратылыстану, оқу сауаттылығын, жаһандық құзыреттіліктерін дамытуға мүмкіндік мол. Жоғарыда аталған әдістер мен әдістерді қолдану, оларды биология сабақтарында, сонымен қатар сыныптан тыс жұмыстарда біріктіру оқушылардың функционалдық сауаттылық деңгейін, жалпы даму деңгейін айтарлықтай арттырады, оқу процесін шығармашылық және қызықты етеді.

Болашақ биология пәні мұғалімдерінің функционалдық сауаттылығын қалыптастыру жүйелі көзқарасты және оқыту әдістемесін үнемі жаңартып отыруды талап ететін күрделі де көп қырлы процесс.

Болашақ биология пәні мұғалімдерінің функционалдық сауаттылығын дамытуда оқушылардың меңгеруі тиіс дағдылар анықталды:

- Ғылыми білімді өмірлік жағдайларда қолдану.
- жаратылыстану зерттеулерінің ерекшеліктерін анықтау.
- Қорытынды жасап, жауабын нақты тұжырымдаймыз.
- Табиғат құбылыстарын сипаттау, түсіндіру және болжау қабілеті.
- Ғылыми деректер мен қорытындыларды түсіндіре білу.
- Ғылыми әдістерді қолдану арқылы шешуге болатын сұрақтар мен мәселелерді анықтау.
- Құбылыстарды, фактілерді, оқиғаларды атап өту.
- Заттарды, оқиғаларды, фактілерді салыстыру.

Бұл дағдылардың функционалдық сауаттылығын дамыту білім сапасын арттыруда және құзыретті және кәсіби педагогтарды дайындауда шешуші рөл атқарады және оқытудың заманауи әдістерін қолдану және практикалық тәжірибеге баса назар аудару бұл мақсатқа жетуге көмектеседі деген қорытынды жасалған.

Биология контекстіндегі функционалдық сауаттылық студенттердің нақты биологиялық тілді және терминологияны түсіну және қолдану қабілетін, сонымен қатар биологиялық білімді талдау, түсіндіру және қолдану қабілетін білдіреді. Биологияда табысты қарым-қатынас жасау және жұмыс істеу үшін функционалдық сауаттылықты дамыту маңызды.

Осылайша, болашақ биология мұғалімдерін даярлауда функционалдық сауаттылықты дамыту бірінші кезектегі міндетке айналады. Функционалдық сауаттылықты дамыту болашақ мұғалімдерге өздерінің кәсіби міндеттерін тиімді орындауға мүмкіндік береді және студенттерді биология мен ғылыми ойлауға шабыттандырады.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР МЕН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Медеубаева, К. Т. Педагогические условия формирования функциональной грамотности учащихся // III Международной научно-практической конференции: в 2 частях. Гуманитарно-педагогическая академия ФГАОУ ВО «Крымский федеральный университет им. В. И. Вернадского». – 2019. – С. 63-66.
2. Дьякова, Е. А. Развитие грамотности чтения как компонента функциональной грамотности в школе /: материалы XI Международной научной конференции. – 2020. – С. 250-255.
3. Козлова, М. И. Повышение функциональной грамотности как необходимость современного образования / М. И. Козлова // Сборник статей II Международного учебно-исследовательского конкурса. – Петрозаводск, 2020. – С. 116-125.
4. Чигишева О.П., Солтовец Е.М., Бондаренко А.В. (2017) Интерпретационное своеобразие концепта «функциональная грамотность» в российской и европейской теории Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы, «Жаратылыстану-география ғылымдары» сериясы, No3(77), 2023 ж. 57 образования // Интернет-журнал «Мир науки». Том
5. No«4. URL: <http://mir-nauki.com/PDF/45PDMN417.pdf> (Дата обращения 13.07.2020).
5. Азимов, Э.Г., Щукин, А.Н. Новый словарь методических терминов и понятий (Теория и практика обучения языкам). Москва: Икар, –2009. –448 с.

A THOROUGH SURVEY INTO THE RECOGNITION OF FACE EMOTION EXPRESSION: EXPERIMENTAL STUDY, PRACTICAL USES, AND RECOMMENDATIONS FOR THE FUTURE

Daniyar Kuanyshbayev

Suleyman Demirel University, Kaskelen, Kazakhstan

Abstract. The growing volume of information, as well as the expansion of the range of technically complex decision-making tasks, require the systematization of existing methods and the development of new methods and algorithms for their solution. The issue of public safety is acute, for this purpose this article examines the issue of recognizing an individual's emotions in more detail.

Artificial neural networks offer promising prospects for development, and software has a great advantage in using them. Moreover, each completed task has an unlimited and non-standard set of solution methods. The article considers the possibility of using a neural network to solve the problem of recognizing human emotions.

Keywords: neural network, artificial intelligence, algorithm, facial expressions, emotions, invariant

Introduction

A neural network is a computational structure consisting of many elements of the same type. These elements perform elementary functions, and all processes occurring in an artificial network can be associated with processes occurring in the human body, namely in the nervous system.

Neural networks are not linear and by their nature there is no dependence, and it is this fact that allows you to use different development technologies.

A neural network is a system of elementary processors that are interconnected and interconnected. If we consider a neural network as an analogue of the nervous system of the body, then we understand the mechanism in which everything will be processed and everything is done clearly and according to a given request.

In programming, a neural network is one of the ways to solve the problem of effective parallelism.

The task of recognizing emotions is a task of a high technical level and is effectively used in automatic accounting systems for the number of visitors; access control systems and thus creating a safe environment for the population.

Background

Face recognition algorithms in an image can be divided into four categories:

- The empirical method;
- - informative function method;
- - recognition based on a template implemented by the developer;
- - method of detection by external signs (training systems) [2, p.248].

The empirical approach is based on top-down knowledge and involves the implementation of an algorithm with rules corresponding to an image fragment depicting a human face. A set of rules is the formalization of empirical knowledge about the representation of a face in a picture and the signs that guide a person when making a decision: does he see a face or not.

Literature Review

In 1940, information about the neural network was first published, the authors of this statement in the public literature were made by McCulloch and Pitts. In the work there was an explanation and evidence given in the fact that they were published again in 1943 [1]. The article contained the following information, in which it was said that with the help of a neural network, any task can be solved, it can be both logical and arithmetic.

D. Hebb created a model in which he formed a law, the essence of the law is to change the strength of synoptic connections. Hebb's theory is a typical example of self-learning, when the system under test is trained to perform the required task without the intervention of an experimenter. M.

Minsky also contributed to the study of many problems, including the well-known problem of "exclusion" [3, p.7].

In 1958, F. Rosenblatt proposed a neural network called perceptron, which was designed to classify objects. During the training, the perceptron received a message from the "teacher". Thanks to the message, you can determine which class this object belongs to. In addition, the trained perceptron was able to sort previously unused objects on its own, while making a small number of mistakes.

The period of lull in the development of neural networks occurred in 1968-1985. With the advent of high-performance personal computers, this has become available for modeling neural networks.

In 2007, he created deep learning algorithms for neural networks at the University of Toronto. When training the lower levels of the network, Hinton used a limited Boltzmann machine representing a stochastic repeating neural network. After exploring the network, the resulting application could quickly solve the task (for example, find faces in a photo). Currently, this feature is built into all digital cameras. A similar technology is used by Internet search engines when sorting images [46].

According to experts, technological growth is expected in the field of designing neural networks and neurocomputers. In recent years, many new opportunities have opened up, and work in this field is becoming an important contribution to science, technology and economics.

Methodology

The image reduction method, in order to eliminate possible interference, as well as to reduce computational operations, pre-exposes the image to a strong size change (Figure 1):

Figure 1 – Image reduction method

In such an image, it is necessary to determine the area of uniform brightness distribution (the assumed area of the face), and then check for the presence of sharply different areas of brightness inside: it is these zones that can be attributed to the "face" with different percentages of probability.

The histogram method for determining the areas of an image with a "face" builds vertical and horizontal histograms. Facial features are searched in "suspicious" areas (Figure 2):

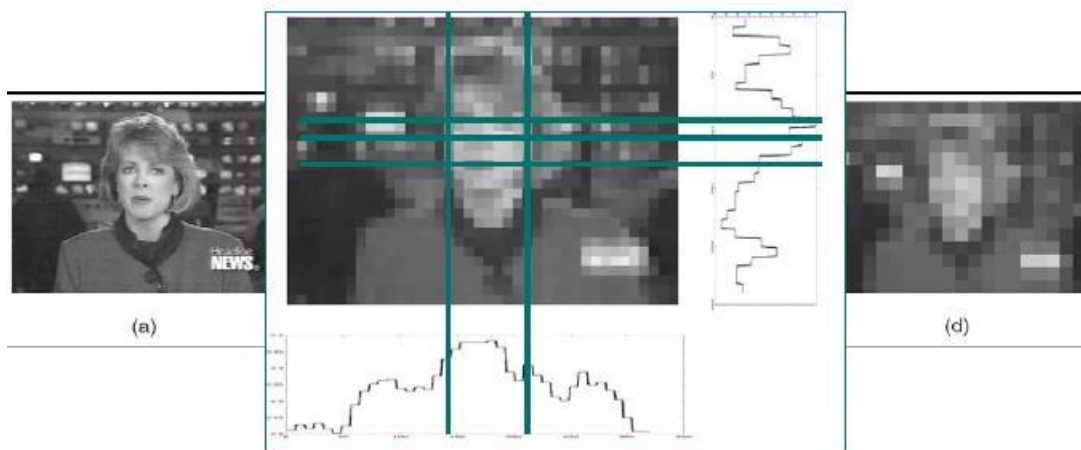

Figure 2– The method of constructing histograms

This approach was used in the development of machine learning, since it assumed low requirements for the processing power of the image processor.

The presented methods have good facial recognition indicators in an image with a homogeneous background, they are easy to implement using machine code.

Later, many algorithms were developed. However, it should be noted that these methods are completely unsuitable for processing images containing a large number of faces or a complex background. They are also very sensitive to head tilts and turns[3].

Bottom-up methods based on knowledge of characteristic invariants of features form another family of face recognition methods.

Here, the approach to the problem is indicated in the form of a lack of formalization of the process taking place in the human brain. Proponents of the approach try to implicitly identify patterns and features of the face image, to find unchanged facial features, regardless of the angle of inclination and position.

The main stages of the algorithms of these methods are:

- Face image perception: eyes, nose, mouth;
- Perception: face boundaries, shape, brightness, texture, color;
- combining all found invariant functions and checking them.

The method of detecting "complex" faces is based on finding the correct geometrically arranged facial features. To do this, a Gaussian filter with different scales and orientations is used. After that, the found objects are compared with their location.

The method of grouping objects involves using another derivative of the Gauss filter to search for areas of interest in the image [4]. After that, the edges are combined around each such area using a filter threshold. The Bayesian grid score is then used to group the identified features and determine the structure of facial features.

These methods allow you to identify a person in different positions. However, if the face is slightly cluttered with other objects, noise appears or the color is too bright, the recognition accuracy is significantly reduced. A saturated background also has a significant impact. The approaches under consideration are based on empiricism, which is both their strong and weak side.

Using rules of thumb allows you to build a specific face image model and reduce the task to a certain number of relatively simple checks.

Recognition based on the developer's template involves installing a standard image with a description of individual features and areas of the face, as well as their possible mutual location [5].

Pattern-based face recognition consists in verifying that each area of the image matches a specific pattern. Let's look at two types of templates: non-deformable and deformable.

The templates are pre-programmed, they use correlation to find faces in an image.

The method of face decomposition using three-dimensional shapes involves using a template in the form of pairs of brightness coefficients in two areas. To determine the location of a face, you need to view the entire image for comparison with a given template at a different scale.

The control point distribution method is a statistical model representing incidents whose shape can be deformed. The big advantage of this method is the distribution of variable objects in a training set with a small number of parameters. This approach is used in object classification systems.

The pattern recognition method is easy to use and effective when working with images with a simple background. The disadvantage of the method is the calibration of the template near the face image. The next method is facial recognition based on external signs (taking into account the level of training and processing of test images). The image system determines the ratio of the vector to one of the classes - face/non-face. The standard search for faces in an image using a mathematical model consists in an absolute search for rectangular fragments of the image. The absolute search scheme has a disadvantage – redundancy and computational power of the process, therefore it is necessary to reduce the number of fragments in the figure [6, p. 144].

The neural network method is the most popular way to solve image recognition problems. When solving problems, the method of support vectors is used, which is necessary to reduce the dimension of the function space. At the same time, the support vector machine method does not lead to a loss of

information content of the selected learning objects, and also allows you to move to the base of the room, where the dispersion will be directed along the main axes of the base [8, p. 72].

The subspace thus obtained, stretched along the main axes, is optimal among all spaces in the sense that it best describes the training set.

These algorithms are similar to the "Learning with a Teacher" type of training and are used for classification and regression analysis tasks. The support vector machine method is based on the fact that linear class separation is required.

The main purpose of training many classifiers is to reduce classification errors on the training set (or empirical risk).

The Viola-Jones method is by far the most promising image recognition method due to its high performance and high percentage of facial recognition. The functions used by the algorithm use the summation of pixels from rectangular surfaces [9, p.512].

The analysis of face recognition methods in the image allowed us to identify effective methods of face recognition in the image, identify the advantages and disadvantages of each method, determine which images can be used and effectively identified, evaluate each of the methods from a professional point of view.

To date, the Viola-Jones algorithm is most in demand due to its high speed and accuracy of operation. Neural networks ranked second in percentage terms. However, it should be repeated that the problem with using neural networks is their mandatory training.

Conclusion

When choosing a neural model, one should take into account: the structural representation of the network, the selection of input data, the possibility of using a neural network for the selected system, the network's ability to learn, the possibility of finding the optimal solution to the problem.

1) A multilayer sigmoidal neural network based on a multilayer perceptron has a simple mathematical description, but requires competent preparation of the training sequence, formation of a training sample, selection of initial values.

2) A recurrent neural network is a rather complex type of network. It has feedback between the elements, which allows the network to accumulate and store information. Such a network does not always provide high accuracy of the solution, due to the complexity of calculating the gradient of the functional in the hidden layer. If the network is spared from excessive or insufficient data processing, it will also be able to track changes in the readings of the environment in which it was placed.

3) The main task in the implementation of Kohonen networks is to divide objects into classes, in accordance with any criteria. Such networks work on the principle of "winner gets everything", that is, the output signal of the network with the highest value will become a single one (winner), the rest will turn to zero. Kohonen networks work with numerical data, at the initial stage it is necessary to minimize the size of the network (that is, reduce the volume in the network to facilitate the learning process).

4) Radial neural networks facilitate the selection of initial conditions for the learning process. If there is one hidden layer and the neuron is connected to the corresponding area of the training data space, the learning start point turns out to be much closer to the optimal solution, compared to other neural network models. Radial neural networks have simple learning algorithms. The division of an object into classes compensates for the weak generalization ability of radial neural networks.

5) P. Ekman's mimic movement coding system is used to describe emotions. To implement SCLD into an intelligent system, it is necessary to implement a prototype of a facial feature

6) The analysis of face recognition methods in the image allowed us to identify common methods that are most effectively used to solve recognition problems. The method using neural networks ranks second in terms of the effectiveness of its application

7) The analysis of neural network models allowed us to identify two universal models applicable

to a wide range of tasks: unidirectional multilayer networks and radial neural networks.

In the practical part of the study, the recognition algorithm will be described and the experimental part on emotion recognition will be performed. To solve this problem, a neural network based on a multilayer perceptron was chosen.

References

- 1 Golovko V.A. Neural networks: learning, organization and application / M.: IPRZHR. 2018
- 2 Gradoselskaya G.V. Network measurements in sociology: Textbook / M.: Publishing house "New textbook", 2014. 248 p.
- 3 Gundyrev K.V. Artificial neural networks in the tasks of diagnosing rail circuits// Scientific research.the laboratory. "Computer automation systems". 2015.
- 4 Efremova E.A., Dunaev E.V. Application of neural networks for forecasting financial time series.//Reports of TUSUR. 2014.
- 5 Zaentsev I.V. Neural networks: basic models/Textbook of physics. F-that. Voronezh. 2019.
- 6 Ivanov A.I. Neural network algorithms of biometric identification / Publishing house: Radio Engineering. 2016. 144 p.
- 7 Callan R. Basic concepts of neural networks/ Ed.: Williams. 2022. 287 p.
- 8 Kashirina I. L. Neural network technologies: An educational and methodological guide for universities / VSU Publishing House. 2018. 72 p.
- 9 Knyazev B.A., Gapanyuk Yu.E. Recognition of abnormal human behavior/ Engineering magazine.2023 512 p

APPLICATION OF THE EVENT SOURCING PATTERN IN AN ELECTRONIC MEDICAL RECORD SYSTEM

Sultanova Akerke

Master's student

International Information Technology University

Almaty, Kazakhstan

Mukhtarkhanov Zhanarystan

Master's student

International Information Technology University

Almaty, Kazakhstan

ABSTRACT

This article delves into the practical application of Event Sourcing within the realm of Electronic Health Records (EHRs), showcasing its integration with the C# programming language, Microsoft SQL Server database system, and a partial incorporation of functional programming principles. By exploring this combination, we highlight how Event Sourcing, complemented by the Command Query Responsibility Segregation (CQRS) architectural pattern, can ensure thorough change auditing, and facilitate the comprehensive reconstruction of medical event histories. Through illustrative examples, we demonstrate the efficiency of usage C# and functional programming paradigms to streamline the adoption of Event Sourcing in EHR systems. Furthermore, we lay down foundational concepts for implementing Event Sourcing, elucidating the intricacies of event modeling and processing using functional programming techniques. This article intended to developers and healthcare professionals seeking to harness cutting-edge technologies and methodologies for optimizing medical data management within EHR frameworks.

INTRODUCTION

In the era of digitalization in healthcare, research and development is finding new ways to improve the efficiency and security of storing health information. In this context, the Event Sourcing design pattern, which originally found its application in the software development industry, is becoming a key player in the Electronic Digital Health Records (EHR) transformation.

This article takes a closer look at the integration of Event Sourcing in the healthcare space, shedding light on innovative approaches to managing and storing healthcare data. We take a deep dive into how using events in an EHR leads to improved tracking of changes in a patient's medical history, ensures data reliability and security, and improves the efficiency of medical record keeping. And one of the reasons for this research is the problem of data processing performance and the historicity of key entities in systems. Whether the event sourcing pattern can solve this issue is also discussed in this work.

METHODS

This article applies architectural analysis and qualitative research methods to evaluate the impact of the Event Sourcing pattern on the architecture and quality of an electronic health record (EMR) system. To demonstrate the CQRS (Command Query Responsibility Segregation) and Event Sourcing approaches, minimal software like REST API was developed.

The architectural analysis method was used to analyze the structure and modularity of the developed system, as well as to compare it with traditional approaches to data storage in EHR. An

assessment was made of the flexibility, scalability and controllability of data using the Event Sourcing pattern.

Qualitative research included the study of literature sources and relevant information.

The result of the work was a discussion of the characteristics of EHR as a system, taking into account the use of CQRS and Event Sourcing approaches, as well as the identification of practical recommendations and scenarios for the use of these approaches in this area.

MAIN PROVISIONS

This study was conducted after the idea of implementing event sourcing in electronic health records emerged. Many software systems use relational databases, which is one of the most popular approaches to developing software resources.

The article[1] states that, the use of relational databases is problematic when the volume of data becomes huge. The database needs to be partitioned into multiple servers, this partitioning creates several problems as joining tables on distributed servers is not an easy task.

While using a primary care facility-focused medical information system, we discovered that a sizable quantity of often used but infrequently modified data was dispersed over several data tables, necessitating numerous join operations when it came time to obtain it. Furthermore, select queries are frequently used to get a large number of data fields that are then neither shown on the user interface nor used in any other way. This circumstance may be the source of several performance problems in addition to an unneeded rise in data flow[6].

Collection of data from multiple sources has become so huge that it can't be well exploited or maintained by using regular methods used for data management: e.g., RDBMS the conventional relational database management systems or search engines used conventionally[2].

During the age of cloud computing, there's a growing recognition that relational databases may not always be the optimal choice for storing application data. This is because modern application needs are increasingly focused on non-functional requirements like observability, rather than solely on traditional relational data structures[3]. Using the Event Sourcing pattern helps a business track almost all actions that occur in the system.

A digital medical record in the context of software is a system where historicity is respected. Every time a patient goes for an examination, at least one of the following is added to the digital medical record: a diagnosis, prescribed medications, a procedure, or at least a consultation. Storing data using Event Sourcing makes the system more optimal in terms of data analysis. For example, a data scientist can receive not only the current state of entities in the system, but also the state in the past.

THEORETICAL FRAMEWORK

Event Sourcing is a design methodology utilized by distributed applications, where they retain their state by recording a series of operations that alter the state. Rather than storing objects that can be modified, these applications maintain an unchangeable sequence detailing the alterations made to said objects[4]. Each modification made is depicted as an event and added to the event log. The current state of an entity can be reconstructed by replaying all recorded events in chronological order. System data is derived from these events. Given that events have already occurred, they are consistently referred to in past tense (with a past-participle verb, such as ItemAdded).

Everything needed to reconstruct the present state is captured in a sequence of occurrences. The event log is an append-only storage and events are unchangeable. Events cannot be removed; only retroactive events may be used to revoke them[8].

Name	Balance
Peter	100
...	...

Figure 1.1 Active record example

Data management is necessary for many software systems. Keeping an application's current state in a database or other type of data storage and returning it upon request is a popular technique. A relational database's objects can be subjected to create, read, update, or delete (CRUD) operations to interact with their current state, or the "active record," according to a software design called "Active Record" (Fig 1.1)[10].

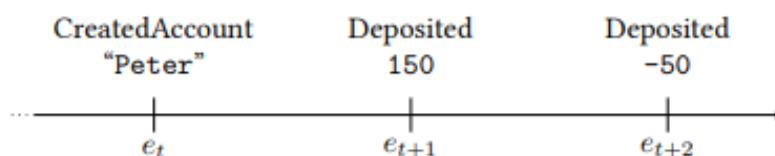

Figure 1.2 Event Sourcing example

Author in article [9] made literature review for other authors' work to define the meaning of Event Sourcing. The common ground of all these definitions is to publish every change to the state of an object (or system, or application) as an immutable event to an append-only event log. This results in a series of events, which when replayed always leads to the exact same state of the object (Fig 1.2).

Many assume Event Sourcing is primarily for auditing, but this is a limited view of the pattern. An append-only log is great for auditing, but Event Sourcing is so much more than that. An audit log is a chronological record of what changed without any context. As the context is stored within the events, the 'why' and 'when' of the event are implicitly stored within the data for the event. Beyond preparing an audit log, an event-sourced system has a wealth of information and context stored within that can be incredibly valuable to the business.

Applications for Event Sourcing are numerous and span a wide range of industries, including finance, healthcare, retail, government, logistics, and video games.

There are some benefits to building systems using Event Sourcing:

- 1) **Audit.** One of the best audit log alternatives is offered by an event-sourced system, which saves your data as a succession of immutable events across time.
- 2) **Time travel.** Debugging greatly benefits from the ability to transfer systems back and forth in time, as all state changes are recorded.
- 3) **Conflict Resolution and Consistency.** With event sourcing, conflicts can be resolved deterministically based on the order of events. This ensures consistency across distributed systems and eliminates the need for complex locking mechanisms.

An event signifies a recorded occurrence within a specific domain. Events serve as the ultimate authority, shaping the present state based on their historical sequence. Immutable in nature, they encapsulate essential business realities. An event, in terms of Event Sourcing, usually contains unique metadata such as the timestamp of the event, the unique identifier of the subject, etc. The information contained in the event will be utilized to both populate read models and populate the state and decision-making processes in the write model.

An aggregate is a collection of items that are considered as a whole with the goal of changing data. Only the member of the aggregate designated as root may be referenced by an aggregate[5].

CQRS, or Command Query Responsibility Segregation, is an approach to distributed computing where the system manages requests through commands and queries. It emphasizes separating command and query operations, with commands responsible for altering or creating system states, while queries focus on retrieving and presenting current states without modification[7].

By dividing the application into command-side and query-side components, CQRS architecture enables flexibility in optimizing various aspects such as state management and storage mechanisms according to specific requirements. This segregation allows for enhanced architectural optimizations tailored to the needs of the system.

RESULTS AND DISCUSSIONS

To achieve our results, a REST API program was written in C# using the ASP.NET framework. The reason for choosing the C# language is due to the fact that this language is not strongly tied to certain programming paradigms. This language allowed us to write a program in OOP style and in a functional style that makes the code more declarative.

We have an entity class `ElectronicHealthRecord` that contains fields, and the structure looks like this:

```
public record ElectronicHealthRecord
{
    public static ElectronicHealthRecord Empty =>
        new ElectronicHealthRecord
        {
            Name = "",
            BirthDate = DateTime.MinValue,
            Gender = PatientGender.Undefined,
            Email = "",
            Diagnosis = new (),
            Medications = new ()
        };

    public string Name { get; set; }
    public DateTime BirthDate { get; set; }
    public PatientGender Gender { get; set; }
    public string Email { get; set; }
    public List<Diagnosis> Diagnosis { get; set; }
}
```

Figure 2 EHR class definition

There are (Fig 2) fields for the patient's personal data and a list of diagnoses. There is also an `Empty` method that returns an object of this class with default values. This is the entity that will be collected from events. The empty method is its very initial state.

```

public record ElectronicHealthRecordCreatedData(
    string Name,
    PatientGender Gender,
    DateTime BirthDate,
    string Email);

public class ElectronicHealthRecordCreated : ElectronicHealthRecordEvent<ElectronicHealthRecordCreatedData>
{
    public const string TYPE = "electronic-health-record:created";

    public static ElectronicHealthRecordCreated Construct(long aggregateId, ElectronicHealthRecordCreatedData data) =>
        new ElectronicHealthRecordCreated
        {
            AggregateId = aggregateId,
            Type = TYPE,
            Version = 1,
            Data = data
        };
}

```

Figure 3.1 Class of EHR creation event

This is the very initial event (Fig 3.1) that will be the source of the formation of the object. Please note that the “construct” method accepts “aggregateId” and “data”. “AggregateId” is the identifier of the object in the database. That is, this event will be collected to form an object with the identifier “aggregateId”. This class also contains the constant field “TYPE”. This is a type of event, and on this basis an operation is performed to form an object.

```

public record DiagnosisAddedData(
    Diagnosis Diagnosis);

public class DiagnosisAdded : ElectronicHealthRecordEvent<DiagnosisAddedData>
{
    public const string TYPE = "diagnosis:added";

    public static DiagnosisAdded Construct(long aggregateId, DiagnosisAddedData data) =>
        new DiagnosisAdded
        {
            AggregateId = aggregateId,
            Type = TYPE,
            Data = data
        };
}

```

Figure 3.2 Class of insertion of diagnosis into EHR event

This is the definition (Fig 3.2) of an event that contributes to the addition of a new diagnosis to the patient’s record. Please note that both of these event classes inherit from ElectronicHealthRecordEvent.

```

public class ElectronicHealthRecordEvent<DATA> : Event
{
    public DATA Data { get; init; } = default(DATA)!;
}

```

Figure 4.1 Parent class of EHR events

The word DATA inside the arrow brackets indicates what data should be stored in the events. This class itself also inherits from another class called Event (Fig 4.1).

```

public class Event
{
    public virtual long AggregateId { get; init; }
    public virtual string Type { get; init; }
    public virtual int Version { get; init; }
}

public class EventEntity
{
    public long Id { get; set; }
    public long AggregateId { get; set; }
    public int Version { get; set; }
    public string Type { get; set; }
    public string Data { get; set; }
}
    
```

Figure 4.2 Parent class Event and database row class Event Entity

This figure (Fig 4.2) shows two classes. The first class is the most parent class of events. The class contains basic attributes: AggregateId, Type, Version.

- AggregateId - this one that indicates to which object the event will be applied.
- Type – this data indicates how to form the object.
- Version – this specifies the order of applying events to the object.

Objects of the EventEntity class will be converted to rows that will be stored in the database.

Column name	Data type
Id	bigint
AggreagateId	bigint
Version	int
Type	nvarchar(MAX)
Data	nvarchar(MAX)

Table 1. Event database scheme

The table indicates how events will be stored. The data attribute is text because the JSON object is stored there. At the program level, this JSON will turn into a full-fledged structure. All these structures helped to implement scenarios where an electronic medical record is created and diagnoses are added to this map in the context of EventSourcing.

	Id	AggregateId	Version	Type	Data
1	1	7176997626221428737	1	electronic-health-record:created	{"Data":{"Name":"User1","Gender":2,"BirthDate":"2...
2	2	7176997828131028993	1	electronic-health-record:created	{"Data":{"Name":"User2","Gender":1,"BirthDate":"2...
3	3	7176997828131028993	2	diagnosis:added	{"Data":{"Diagnosis":{"Code":"CODE1","Descriptio...
4	4	7176997828131028993	3	diagnosis:added	{"Data":{"Diagnosis":{"Code":"CODE1","Descriptio...
5	5	7176997828131028993	4	diagnosis:added	{"Data":{"Diagnosis":{"Code":"CODE2","Descriptio...
6	6	7176997828131028993	5	diagnosis:added	{"Data":{"Diagnosis":{"Code":"CODE3","Descriptio...

Figure 5. Event table data in database

There are 6 rows in the table (Fig 5), but 5 of them belong to the same object because these rows have the same aggregateId. This means that all these 5 lines are collected to build one single object. The row where version is 1 indicates that this is the very first event in the formation of an object with this aggregateId.

To work with data, the program has the EventStore class. EventStore contains the SaveEvent and GetEventsForAggregate methods.

```

16
17     public int SaveEvent(Event @event)
18     {
19         var maxVersion = _dbContext.Events
20             .Where(e => e.AggregateId == @event.AggregateId)
21             .Max(e => (int?)e.Version) ?? 0;
22
23         var eventEntity = new EventEntity
24         {
25             AggregateId = @event.AggregateId,
26             Version = maxVersion + 1,
27             Type = @event.Type,
28             Data = Newtonsoft.Json.JsonConvert.SerializeObject(@event)
29         };
30
31         _dbContext.Events.Add(eventEntity);
32
33         return _dbContext.SaveChanges();
34     }

```

Fig 6.1. EventStore SaveEvent method

The SaveEvent method (Fig 6.1) is responsible for creating events in a database table, preserving the sequence for objects. The “maxVersion” variable stores the latest version of the event of the object with aggregateId. Line 20 of the file contains the logic for searching for information from the database. Here we look for events with an aggregateId that is equal to the aggregateId of the Event class object passed to this method. Line 21 contains the logic for extracting the maximum “version” which means the latest version. Lines 23-29 are for creating a new event. The “Version” field is set to maxVersion + 1. This means that this event is now the latest. The “Data” field is assigned the value of a serialized C# object, that is, in the form of a string.

```

38     public IEnumerable<Event> GetEventsForAggregate(long aggregateId)
39     {
40         return _dbContext.Events
41             .Where(e => e.AggregateId == aggregateId)
42             .OrderBy(e => e.Version)
43             .Select(e => Newtonsoft.Json.JsonConvert.DeserializeObject(e.Data, ExtractType(e.Type)))
44             .Cast<Event>()
45             .ToList();
46     }

```

Figure 6.2. EventStore GetEventsForAggregate method

The “GetEventsForAggregate” method (Fig 6.2) collects all events associated with aggregateId. You need to pay attention to the fact that events are sorted by version in non-decreasing order. From these events, the current state of the object will be restored. You can restore the state of an object to a certain time to get the state at that time.

```

public static Func<ElectronicHealthRecord, ElectronicHealthRecord> Aggregate(Event @event) => aggregator =>
{
    @event switch
    {
        ElectronicHealthRecordCreated e => ApplyElectronicHealthRecordCreated(e)(aggregator),
        DiagnosisAdded e => ApplyDiagnosisAdded(e)(aggregator),
    };
};

```

Figure 7.1 Aggregate method

This code defines a static class, ElectronicHealthRecordAggregator, which contains methods for aggregating events in an Electronic Health Record (EHR). The Aggregate (Fig 7.1) method takes an Event and returns a function that takes the current EHR aggregator and applies the changes associated with that event.

```

public static Func<ElectronicHealthRecord, ElectronicHealthRecord> ApplyElectronicHealthRecordCreated(ElectronicHealthRecordCreated e) => aggregator =>
    aggregator with
    {
        Name = e.Data.Name,
        Gender = e.Data.Gender,
        BirthDate = e.Data.BirthDate,
        Email = e.Data.Email
    };
1 reference
public static Func<ElectronicHealthRecord, ElectronicHealthRecord> ApplyDiagnosisAdded(DiagnosisAdded e) => aggregator =>
    aggregator with
    {
        | Diagnosis = aggregator.Diagnosis.Append(e.Data.Diagnosis).ToList()
    };

```

Figure 7.2 Event application methods

The `ApplyElectronicHealthRecordCreated` and `ApplyDiagnosisAdded` methods (Fig 7.2) are used to apply specific event types (`ElectronicHealthRecordCreated` and `DiagnosisAdded`) to the EHR aggregator, updating it accordingly. "aggregator with" is a record update syntax in C# that is used to create a copy of an aggregator with certain fields modified according to the event data.

Each event that was received from the database through the `GetEventsForAggregate` method goes through the `Aggregate` method to restore the current state of the object.

Calculation of new state of object:

$$S_{t+1} = f(S_t, E_t) \quad (1)$$

where S_t is the current state of the object, E_t is the new event, and S_{t+1} is the state of the object after applying the event. Here, f is a function that determines how to apply the event E_t to the current state S_t to obtain the new state S_{t+1} .

Formula for reproducing the condition:

$$S_n = f(S_0, E_1, E_2, \dots, E_n) \quad (2)$$

where S_0 is the initial state of the object, E_1, E_2, \dots, E_n is the sequence of events, and S_n is the final state of the object after applying all events. Here, f is a function that applies the sequence of events to the initial state to reproduce the final state.

CONCLUSION

In this work, a formulation of the problem and a proposal on how to solve it were made. Reviews were made on the claims of different authors to confirm the hypotheses. The main goal of this work was to use the event sourcing pattern to achieve optimality in development. The optimality is that this approach allows us to maintain historicity, simplicity in database design and increases query performance since it avoids linking tables.

During the research process, a program was written using the Event Sourcing pattern and the CQRS architectural approach. The program demonstrated various components for implementing Event Sourcing and CQRS. The program was divided into "commands" and "queries" to make it easily scalable to save data to the database and query to retrieve data independently of each other.

Parts of the code were also shown on how we will save events and how we will receive them. The program manages to show us how to restore a domain object from events.

In this work, EHR modeling in the program was not fully achieved. The task was set to implement EHR using Event Sourcing, but the result of our work was minimal development, which is the basis. We implemented Event Sourcing, but did not fully develop the domain, that is, business models. We see that the full comprehensive development of this business model is not difficult if you follow the recommendations that were shown in this work.

References:

1. Jatana, N., Puri, S., Ahuja, M., Kathuria, I., & Gosain, D. (2012). A survey and comparison of relational and non-relational database. *International Journal of Engineering Research & Technology*, 1(6), 1-5.
2. Arshad, M., Brohi, M. N., Soomro, T. R., Ghazal, T. M., Alzoubi, H. M., & Alshurideh, M. (2023). Nosql: Future of bigdata analytics characteristics and comparison with rdbms. In *The Effect of Information Technology on Business and Marketing Intelligence Systems* (pp. 1927-1951). Cham: Springer International Publishing.
3. Pantelelis, M., & Kalloniatis, C. (2022, November). Mapping CRUD to Events-Towards an object to event-sourcing framework. In *Proceedings of the 26th Pan-Hellenic Conference on Informatics* (pp. 285-289).
4. Lima, S., Correia, J., Araujo, F., & Cardoso, J. (2021). Improving observability in event sourcing systems. *Journal of Systems and Software*, 181, 111015.
5. Nguyen, H. (2019). Evaluating fine-grained events for an Event Sourcing proof-of-concept.
6. Rajković, P., Janković, D., & Milenković, A. (2013, January). Using cqrs pattern for improving performances in medical information systems. In *Proc. of the 6th Balkan Conference in Informatics* (pp. 86-91).
7. Maddodi, G., & Jansen, S. (2017). Responsive Software Architecture Patterns for Workload Variations: A Case-study in a CQRS-based Enterprise Application. In *BENEVOL* (p. 30).
8. Martin Fowler. Retroactive Event. Dec. 12, 2005. URL: <http://martinfowler.com/eaDev/RetroactiveEvent.html>
9. Müller, M. (2016). Enabling retroactive computing through event sourcing.
10. Fowler, M. (2012). *Patterns of enterprise application architecture*. Addison-Wesley.

АВТОМАТИЗАЦИЯ В ЦЕНТРАХ ОБРАБОТКИ ДАННЫХ

Мурзагалиев Н.Г.

*Магистрант 2 курса специальности 7М06101-Информационные системы
Туран-Астана, Республика Казахстан г. Астана*

Аннотация: В статье рассматриваются особенности автоматизации центров обработки данных. Этот процесс включает в себя управление и автоматизацию операций и рабочих процессов в центре обработки данных. Сама заметная тенденция - это продвинутая аналитика. Она использует данные, чтобы сделать компании более гибкими, конкурентоспособными и инновационными [1]. Основные выгоды приобретатели от автоматизации центров обработки данных - это предприятия и бизнесы. Для бизнеса автоматизация центров обработки данных означает не только уменьшение времени, затраченного на выполнение задач, требующих значительных усилий и времени. Это также снижает вероятность человеческих ошибок, что делает администрирование более эффективным и безотказным.

Ключевые слова: центр обработки данных, автоматизация, сервер, инфраструктура, консоль.

Большинство серверов HPE оснащены встроенным контроллером управления Integrated Lights Out (iLO), который предназначен для удаленного управления сервером. Этот контроллер позволяет администратору осуществлять такие действия, как включение/выключение сервера, доступ к графической консоли, а также подключение медиа-устройств. Название "Lights-Out" подчеркивает возможность управления сервером даже при отсутствии физического присутствия в Центре Обработки Данных (ЦОД), где находятся серверы HPE. Все операции с серверами могут быть выполнены из любой точки мира. Функциональность iLO постоянно расширяется, и сегодня его можно охарактеризовать как центр управления сервером. iLO оснащен процессором, оперативной и флэш-памятью, Ethernet-портом и интерфейсом управления, который включает в себя веб-браузер, командную строку, скрипты и программные интерфейсы REST API. Автоматизированное управление серверами HPE осуществляется через REST API в соответствии со стандартом Redfish, который заменяет устаревший IPMI.

На следующем этапе управления инфраструктурой HPE находится программное решение HPE OneView. Для стоечных и блейд-серверов c-Class оно представлено в виде виртуальной машины, поддерживающей все основные гипервизоры, а для платформы HPE Synergy - в виде аппаратного модуля, известного как Composer. Управление HPE OneView осуществляется аналогично iLO: через веб-интерфейс, скрипты и команды RESTful API / Redfish.

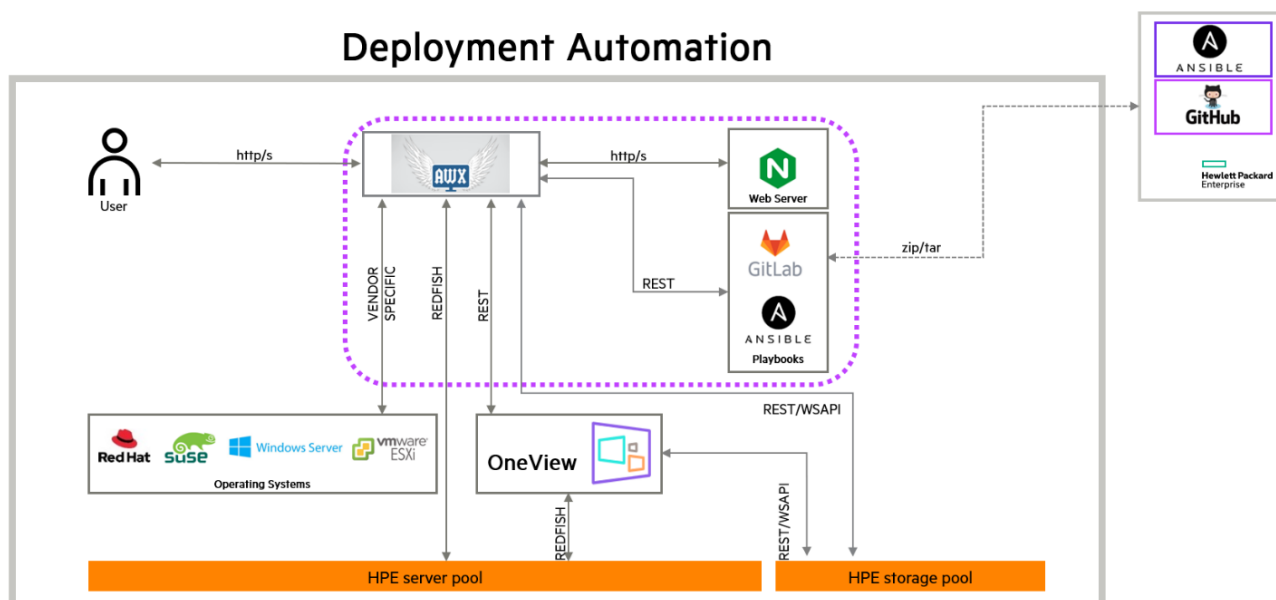
Ранние сети были довольно мелкими [2]. Одним из решений HPE по автоматизации операций является Deployment Automation Solution. При увеличении количества информационных систем и запросов со стороны бизнеса автоматизация становится необходимой для ускорения внедрения и обслуживания систем. Обычно администраторы пытаются автоматизировать задачи с помощью собственных средств, таких как Ansible, Python, Puppet, но это требует частой правки и не всегда эффективно в продуктивной среде.

Эволюция от иерархии тесно связанных отдельных сетей для передачи корпоративного трафика к более интегрированной единой одноуровневой модели, приведет к снижению операционных издержек и энергозатрат, связанных с функционированием консолидированных ресурсов ЦОД [3]. Deployment Automation Solution - это сервис по настройке автоматизации операций, использующий открытые или коммерческие инструменты, уже используемые на предприятии. Пользователи могут настраивать решение и добавлять собственные наработки,

расширяя его функциональность. Основные компоненты решения - Ansible для автоматизации, Nginx для хранения образов и GitLab для управления кодом и скриптами. Использование стандартных инструментов и DevOps-процессов делает подход системным и масштабируемым. Большинство компонентов работает в контейнерах, обеспечивая быстрое развертывание и обновление решения.

Deployment Automation Solution взаимодействует с программно-определяемой инфраструктурой через OneView Ansible collection / REST API для управления HPE OneView, а также использует API конкретных поставщиков программного обеспечения, таких как:

- Автоматизация операций с серверами Linux, работающими под управлением Red Hat Enterprise Linux (RHEL), может быть осуществлена с использованием Ansible Playbooks, которые устанавливают связь с серверами через протокол SSH.
- Для работы с виртуализированной инфраструктурой VMware средство Ansible также предоставляет возможность взаимодействия через REST API или SSH.
- А в случае работы с операционными системами Windows, Ansible может использовать протокол WinRM для связи с удаленными серверами.

Для удобства оркестрации и построения сложных рабочих процессов автоматизации часто используются инструменты, такие как AWX (upstream project для Ansible Tower) или Ansible Automation Platform. Они позволяют объединять и инкапсулировать инфраструктурные операции в виде базовых операций кода для реализации задач выделения ресурсов и управления жизненным циклом. Такой подход реализован в параллельных СУБД для повышения производительности посредством параллельной обработки [4]. Такой модульный подход обеспечивает гибкость настройки интеграции аппаратных и программных элементов решения. При этом AWX или Ansible Automation Platform не являются обязательными атрибутами, так как все рабочие процессы доступны через REST API и могут быть вызваны из любого существующего решения, такого как HPE ServiceNow или Morpheus.

В базовом варианте решения HPE предоставляет два основных сценария использования:

1. Установка операционных систем с настройкой аппаратных компонентов, таких как презентация томов СХД, настройка зонирования для SAN и другие операции с программными компонентами, включая настройки безопасности.
2. Обновление микрокодов, включая без прерывания работы серверов.

Клиентам предоставляется доступ к репозиторию с обновлениями playbooks для поддержки новых сценариев и компонент. Решение изначально ориентировано на аппаратную платформу HPE, включая такие устройства, как DL Gen10, Synergy, Apollo, а также системы

хранения данных ZPAR, Primera и Nimble. Однако, благодаря открытому исходному коду и поддержке разнообразных API, пользователи могут интегрировать решения сторонних производителей.

В заключении, инфраструктура Hewlett Packard Enterprise предоставляет широкие возможности для автоматизации ежедневных ИТ-операций, начиная от простых сценариев групповых операций с iLO и заканчивая решениями "Инфраструктура как код" с HPE OneView и Ansible AWX / Automation Platform.

Список использованной литературы:

1. Питхейн С. Масштабируемые данные. Лучшие шаблоны высоконагруженных архитектур. СПб.: - Питер, 2022 г., С - 26.
2. Аггарвал Ч. Нейронные сети и глубокое обучение: учебный курс. СПб.: ООО «Диалектика», 2020 г., С – 505.
3. Маниш М. ЦОД следующего поколения. Т-сomm. Спецвыпуск 2012 г., С- 34.
4. Ёсу М. Т., Вальдуриес П. Принципы организации распределенных баз данных – М.: ДМК Пресс, 2021; 42-43

КӘСПОРЫНДЫ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ТӘУЕКЕЛДЕРДІ БАСҚАРУДЫҢ РӨЛІ

Жайылғанова Айханым Ерболатқызы

2-курс магистрант, «Менеджмент»

«Нархоз Университеті» КеАҚ

Ғылыми жетекші: э.ғ.д., профессор Умирзаков С.Ы.

АННОТАЦИЯ

Мақалада тәуекел және тәуекел-менеджмент ұғымдары, оның кәсіпорынды басқарудағы алатын орны мен тәуекелдерді басқару мен алдын алудың артықшылықтары егжей-тегжейлі қарастырылған. Тәуекелдерді басқару жүйесі кәсіпорынның барлық елеулі тәуекелдерін анықтауға, бағалауға және оларды бақылауға, сондай-ақ осы тәуекелдердің деңгейін төмендету бойынша шаралар қабылдауға бағытталған кәсіпорын қызметінің ажырамас бөлігі болып табылады. Тәуекелдер кез-келген экономикалық жүйеге тән. Нарықтық орта белгісіздіктің үлкен дәрежесімен ерекшеленеді, ықтималдық сипатқа ие, сондықтан кез-келген кәсіпорынның қызметі көптеген тәуекелдерге ұшырайды. Мақаланың мақсаты – кәсіпорында тәуекелдерді тиімді басқару жүйесінің болуы оның стратегиялық мақсаттарының орындалуына әсерін зерттеу, маңызды аспектілерді анықтау болып табылады. Зерттеудің әдістемелік негізі ретінде сараптамалық бағалау әдісі және арнайы әдебиеттер қолданылды. Зерттеу жұмысының ақпараттық базасы ретінде ғаламтор желісінен алынған пәндік әдебиеттегі жарияларымдар мен мақалалар қарастырылды. Мақаланың тәжірибелік маңыздылығы кәсіпорын дамуының ажырамас бөлігі ретінде тәуекелдерді басқару жүйесінің маңыздылығын анықтау. Тәуекелдерді бағалау және басқару жүйелері бойынша ұсыныстар әзірленді.

Түйін сөздер: тәуекел, тәуекелдерді басқару, тәуекелдерді бағалау, басқару стратегиясы, стратегиялық мақсат, тәуекел-менеджмент, кәсіпорын.

Тәуекел кәсіпорын контекстінде негізгі қаржылық категориялардың бірі болып табылады, сондықтан оның деңгейі мен ауқымына қаржылық механизмдер әсер етуі мүмкін. Бұл әдістер мен стратегиялар бірге тәуекелдерді басқарудың арнайы механизмін құрайды. Дамуды көздейтін кез-келген кәсіпорын үшін тиімді менеджмент жүйесін енгізу стратегиялық басқарудың маңызды бөлігі болып табылады. Компанияның тәуекелдерді басқару үлгісі - бұл тәуекелдерді басқарудағы іс-қимыл алгоритмі, тәуекелдерді басқару барысындағы нақты іс-әрекеттердің, жұмыс кезеңдерінің өзара байланысы. Осылайша, тәуекелдерді басқару - бұл белгісіз экономикалық жағдайларда тәуекел деңгейін төмендету және әлеуетті кірісті арттыруға бағытталған қаржылық менеджменттің бөлігі[1, с. 36].

Тәуекелдерді басқару тәуекелдердің орын алуын уақтылы болжауға мүмкіндік береді, басқару әдістері мен әдістер кешенін тиімді қолдану арқылы тәуекелдердің жағымсыз салдарларының ықтималдығын азайтады және оларға әсер ету бойынша негізделген басқару шешімдерін қабылдауға көмектеседі[2, с. 601]. Тәуекелдерді басқарудың мақсаты - кәсіпорынның ресурстарын сақтау, қабылданған басқару шешімдерінің тиімділігін, кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету, активтерді, пайданы сақтау, тәуекелдерді азайту арқылы компанияның нарықтық құнының өсуі болып табылады[3, с. 3]. Тәуекелдерді басқару жүйесінің негізгі міндеттеріне мыналар жатады:

- тәуекелдерді уақтылы анықтау;
- тәуекелдерді тиісінше бағалау және олардың маңыздылығын айқындау;
- тәуекелдерді азайту жөніндегі іс-шараларды қабылдау және оларды тұрақты бақылау.

Барлық кәсіпорындар өздерінің бизнес-үрдістерін іске асыру кезінде тәуекелдердің әртүрлі түрлерін басқару қажеттілігіне тап болады. Тәуекелдерді басқару процесінде қабылданатын шешімдер заңнамалық талаптардың шеңберінде болуы және корпоративтік мақсаттарға жауап беруі тиіс. Осылайша, тәуекелдерді басқарудың мәні жоспарланған нәтижелерден ықтимал ауытқуларды анықтау және перспективаларды жақсарту, шығындарды азайту және қабылданған шешімдердің дұрыстығын жақсарту үшін осы ауытқуларды басқару болып табылады. Яғни кәсіпорында тәуекелдерді тиімді басқарудың көмегімен кәсіпорынның даму перспективасын, қызметтерін жетілдіру мүмкіндіктерін анықтауға, жағымсыз оқиғалардың пайда болу ықтималдығын болдырмауға немесе азайтуға болады. Сонымен қатар, тәуекелдерді басқаруды қолдану кәсіпорынға белгілі бір артықшылықтарды бере алады:

Кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру кезіндегі белгісіздік факторының төмендеуі - жағымсыз оқиғаларды бақылау олардың пайда болу ықтималдығын және оның әсерін азайту үшін нақты әрекеттермен бірге жүреді. Тәуекелдер басталған кезде кәсіпорын тиісті жоспарлау мен дайындықтың арқасында қажетті тұрақтылық деңгейіне қол жеткізе алады.

Жетілдірудің перспективалық мүмкіндіктерін пайдалану - тәуекелдерді басқару үрдісінде жағымсыз салдардың пайда болу ықтималдығы бағаланады. Егер қызметкерлер тәуекелдерді білсе және оларды басқару үшін қажетті дағдыларға ие болса, перспективаларды табу тиімдірек болады.

Жоғары дәрежеде жоспарлау және тиімділікті арттыру - кәсіпорын туралы объективті деректердің болуы, оның мақсаттары, міндеттерінің айқын болуы тиімді жоспарлауға мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде ұйымның қолайлы перспективаларды пайдалану, жағымсыз салдарды азайту және қызметін жақсартуға қол жеткізу қабілетін арттырады.

Ресурстарды үнемдеу - қолданыстағы ресурстардың көлемін есепке алу, активтердің өтімділігін арттыру, қателіктердің алдын алып қана қоймай, сонымен қатар өндірістік қызметтен түсетін пайданы арттыруға қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Мүдделі тараптармен қарым-қатынасты жақсарту - тәуекелдерді басқару процесі компания қызметкерлерінің бір-бірімен тығыз байланысы негізінде өтеді. Мұндай коммуникациялық қатынас кәсіпорынның мүдделі тараптары арасында орын алатын өзгерістерді ашық сараптауды қамтамасыз етеді.

Шешім қабылдау үшін ақпараттың сапасын арттыру - тәуекелдерді басқару процесі басқарудың әртүрлі деңгейлерінде стратегиялық шешімдер қабылдау үшін қажетті ақпарат пен талдаудың дәлдігін жақсартады.

Іскерлік беделдің өсуі - тәуекелдерді тиімді басқару инвесторлар, несие берушілер, сақтандыру компаниялары мен тұтынушылар арасында қаржылық беделдің басым болуын қамтамасыз етеді. Яғни нарықта экономикалық тұрақтылық деңгейін дәлелдей отырып сенімді кәсіпорындардың қатарынан орын алуға мүмкіндік алады.

Өндірістік үрдісті және жобалардың іске асырылу барысын бақылау - тәуекел-менеджмент процесінде инвестициялық бағдарламалардың іске асырылуын нақты бақылауды қамтамасыз ететін бизнес – үрдістердің параметрлерін мониторингтен өткізу мен өлшеуге байланысты мәселелерге ерекше назар аударылады[5, с. 6-10].

Тәуекел менеджменті қазіргі нарықта қызмет көрсететін, табысты дамуды мақсат тұтқан кәсіпорынның басқару жүйесінің ажырамас бөлігі болуы керек. Себебі кез-келген бизнес

белгісіздік пен тәуекел жағдайында жасалады. Кәсіпорын қызметінде тәуекелдерді экономикалық, қаржылық, өндірістік жағынан басқару стратегиясын әзірлеу шешуші құрал болып табылады. Қазіргі экономикалық нарықтағы бизнесті тәуекелсіз елестету мүмкін емес, себебі көптеген техникалық инновациялардың енуі, экономикалық жағдайдың жыл сайын белсенді өзгеруі, қаржылық тұрақсыздық, мемлекетаралық мәселелер тәуекелдерді күшейтеді [6, с. 17]. Тәуекелдерді басқару әдістерін енгізу кәсіпорынды басқаруда қабылданатын шешімдерінің тиімділігі мен нәтижелілігін арттыруға, стратегиялық дамуының маңызды құрамдас бөлігі болуға мүмкіндік береді. Жүйелі талдау әдістерін: жалпылау, ғылыми абстракция, салыстыру, талдау пайдалана отырып кәсіпорынды басқару жүйесінде тәуекел-менеджментті енгізудің негізгі артықшылықтары айқындалды.

Қорытындылай келе, тәуекелдерді басқаруды ұйымның әртүрлі деңгейлерінде қолдануға болады: стратегиялық, тактикалық, сондай-ақ операциялық. Оны жеке жобаларда, қажетті шешімдерді іздеуде және жеке тәуекел аймақтарын басқаруда қолдануға болады. Кәсіпорындарды басқару жүйелерін енгізу кезінде тәуекелдерді басқару процесінің элементтерін қолдану міндетті болады. Басқару стратегиясын ұзақ мерзімді болжау мен стратегиялық жоспарлауға негізделген мақсатқа жетудің бағыттары мен тәсілдерін әзірлеу ретінде анықтаймыз. Тәуекелдерді басқару стратегиясы қызметтің залалсыздығы қағидатын сақтауға негізделген және ұйым қабылдайтын рентабельділік пен тәуекел деңгейі арасындағы оңтайлы арақатынасты қамтамасыз етуге бағытталған. Қазіргі заманғы бизнесті тәуекелсіз елестету мүмкін емес, өйткені кәсіптегі сәттілік таңдалған қызмет стратегиясының дұрыстығы мен негізділігіне ғана емес, сонымен қатар сыни жағдайлардың ықтималдығын ескеруге де байланысты. Нарықтық жағдайда көбінесе кәсіпорынға техникалық инновацияларды енгізумен байланысты тәуекелді көп туындайды. Нәтижесінде тәуекел басқару теориясында да, практикасында да маңыздылығын көрсете отырып, кәсіпорынның стратегиялық мақсаттарына жетуіне үлкен үлесін қосары сөзсіз.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Бугрова, С.М. Риск-менеджмент: учебное пособие / С.М. Бугрова, Н.М. Гук. – Кемерово: Кемеровский технологический институт пищевой промышленности, 2005. – 132 с.
2. THE IMPORTANCE OF ENTERPRISE RISK MANAGEMENT IN LARGE COMPANIES IN COLOMBIA, Fabio BLANCO-MESA, Julieth RIVERA-RUBIANO, Xiomara PATIÑO-HERNANDEZ, Maribel MARTINEZ-MONTAÑA, Received 31 May 2018; accepted 25 November 2018. URL: <https://journals.vilniustech.lt/index.php/TEDE/article/view/9380>
3. РОЛЬ РИСК-МЕНЕДЖМЕНТА В СИСТЕМЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ, М.С. Александрова, А.С. Глотова, УДК 338.012, URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/333603056.pdf>
4. Бугрова, С.М. Риск-менеджмент: учебное пособие / С.М. Бугрова, Н.М. Гук. – Кемерово: Кемеровский технологический институт пищевой промышленности, 2005. – 132 с.
5. ISO 31000 Управление рисками [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.iso.org/iso-31000-risk-management.html>
6. Вишняков, Я.Д. Общая теория рисков : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Я.Д.Вишняков, Н.Н.Радаев. – 2-е изд., испр. – М. : Издательский центр «Академия», 2008. – 368 с

ТҰРҒЫНДАРДЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН ЖАҚСЫРТУДАҒЫ ҚАМТУДЫҢ ЦИФРЛАНДЫРУ РОЛІ

Ширинов Дžoшгун

магистрант

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Ә.Молдағұлова даңғылы 34

Аннотация

Цифрлық технологияларды күнделікті өмірдің әртүрлі аспектілеріне біріктіру бүкіл әлемдегі қоғамға айтарлықтай әсер етті. Бұл мақалада халықтың әртүрлі топтарының өмір сүру сапасын арттырудағы цифрлық технологиялардың көп қырлы ролі қарастырылады. Жан-жақты талдау негізінде ол цифрлық инновациялардың қызметтерге қолжетімділікті қалай кеңейтетінін, тиімділікті арттыратынын және әлеуметтік-экономикалық дамуға ықпал ететінін зерттейді.

Біріншіден, цифрландыру Денсаулық сақтау, білім беру және қаржы сияқты негізгі қызметтерге қол жетімділікті кеңейтуге ықпал етеді. Телемедициналық қызметтер, онлайн білім беру платформалары және цифрлық банк жүйелері орналасқан жеріне қарамастан маңызды қызметтерге қол жеткізуді қамтамасыз ету арқылы географиялық кедергілерді еңсереді. Мұндай кеңейтілген қолжетімділік денсаулық пен білім деңгейін жақсартып қана қоймайды, сонымен қатар кедейлік пен әлеуметтік интеграцияның төмендеуіне ықпал ететін адамдардың экономикалық мүмкіндіктерін кеңейтеді.

Кіріспе: Соңғы онжылдықтарда цифрландыру әлемдік экономиканы дамытудың негізгі бағыттарының біріне айналды. Цифрлық технологиялар саласындағы революциялық өзгерістер, ҒТП дамуын жеделдету әлеуметтік-экономикалық қатынастардың өзгеруін алдын-ала анықтайтын жаһандану процестерін тереңдету ерекшелігін анықтайды. Трансформацияның бұл кезеңі цифрландыру дәуірі, цифрлық экономиканың қалыптасу кезеңі деп аталады, бұл бірінші кезекте ақпараттық технологиялар саласының дамуындағы революциялық өзгерістерге байланысты [1, б.39] (Piteykina, Vlazneva, 2018, Б. 39). Әлеуметтік-экономикалық қатынастарды трансформациялаудың қазіргі кезеңінің ерекшелігі цифрлық технологияларды қоғамдық ұдайы өндірістің барлық салаларына енгізу болып табылады.

Технологиялық прогрестің жаңа деңгейі және білім дәуіріндегі жаңа қадам болып табылатын цифрландыру өмір сапасын арттыруға бағытталған деп болжануда. Цифрлық технологиялар қарапайым құрал мәртебесінен оның барлық салаларындағы әлеуметтік өмірді өзгертетін фактор мәртебесіне көшті. Цифрландырудың сыртқы көрінісі-ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалануды кеңейту және ақпараттық қоғам дамуының катализаторы болып табылатын адам өміріне цифрлық технологияларды енгізу. Цифрландыру адамдардың сыртқы әлеммен қарым-қатынасын өзгертіп қана қоймайды, сонымен қатар олардың ішкі әлемін өзгертеді: әлемге, өзіне және адам болу дегенге деген көзқарас. Ақпараттық және коммуникациялық технологиялар адамның өзін-өзі бағалауына, өзара іс-қимылдары мен әлеуметтенуіне, шындықты қабылдау мен оны қабылдауға, сондай-ақ шындықпен өзара әрекеттесуге үнемі әсер етеді. Цифрлық технологиялар өмір сүру сапасын жақсартудың үлкен әлеуетіне ие, өйткені олар адамның даму мүмкіндіктерін жеткілікті түрде кеңейте алады. Цифрлық технологияларды пайдалану елдің әл-ауқатын арттыруға, әлеуметтік капиталды дамытуға және әлеуметтік теңдікке қол жеткізуге ықпал етеді, денсаулыққа, медициналық қызметтерге, кедейлерге білім беруге қатысты ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз етеді.және

сауданы ілгерілету. Өмір сапасы әлеуметтік капиталды құру, Кәсіби мақсаттарға жету, сапалы білім алу және тұлғааралық қатынастарды дамыту қабілетімен анықталады. Цифрландыру мен өмір сапасының байланысы туралы қолданыстағы зерттеулер ақпараттық-коммуникациялық технологияларға қол жетімділіктің кеңеюі өмір сапасына оң әсер ететіндігін көрсетеді. Бірақ бұл әсер бір мәнді ме? Цифрлық инновациялар адам өміріне уақытты үнемдеу, білімді тарату, байланыстың қолжетімділігін арттыру, жасанды интеллект пен үлкен деректер технологияларын енгізу арқылы желілік өзара әрекеттесу мен автоматтандыруды жақсарту, өнімділік пен ақпаратқа қол жеткізуді арттыру, қиындықтарды азайту, ашықтық пен басқаруды жақсарту, әлеуметтік капиталды құру және адамдардың мүмкіндіктерін кеңейту арқылы әсер ететіні сөзсіз.

Цифрландыру техникалық прогрестің жаңа деңгейі және білім дәуіріндегі жаңа қадам ретінде өмір сүру сапасын жақсартуға бағытталуы керек. Цифрлық технологиялар жай құрал мәртебесінен оның барлық салаларында қоғамдық өмірді өзгертетін фактор мәртебесіне көшті. Цифрландырудың сыртқы көрінісі ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалануды кеңейту және ақпараттық қоғамды дамытудың катализаторы болып табылатын адам өміріне цифрлық технологияларды енгізу болып табылады. Цифрландыру адамдардың сыртқы әлеммен өзара әрекеттесу тәсілін өзгертіп қана қоймайды, сонымен қатар олардың ішкі әлемін өзгертеді: әлемге, өзіне және адам болу дегенге деген көзқарас. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар адамның өзін-өзі бағалауына, өзара іс-қимыл мен әлеуметтенуге, шындықты бейнелеуге және оны қабылдауға, сондай-ақ шындықпен өзара әрекеттесуге көбірек әсер етеді. Осылайша, қазіргі әлемде цифрландыру адам дамуының негізгі детерминанттарының бірі болып табылады, бұл өмір сапасының объективті көрсеткіштеріне ғана емес, сонымен бірге оның субъективті қабылдауына да әсер етеді.

Цифрлық технологиялар өмір сүру сапасын жақсарту үшін үлкен әлеуетке ие, өйткені олар адамның даму мүмкіндіктерін жеткілікті түрде кеңейте алады. ХХІ ғасырдың экономикасында инновацияларға, қызметтерге және материалдық емес тауарларға негізделген бұл әсер тек экономикалық өсуді және ЖІӨ-мен өлшенетін әл-ауқатты ғана емес, сонымен қатар күнделікті өмірге аз және аз жұмсалатын уақыттың құндылығын арттырады, шығармашылық мүмкіндіктерді білдіреді. цифрлық революция нәтижесінде өзін-өзі дамыту және жаңа, көбінесе "тегін" тауарлардың пайда болуы. Цифрлық технологияларды пайдалану елдің әл-ауқатын арттыруға, әлеуметтік капиталды дамытуға және әлеуметтік теңдікке қол жеткізуге, денсаулыққа, медициналық қызметтерге, кедейлерге білім беруге байланысты ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз етуге ықпал етеді, сауданы жеңілдетеді.

Өмір сапасы әлеуметтік капиталды қалыптастыру, кәсіби мақсаттарға жету, сапалы білім алу, тұлғааралық қатынастар мен байланыстарды дамыту қабілетімен анықталады. Цифрландыру мен өмір сапасының өзара байланысы туралы қолданыстағы зерттеулер ақпараттық-коммуникациялық технологияларға қол жетімділіктің кеңеюі өмір сапасына оң әсер етеді деп тұжырымдайды. Бірақ бұл әсер бір мәнді ме? Цифрлық инновациялар адам өміріне уақытты үнемдеу, білімді тарату, байланыстың қолжетімділігін арттыру, желінің байланысын жақсарту және жасанды интеллект технологиялары мен үлкен деректерді енгізу арқылы автоматтандыру, өнімділік пен ақпаратқа қол жетімділікті арттыру, қиындықтарды азайту, ашықтық пен басқаруды арттыру, әлеуметтік капиталды құру және адамдардың мүмкіндіктерін кеңейту арқылы әсер ететіні сөзсіз. Бұл ретте цифрландыру процестерінің оң әсерлері жеке адамға, қоғамға, мемлекетке және әлемдік қоғамдастыққа әлеуметтік, экономикалық және психологиялық қауіп-қатерлермен ұштастырылады. Олар киберқауіптер мен жеке өмірге,

жұмыссыздыққа, цифрлық теңсіздікке қауіп төндіреді және отырықшы өмір салтын қолдайды. Цифрлық экономика өнімділікті арттыруға ықпал етеді және жергілікті және жаһандық экономикаға оң әсер етсе, цифрландыру ақпаратты өңдеу мен қызмет көрсетуді автоматтандыруға негізделген әлеуметтік және экологиялық әл-ауқатқа байланысты тұрақтылықтың ықтимал мәселелерін көтереді. Автоматтандыру және жаңа технологияларды кеңінен енгізу дәстүрлі қызмет салаларының жойылуы, экономикадағы құрылымдық өзгерістерді және соның салдарынан әл-ауқат проблемаларын тудыратын жұмыссыздық пен жалақы теңсіздігін күшейтеді. Өнеркәсіптік саладағы жағдайларды талдау процестерді цифрландыру бойынша аз күш-жігердің өзі цифрлық технологияларды енгізудің әртүрлі кезеңдерінде әл-ауқат пен еңбек өнімділігіне әсер ететін проблемалар тудыруы мүмкін екенін көрсетеді. Көлеңкелі экономиканың жаңа цифрлық сегментінің пайда болуы жеке деректерді, қаржылық ресурстарды, дерекқорларды және басқа да киберқауіптерді ұрлауды бірнеше есе арттырады.

Көптеген зерттеушілер цифрландырудың өмір сапасына оң немесе теріс әсері негізінен әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдайлар мен шеңберлерге байланысты екенін атап өтті. Атап айтқанда, цифрландыру халықтың әртүрлі әлеуметтік топтары, елдер мен экономикалық дамудың әртүрлі деңгейдегі халықтары үшін ақпараттық-коммуникациялық технологияларға тең емес қолжетімділікте көрінетін цифрлық алшақтық пен цифрлық теңсіздік проблемасын туғызады. Ақпараттық технологияның қоғамдық немесе жеке игілік болып саналатындығы ішінара қоғамдастықтың азаматтық мәдениетіне, саяси режимнің түріне және демократияның таралу дәрежесіне, сондай-ақ бар әлеуметтік және экономикалық теңсіздікке байланысты. Сандық алшақтық негізінен табыс айырмашылығымен, ғылыми-технологиялық әлеуетпен түсіндіріледі және АТ дағдылары мен технологияны білу дәрежесіндегі айырмашылықтармен толықтырылады. Сонымен қатар, цифрландырудың әл-ауқатқа әсері цифрлық құралдарды қалай қолданатынымызға және кейбір жағдайларда оларды пайдалану шектеулеріне байланысты. Соңғы зерттеулерде цифрландыру мемлекетті өркендеу еліне айналдырмайтындығы атап өтілді. Бұл елде жеткілікті білім беру жүйесі, жақсы басқару және қайырымдылық қаржы жүйесі болған жағдайда ғана ұлттық байлықтың өсуіне ықпал етеді. Сонымен қатар, қоғамдағы жылдам технологиялық өзгерістерге осал азаматтардың санаттары бар. Атап айтқанда, егде жастағы адамдар күнделікті өмірінде қызметтерді цифрландырудың жеделдетілген қарқынына тап болады, бұл олардың алаңдаушылық сезімін арттырады және олардың әл-ауқатына нұқсан келтіреді. Көптеген әлеуметтік процестердің онлайн формаларға ауысуы егде жастағы адамдардың цифрлық ортаға тиімді қатысу дағдыларының жетіспеушілігі мәселесін ашады, бұл көбінесе шектеулі физикалық ұтқырлыққа және олардың әлеуметтік желілері мен байланыстарының төмендеуіне кедергі келтіреді. Сандық алшақтық адамдардың әл-ауқатына оң әсер ететін әлеуметтік байланыстарды қалыптастыру үшін АТ-ны пайдалануды шектейді. Атап айтқанда, COVID-19 пандемиясы егде жастағы адамдар, Интернетке қол жеткізе алмайтын адамдар және Интернетке кіру дағдылары шектеулі адамдар мұндай коммуникацияларды пайдалану әсіресе маңызды болған кезде цифрлық коммуникацияларды пайдаланудан бас тартатынын көрсетті.

Интернет пен әлеуметтік медианың жарылғыш өсуі субъективті әл-ауқатқа екі жақты әсер етеді. А. Кларктың пікірінше, әлеуметтік медианың субъективті әл-ауқатқа әсер ету векторы тұлғааралық байланыстар мен мінез-құлық құрылымымен анықталады. Маңызды әлеуметтік байланыстарды қалыптастыру және кеңейту үшін әлеуметтік медианы пайдалану пайдаланушылардың әл-ауқатына оң әсер етеді, өйткені ол адамның қабылдау мен тиесілілікке

деген туа біткен ұмтылысына жауап береді. Дегенмен, егер пайдаланушының мінез-құлқы әлеуметтік байланыстарды орнатуға бағытталмаса, әлеуметтік медиа оқшаулану және әлеуметтік салыстыру сияқты тұзақтар арқылы пайдаланушылардың әл-ауқатына теріс әсер етуі мүмкін.

Қорытынды: Осылайша, цифрландыру адамның өмір сүру сапасының перспективасына күмән келтіре отырып, қоғамның дамуына жаңа сын-қатерлер туғызды. Цифрландырудың өмір сапасына әсер етуінің жағымсыз жақтары білім мен оқытуға, мәдениетке, азаматтық белсенділікке, денсаулыққа және тең даму мүмкіндіктеріне үлкен мән беретін қоғамдарда теңестіріледі. Жалпы логикаға сүйене отырып, цифрландырудың өзі өмір сүру сапасын арттырмайды және цифрлық технологияларды кеңінен енгізудің бейтарап процесі бола отырып, адамның сапасыз дамуына ықпал етеді деп болжауға болады. Осылайша, ол өмір сүру сапасын жақсартудың толық, жеткілікті детерминанты бола алмайды және белгілі бір мақсаттармен, әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдайлармен, ақылға қонымды басқарумен үйлескенде ғана талдануы керек. Өмір сапасын басқару, ең алдымен, әлеуметтік саясаттың негізгі факторларын ескеруді қамтиды. Алайда, бұл зерттеудің басты бағыты-адам өмірінің барлық салаларында өмір сүру сапасын жақсарту мүмкіндіктерін кеңейтуге мүмкіндік беретін қазіргі заманғы әлеуметтік контекст ретінде және басқарушылық шешімдерді қолданудың жаңа шындықтары мен сапалы жаңа әлеуетін қалыптастыратын орта ретінде цифрландыру. адамдардың игілігі үшін.

Әдебиеттер тізімі:

1. Питейкина И.А., Влазнева С.А. Формирование нового качества человеческого капитала в условиях цифровой экономики // Вопросы экономики и права. – 2018. – № 7 (121). – с. 39-44.
2. Максимцев И.А., Горбашко Е.А., Титова А.В. Влияние технологических изменений на качество жизни, Стандарты и качество. 2019. № 5. С. 90-95.
3. Ходаковский К. Facebook: 2,7 млрд пользователей служб и другие рекорды IV квартала. - <https://3dnews.ru/982082>
4. Anxiety in the West: Is it on the rise?. - Портал Medical News Today. <https://www.medicalnewstoday.com/articles>
5. Our Shared Digital Future Building an Inclusive, Trustworthy and Sustainable Digital Society. World Economic Forum. 2022
6. The Global Trends Report 2021. Ipsos. Inc. -<https://www.ipsosglobaltrends.com/>

ПАНДЕМИЯ ДИСКУРСЫНДАҒЫ МЕДИЦИНАЛЫҚ ТЕРМИНДЕРДІҢ ҚОЛДАНЫСЫ

Міркәрім Н.М

Магистрант

«7M02316 – Ілесне аударма»

Абылай хан атындағы Қаз ХҚ және ӘТУ

Алматы, Қазақстан

Куркимбаева А.М.

PhD, қауымдастырылған профессор

Абылай хан атындағы Қаз ХҚ және ӘТУ

Алматы, Қазақстан

Түйін: Мақала пандемия кезеңіндегі медициналық дискурсқа арналған. Авторлар аталмыш мақалада медициналық мәтіндерді аударудың құрылымдық және лингвистикалық ерекшеліктерін талдайды. Сондай-ақ, мақалада пандемия кезеңіндегі медициналық құжаттардың аударылу процесіне толыққанды шолу жасалды. Медициналық жаңа лексемалар зерттеуіміздің нысанына айналды.

Тірек сөздер: медициналық аударма, әлеуметтік аударма, медициналық құжаттар, пандемия, медициналық неологизмдер.

Әлемде КОВИД-19 ауруы өршіп бастағаннан бастап дәрігерлер мен ғалымдар дереу ауруды емдеудің жолдарын қарастыра бастады. Коронавирустық вакцинаны нарыққа шығару және сатылатын жаңа препаратты мақұлдау үшін көптеген мамандар жұмыс жасады. Олар өзара ауқымды және көптеген сынақтамалар өткізді. Бұл процеске бірнеше елден мыңдаған ғалымдар мен медицина мамандары қатысты.

Зерттеу барысында емделушілердің белгілері мен жалпы психикалық жағдайы назарға алынды. Аурудың салдары және қатысушылардың денсаулығы туралы басқа да мәліметтер туралы көптеген ақпараттар жиналды. Деректерді дәрігерлер ғана емес, бақылаушылар да, емделушілердің өздері де өздерінің әл-ауқаты туралы бақылаулармен бөлісіп отырды. Нәтижесінде сүбелі көптеген құжаттар жинақталды. Ал, бұл өз кезегінде медициналық аудармаларды қажет етті [1].

2020 жыл әр адамның өміріне үлкен өзгерістер алып келді. Осы кезеңде сөздік қорымыз «пандемия», «локдаун» және «өзін-өзі оқшаулау» сияқты лексемалармен толықты. Соның ішінде көптеген неологизмдермен толыққан медицина саласы болды, бұл өз кезегінде аудармашылардың екі есе ізденісін қажет етті.

Белгілі болғандай, медициналық терминология мен медициналық дискурс мәселелері көптеген зерттеушілердің назарын бірнеше рет аударған. Олардың ішінде Есенова Қ., Исмагулова Б.Х., Куркимбаева А.М., Сәрсекке Г.Ә., Маджаева С.И., Авербух Л.И., Алексеева Л.М., Бекишева Е.В. секілді ғалымдарды атап өтсек болады. Бұл ғалымдардың барлығы пандемия дискурсы бойынша ғылыми мақалалар жариялады.

Медициналық дискурстың жоғары ақпараттық бірлігі, адамның ақыл-ой әрекетінің нәтижесі бола отырып, медициналық термин медицина тілі мен ғылымның дамуын білдіреді. Медициналық дискурс дәрігер маманының психологиялық және кәсіби ерекшеліктерінің көрінісі болып табылады және оның лексикалық компонентінде көрініс табады. Сөздік және ақыл-ой әрекеті барысында дәрігер жалпы медициналық лексиканы, сондай-ақ медицинаның белгілі бір саласындағы кәсіби білім мен дағдыларға негізделген арнайы медициналық терминологияны өзектендіреді. Бұл ғылыми қарым-қатынастың ерекшелігі болып табылады.

Отандық ғалым А.М. Куркимбаеваның «Covid-19» пандемиясы дискурсының медиа кеңістікте вербалдануын қарастырған мақаласында медицина саласына енген неологизмдерге толыққанды шолу жасап өткен. Мақаладан біз сөздік қорымыздың тағы да

карантиноман, коронаскептикер, короноид, ковирист, карантинозавр, карантиншейминг сияқты медицинаның жаңа терминдерімен толыққандығын көре аламыз [2].

Дегенмен, медицина бұл ғана терминдермен шектелмейді. Пандемия жағдайына байланысты жаңа сөздердің «пайда болу» фактісін атап өткен жөн. Сонымен, әлемдік БАҚ-та жаңа Covidiot (ковидиот) сөзі пайда болды. Ол екі сөзден тұрады – COVID және Idiot (ақымақ). Олар коронавирус кезінде өзін ұқыпты ұстамайтын және мінез-құлық ережелерін бұзып, басқаларға қауіп төндіретіндерге қатысты қолданылды [3].

Сонымен қатар, С.И. Маджееваның «Медициналық дискурстағы ковид-19 термині» мақаласынан да қолданысқа енген жаңа терминдердің бір қатарын көре аламыз [4]. Сөздік қорымыз сондай-ақ, жаңа сөзжасамдармен де толығып жатыр. Есенова К.У. өзінің «Пандемия кезіндегі медиадискурс: сөзжасамдық құрылымдар» мақаласында сөзжасамдарға кеңінен шолу жасап өткен. Мысалы, пандемия кезінде бетперденің белсенді қолданысының деңгейі жоғары болғаны соншалық, «бетперделілер», «бетпердесіздер», «бетпердесіздік» сияқты синтетикалық жолмен жасалған сөзжасамдар қолданысқа енді [5]. Инфекциялық терминдерге *жұқпалы ауру, инкубациялық кезең, дистресс-синдром, вирусты тамшылар* сияқты жаңа терминдерді жатқызсақ болады. Ал, терапиялық терминдер қатары *өкпе қабыну, клиникалық зерттеулер, өкпені механикалық желдету, өкпеден алынған сұйықтық, гастроэнтерит симптомдары, көктамырлық қан* сияқты сөзжасамдық құрылымдармен толығып отыр. *Қашықтықтан амандасу, ауаны тазарту, бөлмені желдету, сақтандыру шаралары, алдын алу шаралары* сияқты терминдер санитарлы-гигиеналық терминдер қатарын толықтырды [6].

COVID-19 ауруы кезінде адресаттарға қатысты да көптеген терминдер пайда болды. Соның ішінде *ковидиот, ковид-диссидент, коронавт, короник, коронаскептик, коронапофигист, суперспредер* (өзін-өзі оқшаулау режимін ұстанудан бас тартатын және ауруды айналасындағылардың бәріне жұқтыратын адам), *ковидавер* (ковид + кадавер - «мәйіт», коронавирустан қайтыс болған адам), *ковидаст* (пандемияны жеке пайдасы үшін пайдаланатын адам) терминдерін атап өтсек болады [7].

Г.Ә. Сәрсекенің «Қазақ тіліндегі пандемия лексикасы» мақаласында қазақ тіліндегі Covid-19 лексикасы туралы зерттеудің нәтижелерімен бөліседі. Біз бұл зерттеуден пандемияның тілге әсерін және пандемия лексикасының қазақ тіліндегі көрінісін көре аламыз [8].

Ағылшын тілінде пандемия кезінде көп қолданылған терминдердің бірі «Convalescent plasma». Бұл термин вирусты жұқтырған басқа адамдарды емдеу үшін қолданылатын COVID-19 жұқтырған адамдардың донорлық қаны дегенді білдіреді. Тағы да бір мысал, «Infection Control» (денсаулық сақтау мекемелерінде коронавирустық аурудың таралуын болдырмауға бағытталған процедуралар) [9].

Төменде пандемияға байланысты ағылшын тіліндегі сөздер мен сөз тіркестері берілген. Оларды есте сақтау арқылы, бұқаралық ақпарат құралдарындағы, әлеуметтік желілердегі ақпаратты түсіну оңайырақ болады.

- pandemic – пандемия
- coronavirus outbreak – коронавирустың өршуі
- the world is dealing with pandemic – біз пандемиямен күресіп жатырмыз
- to slow the spread of transmission of the virus – вирустың таралуын бәсеңдету
- have been exposed to coronavirus – коронавирус жұқтырған
- be most at risk – ең үлкен тәуекелге ұшырау
- ability to fight the virus – вируспен күресу қабілеті
- spread the virus to other people – вирусты басқа адамдарға жұқтыру.

Медицина қызметкерлері сондай қиын кезеңде нағыз қаһарманға айналды деуге болады. Емделушілердің қасында болып, әркімнің өмірі үшін жанқиярлықпен күресті. Бұл жағдай карантинге шақыратын челлендж себеп болды. #Біз сіз үшін жұмыста боламыз. Сіз біз үшін үйде болыңыз!

- medical staff (workers) — медициналық персонал (қызметкерлер)
- the health ministry - Денсаулық сақтау министрлігі

- medical equipment — медициналық жабдықтар
- hospitalisation — ауруханаға жатқызу
- carrying a virus — вирус тасымалдаушысы
- first contacts levels — бірінші деңгей
- to be infected — жұқтыру
- personal protection equipment — жеке қорғаныс құралдары
- survival suits for medical personnel — медициналық қызметкерлерге арналған қорғаныс костюмдері
- test to diagnose — диагностикалық сынақтар
- tested negative / tested positive — теріс/ оң тест
- individuals with a compromised immune system — иммундық жүйесі бұзылған адамдар
- older persons in the the group of risk — жұқтыруға бейім топтағы егде жастағы адамдар
- to be diagnosed with smth— диагноз қою
- conduct the tests — тесттер өткізу
- mechanical ventilators — өкпені жасанды желдету аппараттары
- in intensive care — реанимацияда болу.

Covid-19 пандемиясы адамдарды жаңа ережелермен өмір сүруге үйретті. Бұрын әлем мұндай ауқымды инфекцияға тап болған жоқ. Біздің көпшілігіміз алғаш рет «пандемия», «карантин», «өзін-өзі оқшаулау» сияқты сөздердің шынайы мағынасын түсіндік.

- lifestyle changes – өмір салтын өзгерту
- to work remotely — қашықтықтан жұмыс істеу
- increase in unemployment — жұмыссыздықтың артуы
- help of volunteers — еріктілердің көмегі
- rally the world community — әлемдік қауымдастықты біріктіру
- humanitarian assistance — гуманитарлық көмек
- coronavirus crisis — пандемиядан туындаған жаһандық экономикалық дағдарыс.

Қазақстанда да пандемия ең ауыр күйзелістердің бірі болды. Дүние жүзіндегі үкіметтер қабылдаған, жалпы шараларға қашықтан жұмыс істеуге көшу, қозғалысты шектеу, қоғамдық жиындарға тыйым салу, денсаулық сақтау мекемелерін қаржыландыру, әлеуметтік қамсыздандырудың жаңа формалары қабылдау және вирустың таралуын болдырмауға арналған басқа да шараларға кірісті. Қазақстандағы мемлекет пандемия тудырған және посткеңестік дамудың бүкіл кезеңінде жинақталған басқару мәселелерінің өсіп келе жатқан толқынын шеше отырып, өмір сүру мәселелерін іс жүзінде шешу үшін жаңа әдеттен тыс шешімдерді қабылдады[10].

Қорытындылай келе, медициналық дискурс терминологиясын зерттеу өте маңызды екенін анықтадық. Лингвистиканың осы саласындағы жұмыстар қоғамның/адамның коммуникативті бағыты мен қажеттіліктеріне байланысты болып келеді. Оқиғаларға байланысты сөздік қорымызға енген терминдер негізінде ғылымның дамуы мен адамның ойлауын көрсететін жаңа терминдердің пайда болғанын көре аламыз. Жаңадан құрылған неологизмдердің мағынасын түсіну үшін білім қажет. Өйткені терминдер ауруларды емдеу және алдын-алу әдістері туралы ғана емес, сонымен қатар әлемнің терминологиялық көрінісіндегі өзгерістер туралы да ақпарат береді.

Әдебиет

1. Агентство Переводов Сван. Роль переводчиков в медицинских исследованиях, связанных с Covid-19. 2021. [Электронды ресурс] // URL: <https://swan-swan.ru/articles/uslugi-perevoda/rol-perevodchikov-v-medicinskih-issledovaniyah-svyazannyh-s-covid-19/> (қаралған күні: 14.03.2024)

2. Куркимбаева А.М. Covid-19 пандемиясы дискурсының медиа кеңістікте вербалдануы // Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Хабаршысы (филология сериясы). – №3 (191). – 2023. – Б.30-40.
3. School of English Para. Английская лексика на тему пандемии и коронавируса. [Электронды ресурс] // URL: <https://englishpara.by/anglijskaya-leksika-na-temu-pandemii-i-koronavirusa/> (қаралған күні: 15.03.2024)
4. Маджаева С. И. Термин ковид-19 в медицинском дискурсе// ФГБОУ ВО «Астраханский государственный медицинский университет» Министерства здравоохранения Российской Федерации. – С. 60-63.
5. Есенова К.У. Пандемия кезіндегі медиадискурс: сөзжасамдық құрылымдар // ҚазХҚжӨТУ Хабаршысы («филология ғылымдары» сериясы). – №1 (395). – 2022. – Б. 53-72.
6. Есенова Қ. 2020-2022 жылдары covid-19 пандемия кезеңіндегі қазақ тілінің лексика-семантикалық жүйесінің өзгерістері // ТІЛТАНЫМ № 2 (90). – 2023. – Б. 74-81.
7. Голованова Е.И., Маджаева С.И. О словаре эпохи пандемии коронавируса // Вестник Челябинского государственного университета. – №7 (441). – 2020. – С. 48-55.
8. Сәрсекке Г.Ә. Қазақ тіліндегі пандемия лексикасы // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Хабаршысы (филология сериясы). – №1 (142). – 2023. Б. 25-41.
9. Душутина О.В., Мягкова В.Ю. Медицинская «Ковидная» терминология как отражение пандемии в языке. – 2020.
10. Frierdrich Ebert Stiftung. Казахстан и Covid-19: Медиа, Культура, Политика. – 2021.

ЭКСПОРТ И ИМПОРТ КАЗАХСТАНА

Ширинов Ахмед

Магистр 2 курса,

Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова

Аннотация:

В этой статье представлен всесторонний анализ динамики и проблем, связанных с экспортно-импортной деятельностью в Казахстане. Используя эмпирические данные и теоретические основы, в статье рассматриваются тенденции, движущие силы и ограничения, формирующие торговый ландшафт Казахстана. В статье также исследуется влияние глобальных экономических сдвигов и региональных интеграционных инициатив на динамику экспорта и импорта Казахстана. Цель статьи - дать представление о политических рекомендациях и стратегических инициативах, направленных на повышение торговой конкурентоспособности Казахстана и экономической устойчивости.

Ключевые слова: Казахстан, экспорт, импорт, динамика торговли, вызовы, экономическая устойчивость.

Введение. Казахстан, являющийся ключевым игроком в Центральной Азии, претерпел значительные экономические преобразования с момента обретения независимости в 1991 году. Благодаря стратегическому географическому положению и богатым природным ресурсам Казахстан стал ключевым игроком в динамике мировой торговли. Экспортно-импортная деятельность играет решающую роль в стимулировании экономического роста, укреплении международных отношений и содействии технологическому обмену. Однако Казахстан сталкивается с множеством проблем, связанных со сложностями глобального торгового ландшафта. Цель этой статьи - изучить динамику и проблемы экспорта и импорта в Казахстане, пролить свет на ключевые тенденции, движущие силы и препятствия.

Динамика торговли Казахстана определялась множеством факторов, включая глобальные экономические тенденции, региональные интеграционные инициативы и реформы внутренней политики. В стране наблюдается устойчивый рост как экспорта, так и импорта, чему способствуют богатые запасы природных ресурсов, в частности нефти, газа и полезных ископаемых. Экспортные секторы, такие как энергетика, металлы и сельскохозяйственная продукция, играют ключевую роль в торговом портфеле Казахстана, внося значительный вклад в его ВВП и валютные поступления. Что касается импорта, Казахстан полагается на иностранные товары и технологии для удовлетворения внутреннего спроса и поддержки промышленного развития.

Движущие силы экспорта:

Таблица 1. Доля основных стран экспортеров Казахстана в 2022 году

Италия	16,4%
Китай	15,5%
Россия	10,4%
Нидерланды	6,49%
Турция	5,62%
Южная Корея	5,38%
Узбекистан	4,37%

Франция	3,63%
Румыния	2,97%
Испания	2,75%

Таблица 2. Доля экспорта основных товарных групп из Казахстана в 2022 году

Топливо минеральное, нефть и продукты их перегонки; битуминозные вещества; воски минеральные	61%
Черные металлы	6,59%
Руды, шлак и зола	5,02%
Медь и изделия из нее	4,52%
Продукты неорганической химии; соединения неорганические или органические драгоценных металлов, редкоземельных металлов, радиоактивных элементов или изотопов	4,24%
Злаки	2,63%
Электрические машины и оборудование, их части; звукозаписывающая и звуковоспроизводящая аппаратура, аппаратура для записи и воспроизведения телевизионного изображения и звука, их части и принадлежности	1,94%
- Реакторы ядерные, котлы, оборудование и механические устройства; их части	1,51%
Соль; сера; земли и камень; штукатурные материалы, известь и цемент	1,38%
Цинк и изделия из него	0,988%

Росту экспорта Казахстана способствовали несколько факторов, в том числе:

Богатые природные ресурсы, в частности нефть, газ и полезные ископаемые.

Стратегическое географическое расположение, облегчающее доступ к мировым рынкам.

Усилия по диверсификации экономики с акцентом на ненефтяные секторы, такие как сельское хозяйство, обрабатывающая промышленность и сфера услуг.

Инициативы по развитию инфраструктуры, включая транспорт и логистические сети.

Торговые соглашения и партнерские отношения с соседними странами и международными организациями.[1]

Проблемы экспорта:

Несмотря на успехи в экспорте, Казахстан сталкивается с рядом проблем, в том числе:

Зависимость от неустойчивых цен на сырьевые товары, особенно на нефть и газ.

Ограниченная диверсификация экспортных продуктов и рынков сбыта при сильной зависимости от нескольких секторов и торговых партнеров.

Узкие места в инфраструктуре и логистические ограничения, снижающие эффективность торговли и конкурентоспособность.

Нормативные и бюрократические барьеры, влияющие на удобство ведения бизнеса.

Геополитическая напряженность и глобальная экономическая неопределенность влияют на торговые отношения и доступ к рынкам. [2]

Факторы, стимулирующие импорт:

Таблица 3. Доля крупнейших торговых партнёров по импорту товаров в Казахстан в 2022 году

Россия	34%
Китай	21%
Германия	4,45%
США	3,81%
Турция	3,18%
Южная Корея	3,14%
Узбекистан	2,56%
Япония	2,26%
Италия	2,1%
Франция	1,82%

Таблица 4. Доля импорта в Казахстан в 2022 году основными товарными группами:

Реакторы ядерные, котлы, оборудование и механические устройства; их части	15,8%
Средства наземного транспорта, кроме железнодорожного или трамвайного подвижного состава, и их части и принадлежности	9,66%
Электрические машины и оборудование, их части; звукозаписывающая и звуковоспроизводящая аппаратура, аппаратура для записи и воспроизведения телевизионного изображения и звука, их части и принадлежности	9,63%
Изделия из черных металлов	4,38%
Пластмассы и изделия из них	4,22%
Фармацевтическая продукция	3,7%
Черные металлы	3,57%
Топливо минеральное, нефть и продукты их перегонки; битуминозные вещества; воски минеральные	3,3%
Руды, шлак и зола	2,89%
Инструменты и аппараты оптические	2,45%

На динамику импорта Казахстана влияют различные факторы, в том числе:

Внутренний спрос на потребительские товары, машины и оборудование.

Технологические достижения и инновации требуют привлечения иностранных технологий и опыта.

Инициативы в области промышленного развития, требующие импорта сырья и полуфабрикатов.

Государственная политика и стимулы, направленные на поддержку импортозамещения и отечественного производства.

Глобализация и международные торговые соглашения облегчают доступ к широкому спектру импортируемых товаров и услуг.

Проблемы, связанные с импортом:

Импортная деятельность в Казахстане сталкивается с рядом проблем, включая:

Колебания обменного курса и валютные риски, влияющие на стоимость импорта и конкурентоспособность.

Проблемы, связанные с качеством и безопасностью импортируемой продукции, требуют строгого надзора со стороны регулирующих органов.

Тарифы, пошлины и ограничения на импорт, вводимые торговыми партнерами, влияют на доступ казахстанских экспортеров на рынки.

Сбои в цепочках поставок и торговые барьеры, особенно в контексте геополитической напряженности и региональных конфликтов.

Технологическая зависимость и проблемы интеллектуальной собственности создают проблемы для отечественных инноваций и конкурентоспособности. [3]

Заключение. Экспортно-импортная деятельность играет ключевую роль в обеспечении экономического роста и развития Казахстана. Несмотря на то, что страна добилась значительных успехов в расширении своих торговых отношений и диверсификации своего торгового портфеля, она сталкивается с множеством проблем, связанных со сложностями глобального торгового ландшафта. Решение этих проблем требует многоаспектного подхода, включая политические реформы, инвестиции в инфраструктуру, гармонизацию нормативно-правовой базы и международное сотрудничество. Используя свои сильные стороны и устраняя слабые стороны, Казахстан может повысить свою торговую конкурентоспособность, способствовать устойчивому экономическому росту и добиться большей устойчивости в условиях глобальной неопределенности.

Список используемых источников:

1. [Электронный ресурс] <https://trendeconomy.ru/data/h2/Kazakhstan/TOTAL>
2. [Электронный ресурс] <https://kase.kz/ru/>
3. [Электронный ресурс] <https://tradeinfo.kz/?l=ru>

СИСТЕМА ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИНСТРУМЕНТОВ УПРАВЛЕНИЯ В КОНЦЕПЦИИ РАЗВИТИЯ АПК КАЗАХСТАНА

Мергенбаева Азиза Тоймахамбетовна

К.э.н., зав. кафедрой ЮКУ им. Ауэзова

Казахстан, г. Шымкент

Жуманова Гульрайуз Маратовна

Старший преподаватель ЮКУ им. М. Ауэзова

Казахстан, г. Шымкент

Таужанұлы Ержан

Магистрант 2 курса,

ЮКУ им. М. Ауэзова

Казахстан, г. Шымкент

АННОТАЦИЯ

Республика Казахстан была и в настоящее время является страной с преобладанием аграрного сектора экономики. На долю АПК приходится наибольшее число занятого населения страны, чем в других отраслях экономики. На современном этапе Республика Казахстан вышел на тот уровень развития сельского хозяйства, когда в мировой экономике происходит замедление темпов развития экономик большинства стран ориентированных на экспорт сырья. Значение и роль АПК, как драйвера экономики имеет колоссальное значение и влияние для всех отраслей экономики РК. Около 30% производственно- хозяйственной деятельности в стране приходится на АПК. Из сельскохозяйственного сырья в конечном итоге производится примерно 70% всего набора производимых в стране предметов потребления [1].

Но, несмотря на, развитие Агропромышленного сектора, подавляющее большинство продукции составляет не конечная готовая продукция, а не переработанное сырье из-за отсутствия перерабатывающей промышленности. И это является одним из основных причин неконкурентоспособности продукции АПК не только на внутреннем рынке, но и на рынках соседних стран, а незначительная часть готовой продукции не может составить конкуренцию в ценовом сегменте, хотя по качеству не уступает зарубежным аналогам произведенных в Кыргызстане, Беларуси и в России.

Аграрный сектор в Республике Казахстан характеризуется высокой капиталоемкостью, длительности по срокам окупаемости, низкой прибыльностью на первоначальном этапе производства и нежеланием банков второго уровня кредитовать на долгосрочную перспективу эту отрасль экономики, связанную с большими рисками. И тем самым Агропромышленный комплекс был лишен внимания со стороны крупных инвесторов, такая ранее упущенная возможность дает о себе знать в свете вступления РК во Всемирную торговую организацию. В современном мире возникают все новые вызовы, одним из них является продовольственная безопасность страны. Имея колоссальные преимущества по производству и переработке собственного сырья казахстанские производители, не в состоянии найти свою нишу в условиях жесткой конкуренции внутри страны не говоря уже о соседних государствах.

Основная проблема АПК заключается в низком уровне государственной поддержки. Например, в Беларуси уровень господдержки составляет 17% от ВВП сельского хозяйства, в России – 7%, а в Казахстане не превышает пяти. При этом на производство единицы продукции в Казахстане затраты в 3 раза выше, чем в странах Европы [2].

Одной из составляющих сельскохозяйственной деятельности является растениеводство, Более 70 % посевных площадей приходится на зерновые культуры, при этом доля пшеницы составляет 80%. При этом внутренний рынок не полностью обеспечивается такими видами

культур как рожь и гречневая крупа и в основном импортируется из России. Низкая технология возделывания и высокая зависимость от природно-климатических условий из-за резко-континентального климата и низкой орашаемостью посевных площадей. Все эти факторы сказываются на урожайности и себестоимости продукции. Помимо этого, не налажено транспортно-логистическая система.

Около 80% составляет доля переработанного сырья, что создает предпосылки закупа продукции по сниженным ценам и доля прибыли оседает в карманах посреднических компании. Казахстанскому сельскому хозяйству необходимо государственная поддержка в виде льготного кредитования и субсидирования крестьянских хозяйств. Одновременно развивая отрасль экономики по переработке сельскохозяйственного сырья до готового конечного продукта. Тем самым решиться задача по сбыту сельскохозяйственного сырья отечественных фермерских хозяйств. Переработка мяса, молока, шерсти, шкуры, зерновых культур сыграло бы огромную роль для развития экспорта продукции с высокой добавленной стоимостью. При этом казахстанским производителям продукции на внутреннем рынке трудно конкурировать в ценовом сегменте с зарубежными аналогами, хотя по качеству не уступают. Помимо этого, казахстанская продукция уступает и по ассортименту производимой продукции. Ключевой проблемой является низкая производительность, высокие затраты на себестоимость из-за слабой оснащенности оборудованием и сельскохозяйственной техникой. Изучение мировой практики показывает, стандартизированная продукция отвечающий необходимым требованиям по качеству и безопасности продукции всегда пользовалось высоким спросом на мировом рынке и повсеместное внедрение стандартов ИСО и ХАССП на предприятиях это необходимость в рамках ВТО[3].

Минсельхоз РК представил основные параметры концепции развития АПК Казахстана до 2030 года. Документ разрабатывался с учетом предложений бизнеса и экспертов, исходя из глобальных вызовов и мировых трендов, с которыми может столкнуться отечественный агропромышленный комплекс в ближайшие годы.

Основные задачи концепции:

- повышение производительности труда в отрасли **в 2 раза**,
- увеличение экспорта сельхозпродукции **в 3 раза**,
- самообеспечение по всем продовольственным товарам на уровне не менее **90%**.

Планируется также нарастить объемы инвестиций в основной капитал сельского хозяйства в среднем **в 2,5 раза**.

В частности, будут также приняты меры по повышению **урожайности пшеницы до 20 ц/га** за счет субсидирования покупки семян и модернизации семеноводческих хозяйств. Площадь орошаемых земель к указанному сроку планируется довести **до 3 млн. га**, а уровень внесения минеральных удобрений — **до 40%**. При этом темп обновления сельхозтехники должен достичь **7%** благодаря льготному лизингу и другим мерам господдержки.

Для достижения данных индикаторов необходимо отказываться от монокультур, соблюдать научно обоснованные севообороты, а также внедрять в производство современные ресурсосберегающие технологии. Разрабатывается специальный Комплексный план **по развитию семеноводства**, в рамках которого начата работа по переводу научных организаций на **современные методы селекции**.

Создается стройная система семхозов, ключевыми субъектами которой станут наши научные и опытные хозяйства НАНОЦ. НАО «НАНОЦ» — это национальный аграрный научно-образовательный центр, единый оператор устойчивого взаимодействия научно-образовательных учреждений аграрной сферы Казахстана с государством и бизнесом.

Миссия НАО «НАНОЦ» заключается в содействии инновационному развитию агропромышленного комплекса Республики Казахстан через увеличения практического эффекта аграрной науке и обеспечение сельскохозяйственной отрасли высококвалифицированными кадрами:

- внедрение инновационных подходов в земледелии для роста урожайности сортов,

- создание демонстрационных полигонов на базе опытных хозяйств для апробации и внедрения новых технологий,

- ведение отечественных и зарубежных научно-исследовательских разработок для развития АПК РК,

- укрепление и дальнейшее развитие научной среды в аграрной сфере. Среди них:

- внедрение инновационных подходов в земледелии для роста урожайности сортов,

- создание демонстрационных полигонов на базе опытных хозяйств для апробации и внедрения новых технологий,

- ведение отечественных и зарубежных научно-исследовательских разработок для развития АПК РК,

- укрепление и дальнейшее развитие научной среды в аграрной сфере.

Для реализации миссии, НАО «НАНОЦ» осуществляет следующие виды деятельности:

1. Повышение научного и кадрового потенциала АПК.

2. Защита прав и интересов дочерних организаций.

3. Эффективное взаимодействие с государственными органами.

4. Эффективное управление юридическими лицами, пакеты акций которых передаются в Общество, в целях повышения конкурентоспособности и экономической эффективности сельскохозяйственной отрасли, развития аграрных ресурсов и стандартов, стимулирования инвестиционной и инновационной активности в аграрной сфере.

5. Стимулирование совместной научно-исследовательской и опытно-конструкторской деятельности педагогических работников, студентов.

6. Развитие международного сотрудничества в области опытно-конструкторских работ, фундаментальных и прикладных исследований инновационного характера в АПК, их коммерциализации и внедрения в Республике Казахстан.

7. Содействие продвижению отечественных опытно-конструкторских работ, фундаментальных и прикладных исследований АПК на внешние рынки.

8. Внедрение международных стандартов в деятельность НАО «НАНОЦ» и дочерних организаций.

9. Привлечение отечественных и иностранных инвестиций в аграрный сектор.

10. Разработка мер стимулирования сельхозтоваропроизводителей, внедряющих современные технологии производства.

11. Повышение уровня казахстанской аграрной науки и образования до международных стандартов качества.

12. Продвижение казахстанской аграрной научной продукции (сорта, породы, технологии и т.д.) на мировые и региональные рынки.

13. Создание эффективной системы внедрения в производство современных научных разработок и инновационных технологий.

14. Создание сети региональных опытно-экспериментальных центров и центров распространения знаний.

15. Обеспечение эффективного использования бюджетных средств и создание системы софинансирования научных разработок за счет внебюджетных средств.

16. Создание и развитие инфраструктуры аграрной науки и образования на мировом уровне и обеспечение ее надлежащего функционирования.

Кроме того, для повышения эффективности и прозрачности управления земельными ресурсами планируется запустить **единую цифровую платформу сельхозземель**, автоматизировать процесс оформления участков, а также продолжить работу по выявлению и вовлечению в оборот неиспользуемых земель.

Что касается животноводства, то в данной отрасли будет сделан упор на внедрение **современных методов селекции**, стимулирование кормопроизводства, развитие инфраструктуры пастбищ и увеличение поголовья сельхозживотных в целом.

Для повышения объема экспорта отечественной продукции будет проводиться работа по расширению перечня казахстанских предприятий в зарубежных реестрах поставщиков. Это

позволит нарастить экспорт до **9,9 млрд. долларов**. В целом до 2030 года во всех отраслях сельского хозяйства намечена реализация более **1,7 тыс.** инвестиционных проектов общей стоимостью **4,5 трлн. тенге**, что значительно повысит экспортный потенциал республики.

Помимо этого, в аграрной науке планируется решить проблемы, связанные с внедрением в производство прикладных разработок и их коммерциализацией, а также создать современную национальную систему распространения знаний по опыту развитых стран.

Предусматривается ежегодное увеличение программно-целевого **финансирования аграрной науки**, введение отраслевого грантового финансирования для молодых ученых. В результате доля внедренных научных разработок в АПК должна увеличиться с 14,5% до **40%**.

По данным Минсельхоза, в целом ожидается, что реализация концепции позволит обеспечить внутренний рынок продовольственными товарами отечественного производства, создать около **70 тыс.** хозяйств и порядка **400 тыс.** рабочих мест.

Решению задач должны предшествовать ряд мер по повышению конкурентоспособности отечественных сельхозпроизводителей;

- наращивание поголовья животноводства и увеличение посевных площадей за счет субсидирования и льготного кредитования субъектов сельского хозяйства;
- в отрасли животноводства ориентироваться на производства мяса и молока за счет увеличения племенного скотоводства;
- усиление требования к ветеринарной службе и защиты растения с целью недопущения распространения особо опасных зоонозных инфекции и вредителей растения;
- повышение экспортного потенциала возможно при условии модернизации производства за счет введения новых технологии и оборудования;
- совершенствовать и активно развивать транспортно-логистическую систему в масштабе не только внутри страны, но в рамках таможенного союза выходом в западную Европу, Китай и страны персидского залива, тем самым создав предпосылки для экспорта сельхозпродукции не только Республики Казахстан, но и стран ЕАЭС;
- реализация экспортного потенциала АПК возможно благодаря четкой ориентации регионов страны по видам деятельности присущим для данного региона с созданием единой консолидирующей транспортно-логистической структурой для последующего экспорта продукции;

Наличие огромных пастбищных угодий, которые составляют 187 млн. кв.км. и огромные посевные площади наряду с благоприятными климатическими условиями некоторых регионов, дает конкурентное преимущество в целом для сельскохозяйственной отрасли в виде натуральности продукции. По подсчетам специалистов экспортные возможности в ближайшей перспективе, например, по мясной продукции не только не уступит, но и превзойдут экспорт зерна, в рейтинге крупнейших стран экспортеров пшеницы Казахстан занимает 7 место с показателем объема 8 млн. тонн по данным USDA. Касательно рынков сбыта, то только сегодня Россия ежегодно завозит около 1.7 млн. тонн мяса на общую сумму 3,5 млрд. долларов США.

В заключении необходимо отметить, что ряд конкурентных преимуществ, которым обладает казахстанский агропромышленный комплекс, может послужить локомотивом развития для всей экономики страны с последующей интеграцией в мировую экономику.

Список литературы

1. Нурмаганбетов К.Р., Нурмаганбетов К.К. Основные приоритеты развития агропромышленного комплекса Казахстана // Вестник Науки Казахского агротехнического университета им. С. Сейфуллина. – Астана. - 2019. – № 2(73). – С. 26.
2. А. Куришбаев. Только стратегическое развитие аграрной науки позволит Казахстану создать свою «Продовольственную долину» // Проблемы современной экономики. - Алматы, - 2014. – №3. - 145 с.
3. Кинеев М.А., Сансызбай А.Р. Состояние и стратегия развития животноводства на научной основе. // Вестник сельскохозяйственной науки Казахстана. - Алматы: Бастау, 2018. - №4. – с.45.

АГРОӨНЕРКӘСІПТІК ҰЙЫМНЫҢ МАРКЕТИНГТІК СТРАТЕГИЯСЫ ОНЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІНІҢ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

*Магистрант Аубакирова А. М.,
э.ғ.к., аға оқытушы Коптаева Г.П., Нуридинова А.Ғ.
«Орталық Азия Инновациялық Университеті», Шымкент, Қазақстан*

Соңғы уақытта бәсекеге қабілеттілік тұжырымдамасы сәнге айналды. Дамыған экономикалардың халықаралық ашықтығына және экономикалық қатынастардың жаһандануына байланысты оның экономикалық саясатының басты міндеттерінің бірі ретінде бәсекеге қабілеттілікті арттыруды жарияламайтын бірде-бір үкімет жоқ. Өз экономикасының бәсекеге қабілеттілігінің жай-күйін талдау үшін арнайы комиссиялар құрмайтын және оны жетілдіру жолдарын іздемейтін дамыған елдер жоқ.

Тамақ өнеркәсібі үшін бәсекеге қабілеттіліктің негізгі факторы тұтынушының адалдығын қалыптастыру, онымен ұзақ мерзімді қарым-қатынас орнату болып табылады.

Өнеркәсіп кәсіпорындары үшін маркетингтік стратегияны әзірлеу кезінде қызметтің төрт негізгі кезеңін ажыратуға болады.

Бірінші кезең - кәсіпорынның корпоративтік мақсаты. Корпоративтік мақсатты анықтау - бұл кәсіпорынның жоғары басқару буынының міндеті. Бірақ маркетингтің мақсаттарын анықтау топ-менеджменттің Кәсіпорынның корпоративтік мақсатын қоюынан басталады. Қазіргі жағдайда азық-түлік кәсіпорындары үшін корпоративтік мақсат-бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ету.

Екінші кезең - келісілген стратегияның бөлігі ретінде кәсіпорынның маркетингтік мақсатын анықтау. Қазіргі заманғы өнеркәсіптік кәсіпорындар үшін бұл бәсекеге қабілеттілікті маркетингтік қамтамасыз ету бойынша шаралар кешенін әзірлеу екені анық.

Үшінші кезең - маркетингтік аудитті жүргізуден, алынған нәтижелерді талдаудан басталатын маркетингтік стратегияны әзірлеуден тұрады, содан кейін жоғарыда аталған мақсаттарды, компанияның әлеуетті мүмкіндіктерін және нарықтың жай-күйін ескере отырып, әртүрлі маркетингтік стратегиялар тұжырымдалады. Маркетингтік аудитті сыртқы ортадағы жағдайды ескере отырып, мақсатты тұтынушының қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін кәсіпорынның маркетингтік мүмкіндіктерін анықтауға бағытталған кәсіпорын қызметін жүйелі және тәуелсіз тексеру ретінде анықтауға болады.

Төртінші кезеңде маркетингтік стратегия таңдалады. Қазіргі уақытта Өнеркәсіптік кәсіпорындар үшін маркетингтік стратегия өзекті болып отыр. Алайда, ауылшаруашылық маркетингінің коммерциялық, өндірістік, банктік және маркетингтің басқа түрлерінен ауыл шаруашылығының ерекшеліктеріне байланысты бірқатар белгілері бар:

1. Табиғи жағдайларға тәуелділік. Жасыратыны жоқ, өндіріс ауылшаруашылық өнімдері топырақтың сапасы мен қарқындылығымен анықталады. Бұл тек көлемді ғана емес, сонымен қатар соңғы өнімнің ассортименті мен сапасын да анықтайды.

2. Ауылшаруашылық өнімдері қажетті тауарлар санатына жатады. Сатып алушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру олардың жынысын, жас қажеттіліктерін және денсаулық жағдайын ескере отырып жүзеге асырылады. Ауылшаруашылық өнімдері тез бұзылады, сондықтан жедел жеткізуді, арнайы қаптаманы және арнайы техникалық қызмет көрсетуді қажет етеді.

3. Өндіріс пен тұтыну кезеңінің сәйкес келмеуі. Өсімдік шаруашылығы өнімдері жылына бір рет алынады және жыл бойы тұтынылады. Маркетинг мамандары сұранысты, сондай-ақ нарықтық конъюнктураны болжай білуі керек. Маусымдық Агро маркетингтің формалары мен әдістеріне әсер етеді

4. Агроөнеркәсіптік кешендегі меншік нысандарының әртүрлілігі стратегиялар мен тактикалардың алуан түрлілігі, соның арқасында агромаркетингтің нысандары мен әдістері жетілдірілуде.

Агроөнеркәсіптік кешендегі маркетингтің барлық функцияларын екі критерий бойынша жіктеуге болады: мазмұны мен әсер ету объектісі бойынша. Біріншісін Жалпы, ал екіншісін нақты деп атауға болады.

Агромаркетингтің жалпы функциялары-басқару, ұйымдастыру, жоспарлау, болжау, талдау, бағалау, есепке алу және бақылау

Агромаркетингтің нақты функциялары-нарықты зерттеу, тұтынушылық сұранысты зерттеу, қоршаған ортаны талдау, өнімнің өмірлік циклін қолдау, өнімді сату, сұранысты қалыптастыру және өнімді сатуды ынталандыру. Маркетингтік қызмет процесінде жалпы және нақты функциялар

өзара байланысты.

Ауылшаруашылық маркетингі бизнестің әртүрлі нысандарында көрінеді, олардың қызметі өндірісті ұйымдастыруға, сондай-ақ түпкілікті өнімді сатуға бағытталған.

Жоғары рентабельділікке қол жеткізу, нарықта өнімді жылжыту үшін маркетингтік тәсілді ескере отырып әрекет ету керек. Ауылшаруашылық кәсіпорындарында маркетингтік қызмет басқару аппаратының барлық қызметкерлері айналысқан және оған өндіріс саласының барлық қызметкерлері көмектескен жағдайда тиімді болуы мүмкін.

Нарықты басқару жүйесі ретінде тек маркетинг репродуктивті процесті реттеу механизмі туралы түсінік бере алады, оның нәтижесі кеңістік пен уақыт бойынша өндіріс пен тұтынуды біріктіретін динамикалық тауар ағыны болып табылады. Маркетингі пайдаланудың экономикалық мәні кәсіпорындардың өндірістік қорларының қайтарымын жеделдету, өндірістің ұтқырлығы мен тауарлардың бәсекеге қабілеттілік деңгейін арттыру, жаңа тауарларды уақтылы құру және оларды тек нарықтарға ғана емес, максималды коммерциялық әсерге қол жеткізуге болатын нарықтарға жылжытуды жеделдету болып табылады. Сондықтан маркетинг әлемдік тәжірибеде қалыптасқан нарықтарды зерттеу әдістерінің жиынтығы ретінде, сатып алушылардың жаңа қажеттіліктері мен өзгеретін қалауларын анықтау, тауарлар мен қызметтерді сатудың тиімді арналарын құру әдістері, кәсіпорында тиісті қызметтер мен басқару әдістері жүйесі бар кешенді жарнамалық компанияларды жүргізу сөзсіз практикалық қызығушылық тудырады.

Маркетинг қағидаттарында жұмыс істейтін тауар өндірушілердің шаруашылық қызметінің негізінде: "нарық талап ететін нәрсені ғана шығару. сатып алушы. Бұл маркетингтің мәні. Ауыл шаруашылығына арналған маркетинг тұжырымдамасы - бұл дайын өнімді өндіру мен өткізудің технологиялық процестерін басқару, Агроөнеркәсіптік кешенмен нарықтың ауылшаруашылық жағдайларын қамтамасыз ету туралы ғылыми негізделген идеялар жүйесі. Қазіргі заманғы тауар өндірушілер агромаркетинг тұжырымдамасы қоғамның болжамды әлеуетті қажеттіліктеріне бағытталмайды. Тұтынушыға назар аудару-бұл нарықтың қажеттіліктерін үнемі зерделеу, оларды қанағаттандыру жоспарларын әзірлеу және жүзеге асыру. Сонымен қатар, тауарлар мен қызметтер мақсаттың өзі емес, мақсатқа жетудің құралы ғана. Маркетинг өндірушілердің қажетті тауарлар мен қызметтерді қанағаттандыруға қол жеткізуіне ықпал етеді. мақсаттардың қолда бар қажеттіліктерін бағдарлау және өндіру.

Аграрлық маркетингтің мәні мыналарды қамтитын негізгі принциптерден туындайды:

1) шаруашылық шешімдерді қабылдау кезінде төлемге қабілетті қажеттіліктерді, сауалнаманың жай-күйі мен динамикасын, нарықтық конъюнктураның өзгеруін мұқият есепке алу (Ауыл шаруашылығы өнімін өндіру мен өткізуді төлемге қабілетті қажеттіліктерге бағдарлау сұраныс);

2) Өндірістің нарық талаптарына барынша бейімделуі, нарықтық өзгерістерге икемді ден қою үшін жағдайлар жасау;

3) нарыққа, сатып алушыға барлық қолжетімді құралдармен белсенді әсер ету

Өңірлердің АӨК кәсіпорындарының елеулі үлесі "Еңбек өнімділігі төмен, бәсекеге қабілеттілігі төмен, сұранысы мен өндірісі тұрақсыз" проблемалық өндірістерге жатады. Қазіргі

уақытта ауылшаруашылық кәсіпорындарының проблемаларының себептері, ең алдымен, "өндірілетін өнімнің салыстырмалы түрде төмен құнына байланысты өзіндік қаржылық левередждің" болмауы, сондай-ақ кәсіпорындардың ішкі, аймақаралық, республикалық нарықтардағы күш-жігерінің тиімсіздігі деп аталады. Жүргізілген зерттеулер АӨК кәсіпорындарының бәсекеге қабілеттілігіне саланы жүргізудің қалыптасқан жүйесі мен шаруашылық жүргізу тетігі, еңбек уәждемесінің төмендігі, ауыл шаруашылығы және қайта өңдеу кәсіпорындары арасындағы өзара қарым-қатынастардың жетілмегендігі әсер ететінін растайды.

ҚР АӨК-тің төмен бәсекеге қабілеттілігінің себептерінің қатарына мыналар жатады: АӨК өнімін өндіру мүмкіндіктерін жеткіліксіз есепке алу, бәсекеге қабілетті нарықтық ортаның болмауы, өнімді өндіру үшін бастапқы ресурстардың жоғары құны және т. б.

Басқару мүмкіндігін бағалау мақсатында АӨК кәсіпорындарының бәсекеге қабілеттілік факторларының негізгі топтарын бөліп көрсетеміз:

- сыртқы, олардың көрінісі кәсіпорындарға аз дәрежеде тәуелді (баға белгілеу, бәсекелестердің болуы мен мүмкіндіктері, инфляциялық процестер. нарық сыйымдылығы капитал нарықтарының жұмыс істеу тиімділігі, аграрлық заңнама, ауылшаруашылық өнімдерінің экспорты мен импортына қатысты мемлекеттік саясат, салық және қаржы-несие саясаты, соның ішінде субсидиялар мен субсидиялар, ауа райы жағдайлары және т. б.);

- кәсіпорындардың басшылығымен айқындалатын ішкі (ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігі, жануарлардың өнімділігі, өнімнің өзіндік құны, персоналдың біліктілік деңгейі, өндірістің технологиясы мен ұйымдастырылуы, менеджмент сапасы, өткізу (дилерлік) желісінің дамуы, құпия ақпарат және т.б.). қауіпсіздік дәрежесі.

Экономикалық субъектілердің ішкі орта факторларына әсер етудің нақты мүмкіндігі бар. Бұл жағдайда әсер ету тиімділігінің деңгейі белгілі бір нәтижеге жету үшін өзгеруі мүмкін.

Басқа салалардан айырмашылығы, ауыл шаруашылығының өзіндік ерекшеліктері бар. Осыған байланысты бұл сала нарықтағы өзгерістерге жедел қоя алмайды.

Демек, ауылшаруашылық өндірісі нарықтағы өзгерістерге белгілі бір уақыт өткеннен кейін ғана жауап бере алады. Осыған сүйене отырып, АӨК кәсіпорындары осы жағдайларға барабар өндіріс менеджменті жүйесін қалыптастыруға және тауардың нарықтағы бәсекеге қабілеттіліктің экономикалық артықшылығын ілгерілетуді қамтамасыз етуге назар аударуы қажет.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Антипова Т.А. Актуальность влияния менеджмента и маркетинга на конкурентоспособность экономических субъектов АПК // Инновационные технологии в науке и образовании. – 2019. – №3. – С. 282

2 Голубков Е.П. Еще раз о понятии «бренд» // Маркетинг в России и за рубежом. – 2016. – № 2

3 Домнин В.Н. Брендинг: новые технологии в России. – СПб.: Питер, 2013. – 252с

4 Крейнер С., Дирлав Д. Бренды, которые изменили бизнес / Пер. с англ. – М., 2015.

5 Старов С.А. Бренд: понятие, сущность, эволюция // Вестник Санкт-Петербургского университета. Менеджмент. 2018. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/brend-ponyatie-suschnost-evolyutsiya-1>

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТУРИСТІК НАРЫҒЫН ЗЕРТТЕУ

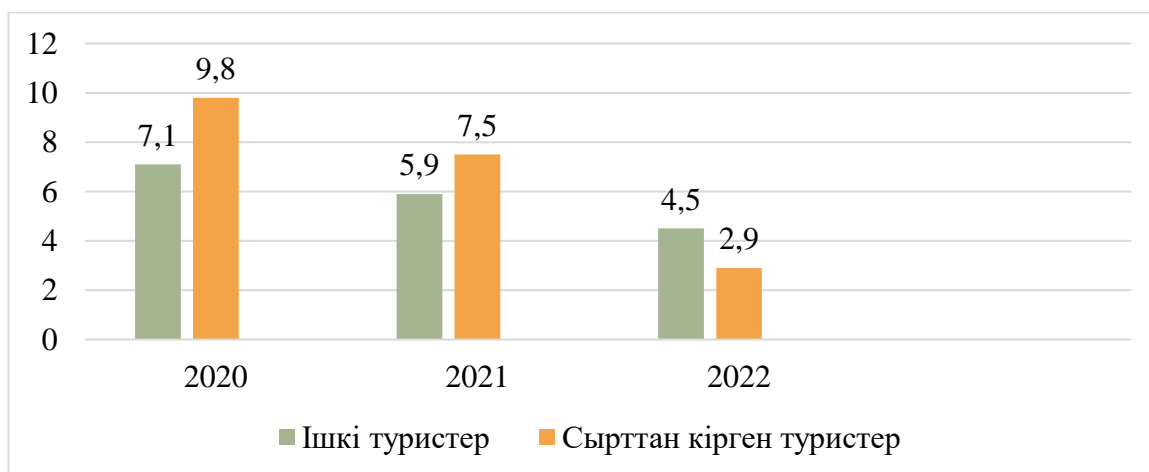
*Магистрант Ежбанов Б. И.,
э.ғ.к., аға оқытушы Коптаева Г.П., Оралов А.Қ.
«Орталық Азия Инновациялық Университеті», Шымкент, Қазақстан*

Туризм мен қонақжайлылық нарығы карантиндік шаралардан айтарлықтай зардап шеккені және бұл сала терең дағдарысқа ұшырағаны анық, бұл жаһандық сипаттағы проблема болып табылады, өйткені туризмнің даму тарихында туризм мұндай жағымсыз салдарды бастан кешірмеген.

Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің есебінің деректері негізінде 2022 жылдың қорытындысы бойынша шығу (-73 %) және кіру туризмі (-76%) секторында төмендеу байқалды. «Kazakh tourism» ҰК АҚ жылдық есебінің деректері отандық туристік кәсіпорындардың кірістілігі 2020 жылы 70-80% - ға төмендегенін, орналастыру құралдарымен көрсетілген қызметтер көлемі 40% - ға төмендегенін, туризм және саяхат жөніндегі дүниежүзілік кеңестің (WTTC) әдістемесі бойынша елдің ЖІӨ құрылымындағы туризм үлесі 2019 жылмен салыстырғанда төмендегенін көрсетеді екі есеге жуық және 2,4 % құрады. Сонымен қатар, сарапшылар 2019 жылдың көрсеткіштеріне 2,5-4 жылдан кейін сала ең жақсы жағдайда оралады деп болжайды.

Ішкі туризмнің даму көрсеткіштерін қарастыра отырып, біз мынадай үрдісті байқаймыз: шектеулер мен мерзімді локдаундардың болуына байланысты ішкі туристер саны да 2020 жылы 5,9 млн. адамнан 2022 жылы 4,5 млн. адамға дейін қысқарды, бірақ бұл 2022 жылы келуші туристер санынан 1,6 есе (2,9 млн.), олардың саны 3 есеге азайды - 2020 жылғы 8,8 миллион адамнан 2022 жылы 2,9 миллион адамға дейін

Ішкі туризмнің дамуы халықтың әл-ауқатына әсер ететіні сөзсіз, өйткені бұл туристік қызығушылық тудыратын жерлерде-туристік бағыттарда жаңа жұмыс орындарын құра отырып, жұмыспен қамтылғандар санын көбейтуге мүмкіндік береді, бірақ, өкінішке орай, көп жағдайда бұл маусымдық сипатта болады.

1 диаграмма - 2020 жылмен салыстырғанда 2022 жылғы ішкі және кіру ағындарының динамикасы

Тұтастай алғанда, қазақстандықтардың сатып алу қабілеті төмендеу үрдісіне ие, бұл өз демалысын ұйымдастыру кезінде қазақстандықтардың 50% - дан астамы санаты жоқ

қонақүйлердің қызметтерін пайдаланатындығымен және қазақстандықтардың тек 14%-ы 5 және 4 жұлдызды қонақүйлерде тұратындығымен расталады.

Жұмыс орындарын одан әрі ұлғайту, туризм саласын қолдау және қалпына келтіру үшін «Kazakh tourism» ҰК АҚ туризм саласына инвестициялар тарту бойынша жүйелі тәсілді қамтамасыз ету мақсатында 1,86 трлн тенгеге 2020-2025 жылдарды іске асыру мерзімдері мен 6162 инвестициялық жоба мақұлданды. Бұл жобалар Қазақстан Республикасының туристік дестинацияларында 21 мыңнан астам жұмыс орнын құруы мүмкін.

Туристік ағынның көлемі сияқты көрсеткіш, ең алдымен, туристік фирмалардың қызметіне жүгініп, өз бетінше немесе ұйымдасқан түрде саяхаттайтын туристердің санын білдіреді, бұл ретте туристердің сол немесе туристік дестинацияға келу күндерінің (тур-күндер, төсек-күндер, түнеу) саны ескеріледі. Туристер саны белгілі бір кезеңге (ай, жарты жыл, тоқсан, жыл және т. б.) қосылады (1-кесте).

1 кесте - 2020 және 2022 жылдармен салыстырғанда ішкі туристік ағындар

Көрсеткіш	2020	2022
Ішкі келушілер саны, мың адам, оның ішінде:	5864,7	4463,2
Орналастыру орындарында қызмет көрсетіледі	4695,9	3328,6
Санаторий-курорттық мекемелер қызмет көрсетті	296,9	218,7
Ерекше қорғалатын табиғи аумақтарда қызмет көрсетілді	871,9	915,9
Ескерту - дереккөздер негізінде құрастырылған		

Орналастыру құралдарымен көрсетілген қызметтер көлемін есептеу кезінде туристік ағынның көлемі және орналастыру қызметтері үшін орташа чек ескеріледі. Пандемияға дейін және одан кейін орналастыру құралдарымен көрсетілген қызметтер көлемінің динамикасын қарастырамыз (2-кесте).

2 кесте - 2018 және 2020 жылдары орналастыру құралдарымен және курорттық аймақтармен көрсетілген қызметтер көлемінің динамикасы

Көрсеткіш	2018	2020
Орналастыру құралдарымен көрсетілген қызметтердің жалпы көлемі, млрд. теңге	103,9	66,8
қонақ үйлер	89,7	59,0
Кемпингтер, рекреациялық және тіркеме парктері	0,6	0,2
Қысқа мерзімді тұру, демалыс және т. б. кезеңдерге тұрғын үй беру.	13,5	6,8
басқа тұрғын үй түрлері	6,1	9,02
қонақ үйлердің (төсек-орындардың) толтырылуы, %	23,2	17,3
Курорттық аймақтармен көрсетілген қызметтердің жалпы көлемі, млрд. теңге	15,7	33,5
Ескерту - дереккөздер негізінде құрастырылған		

Көрсетілген қызметтердің жалпы көлемі карантиндік шараларды енгізуден туындаған теріс динамиканы көрсетеді және 2018 жылмен салыстырғанда 2020 жылы 1,56 есе төмендегенін көрсетеді.

Орналастыру қаражатының толымдылығы 1,3 есе төмендеді. Бұл үрдіс осы кестеде көрсетілген барлық орналастыру құралдарына тән. Бірақ курорттық аймақтар көрсететін орналастыру қызметтеріне келетін болсақ, сатылымның өсуі оң және 2018 жылғы көрсеткіштерден 2,13 есе асады.

Қазақстан Республикасының санаторий-курорттық әлеуетін одан әрі жаңғырту мақсатында санаторий-курорттық объектілердің материалдық-техникалық жарактандырылуын

және инфрақұрылымның болуын зерделей отырып, оларға түгендеу жүргізілді. «Kazakh tourism» ҰК АҚ тікелей қатысуымен 173 санаторий мен курорттарға инспекция жүргізілді, 75 объектіден тұратын каталог жасалды, сондай-ақ жеке тізіммен ковидтен кейінгі оңалту бағдарламасын ұсынатын санаторийлер ұсынылды.

Туризм саласының тиімділігі туралы айтатын болсақ, оның материалдық-техникалық базасында көрсетілген саланың материалдық-техникалық жабдықталуы мен инфрақұрылымына назар аудару керек, ол саланың өндірістік қажеттіліктері мен қуатын сипаттайды. Дамыған туризм инфрақұрылымы қызмет көрсету деңгейіне және көрсетілетін қызметтердің сапасына әсер ете алады, өйткені туристік сапар туристерді тасымалдаудың әртүрлі түрлерін қамтиды, сондықтан көлік-коммуникациялық база, автопарктердің жағдайы, жол бойындағы инфрақұрылым өте жақсы жағдайда болуы керек. Бұл азық-түлік, туристерді орналастыру, экскурсиялық, ойын-сауық және басқа да қызметтер, олардың сапасына материалдық-техникалық база мен инфрақұрылым тікелей әсер етеді.

2020 жылы Қазақстанда тартылған инвестициялар бойынша туризмді дамытудың 2025 жылға дейінгі бағдарламасын іске асыру шеңберінде жалпы сомасы 135,8 млрд.теңгеге 67 жоба аяқталды. Астанадағы құны 20 млрд. теңге болатын «Шератон» қонақ үйі, Ақтау қаласындағы құны 68 млрд. теңге болатын «Rixos Water World Aktau» қонақ үйі, Ақмола облысындағы «Tast West company Ltd» ЖШС «Қонақ үй кешенінің құрылысы» жобасы, құны 16,7 млрд. теңге болатын «Rixos Turkestan» қонақ үйі пайдалануға берілді Түркістан облысының құны 10,3 млрд. теңге, құны 3,9 млрд. теңгені құрайтын «Hampton by Hilton» қонақ үй кешені. сондай-ақ, Түркістандағы «Promenade Bugabay» көпфункционалды туристік кешені (КТК) және «Керуен сарай» КТК, Алматыдағы «Тенир» экоотелі. Түркістанда ТОП-10 жобалары шеңберінде осы өңірдің туристік тартымдылығы мақсатында туристік инфрақұрылым мен жаңа объектілердің белсенді құрылысы жүргізілуде.

3 кесте - Туристік өнімді сатудан түскен түсім (теңге)

Туристік өнімді (төсек-орындарды) сатудан түскен түсім	2020	2022
5*	25 120 934 598	14 473 282 472
4*	16 778 903 328	8 595 770 274
3*	11 686 585 108	2 995 114 118
2*	838 190 625	266 555 425
1*	454 020 278	31 488 816
Ескерту - дереккөздер негізінде құрастырылған		

Осылайша, туризмді дамыту көрсеткіштері туристік кәсіпорынның экономикалық қызметін де, жалпы елдегі туристік нарықтың жай-күйін де талдау, тенденцияларды талдау және туризмдегі туристік және қонақжайлылық кәсіпорындарының қызметінің стратегиясы мен тактикасын әзірлеу үшін маңызды нарық.

Тәуелсіз туристер саны муниципалды автобус бағыттарының пайда болуынан, сондай-ақ турларды стихиялы, көбінесе кәсіби емес ұйымдастырушыларға, әлеуметтік желілерде хабарландырулар орналастыру арқылы топтарға тартуға байланысты одан да өсті. Мұндай саяхаттар олардың қолжетімділігіне байланысты жастар, студенттер арасында ең сұранысқа ие. Кәсіби туристік қызметтерге негізінен 30 жастан асқан орта жастағы адамдар жүгінеді.

Экономикалық тұрғыдан алғанда қазақстандықтар көбіне бюджеттік демалыстарды таңдайды, мысалы, санаторийлер мен демалыс орындарында болу ұзақтығын қысқарту, қысқа 1-2 күндік турларды және демалыс күндеріндегі турларды таңдау үрдісі байқалады.

Сауалнама нәтижелері бойынша қазақстандық туристердің басым бөлігі саяхатқа бір адамға 200 долларға дейін жұмсауға дайын.

Кейбір аймақтарда орналастыру қызметтеріне бағаның өсуі байқалды, дегенмен, жоғарыда айтылғандай, әртүрлі баға сегменттерінде қызмет көрсететін жаңа орналастыру

орындары пайда болды. Мысалы, елордалық туристік агенттіктер Rixos Water World Aktau деңгейінде VIP демалысқа өтінімдердің пайда болғанын атап өтеді.

Дүниежүзілік статистикалық мәліметтерге сүйенсек, 21 ғасырдың жаһандық үрдісі экологиялық ауыл туризмі болып табылады.

Еуропадағы ауыл туризмі – аймақтағы қонақжайлылық нарығының 15%-ға жуығын алып жатқан, 900 мыңға жуық жұмыс орнын құрайтын, ауылдық жерлерде табыс әкелетін, миллиардтаған еуромен өлшенетін серпінді дамып келе жатқан бағыт.

Пандемия кезінде туризмнің бұл түрі күш пен денсаулықты қалпына келтіру, күйзелістен, шаршау мен алаңдаушылықтан арылту үшін әсіресе сұранысқа ие болды.

Қазақстанда ауылдық экологиялық туризмге сұраныстың артуына және Қазақстан ішінде саяхаттауға қызығушылықтың арту үрдісіне қазақстандықтардың сатып алу қабілетінің төмендеуіне ықпал еткен ковидтік шектеулер мен ұлттық валютаның құнсыздануы да әсер етті.

Сонымен қатар стандартты туристік-экскурсиялық бағдарламалар өзектілігін жоғалтты: қазіргі туристер үшін жаңа әсерлер мен тәжірибе алу, мәдени ұлттық ерекшеліктер мен табиғи ресурстарға ену маңызды.

Экологиялық туризмнің құрамдас элементі – жергілікті халықты туристік қызметтерді көрсетуге тарту Қазақстанның аймақтарына тән осындай проблемалардың ауырлығын төмендетуге көмектеседі, мысалы: жұмыспен қамтудың және халықтың әл-ауқатының төмендігі, аймақта жұмыс орындарының болмауы. өңірлер, жастардың облыстан ірі қалаларға еңбек миграциясы, жергілікті халықтың экологиялық ойлауы жеткіліксіз қалыптасып, туристерге көшпелілердің бай және өзіндік мәдениетіне қол жеткізуге, ұлы көшпенділер өркениетінің өмірімен, мәдениетімен және тарихымен сусындауға мүмкіндік береді.

Қазақстандағы туризмнің әлеуеті жоғары екенін атап өткен жөн. Мұны пандемияға дейінгі туризм индустриясының өсуінен де, халықаралық рейтингтерден де байқауға болады. Осылайша, 2019 жылғы «карантин алдындағы» саяхат және туризм саласындағы бәсекеге қабілеттілік рейтингінде еліміз бұрынғы көрсеткіштермен салыстырғанда бір сатыға көтеріліп, 80-орынға ие болды. Қазақстанның индексі 2,2%-ға өсіп, 3,7-ге жетті.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1.Климова Т.Б., Вишневская Е.В., Стенюшкина С.Г. Событие как уникальный инструмент развития туристской отрасли // Современные проблемы сервиса и туризма. – 2019. - №3. - С. 106-107.

2 Голубков Е.П. Еще раз о понятии «бренд» // Маркетинг в России и за рубежом. – 2016. – № 2

3 Домнин В.Н. Брендинг: новые технологии в России. – СПб.: Питер, 2013. – 252с

4 Крейнер С., Дирлав Д. Бренды, которые изменили бизнес / Пер. с англ. – М., 2015.

5 Старов С.А. Бренд: понятие, сущность, эволюция // Вестник Санкт-Петербургского университета. Менеджмент. 2018. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/brend-ponyatie-suschnost-evolyutsiya-1>

ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТЕЛЕКОММУНИКАЦИЯ НАРЫҒЫН ТАЛДАУ

*Магистрант Ким А.А.,
э.ғ.к., аға оқытушы Коптаева Г.П., Нуридинов И.Ғ.
«Орталық Азия Инновациялық Университеті», Шымкент, Қазақстан*

Қазіргі уақытта Қазақстанда телекоммуникациялық қызметтер нарығын дамытуға ерекше мән беріледі. Бұл қазіргі әлемдік қоғамдастыққа интеграцияның маңызды факторы. Бүгінгі таңда отандық телекоммуникация нарығы еліміздің халық шаруашылығының басқа секторларына қатысты жоғары даму серпінін көрсетіп отыр. Қазақстанның телекоммуникация саласын дамыту ерекшелігіне, ең алдымен, республиканың демографиялық және географиялық ерекшеліктері айтарлықтай әсер етеді. Қазақстан үшін халықтың тығыздығының төмендігімен ұштастыра отырып, үлкен аумақтың болуы тән. Ел аумағы бойынша әлемде 9-шы және халық саны бойынша 60-шы орында. Республикадағы халықтың орташа тығыздығы 1 шаршы метрге шамамен 5,5 адамды құрайды біздің елімізде урбанизацияның салыстырмалы түрде төмен деңгейі үлкен аумақтың болуына және өмір сүрудің төмен тығыздығына байланысты. Қазақстан халқының жартысынан астамы қалаларда тұрады. Сонымен қатар, біздің еліміздегі урбанизация деңгейінің өсу тенденциясын атап өткен жөн. Қазақстанның тағы бір ерекшелігі-отбасының салыстырмалы түрде үлкен мөлшері (Еуропа мен Ресеймен салыстырғанда). Бұл бір отбасында орта есеппен үш жарым адам. Бұл фактор республикада телекоммуникациялық қызметтердің енуінің жоғары емес деңгейіне әсер етеді. Біздің елімізде үй шаруашылықтарының тіркелген телефониямен жабдықталу көрсеткіші шамамен 56% құрайды, сонымен бірге Ресей Федерациясында бұл 63% , Германияда-96 % .

Қазақстанның ұялы байланыс нарығы 129% ену деңгейімен жетілген болып табылады. 2023 жылға арналған ұялы байланыс абоненттерінің саны 24,3 млн. (-5,5%) құрады, бұл ретте шамамен 16,0 млн. адам Интернетке қол жеткізе алды, бұл Қазақстандағы барлық ұялы байланыс абоненттерінің 66% -і құрады. 2020 жылы тіркелген Интернет абоненттерінің саны 2,6 млн.-ға (+4,3%) дейін ұлғайды, бұл салыстырмалы өткен жылы COVID-19 пандемиясымен байланысты қашықтан жұмыс істеуге көшу есебінен жеделдеді.

2018 жылдың желтоқсанында Қазақтелеком KCL ұялы байланыс операторының 75% пакетін сатып алды, ал 2019 жылдың екінші тоқсанында Компания "Хан Тәңірі Холдинг Б.В." (Tele2/Altel ұялы байланыс операторы) акционерлік капиталының 49% сатып алу мәмілесінің аяқталуымен атап өтілді. Сатып алу Қазақтелекомға Алтел/Теле 2 ұялы операторының жалғыз иесі болуға мүмкіндік берді. Б. В. Хан Тәңірі холдингіндегі 49% үлесті сатып алғаны үшін сыйақы 101,1 млрд. теңге мөлшерінде төленген ақшалай қаражатты және "Мобайл Телеком-Сервис" ЖШС берген 80,4 млрд. теңге мөлшерінде қарызды қоса алғанда, 181,5 млрд. теңгені құрады. Tele2 сатушысына сыйақы төлеу мақсаттары үшін теңге.

2019 жылдың ақпан айында Қазақтелеком Ericsson компаниясымен 2019-2021 жылдары 5G желілерін дамыту туралы келісімге қол қойды. Қазақтелеком Жаңа 5G қызметін бірінші болып Алматы, Астана және Шымкент тұтынушылары пайдалана алатынын мәлімдеді.

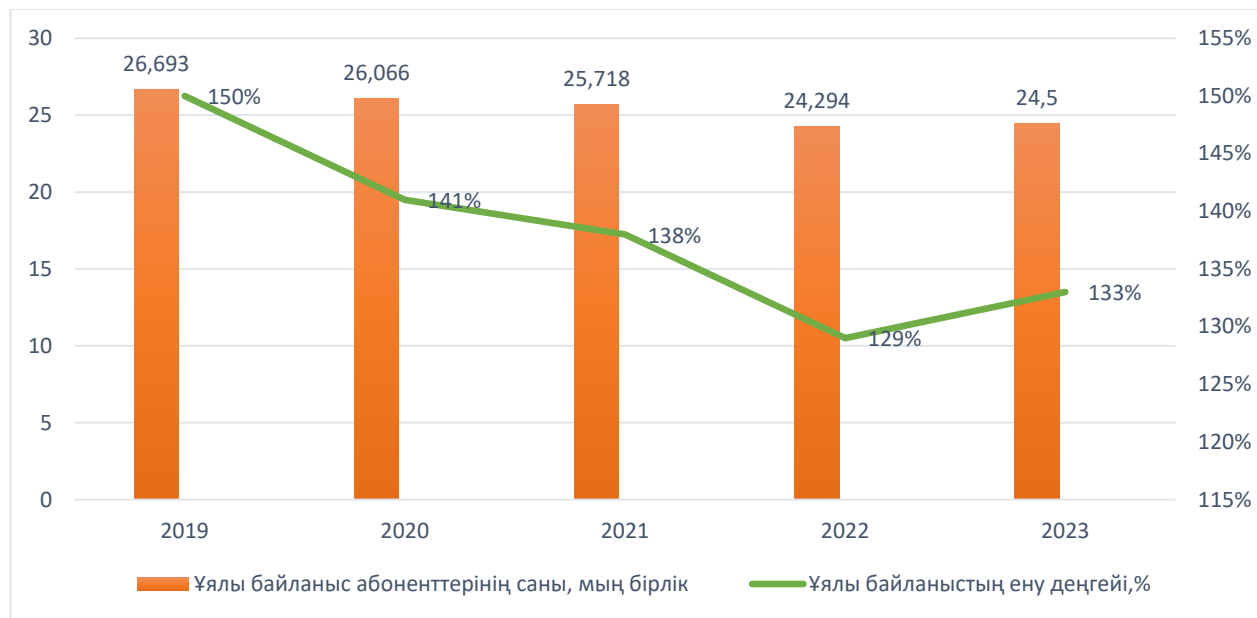
2020 жылы "250+" жобасын іске қосу оның негізгі мақсаты 250 және одан да көп халқы бар ауылдық елді мекендердің тұрғындарына жоғары жылдамдықты Интернетке қол жеткізуді қамтамасыз ету болып табылады. Бастама 1 млн. адам тұратын 1600 елді мекенді қамтиды. Қазіргі уақытта оны орындау үш ірі мобильді оператормен (Kcell, Beeline және Tele2/Altel) бірлесіп жүзеге асырылады. Бағдарламаны іске асыру 2021 жылдың соңына жоспарланған.

Қашықтан жұмыс/оқу режиміне көшу өз түзетулерін енгізді. Қазақтелеком мектептерде қашықтықтан оқытуды қамтамасыз ету шеңберінде 18 мыңнан астам мұғалімді Интернетке мобильді қолжетімділікті ұйымдастыру үшін симкарталармен қамтамасыз етті. Платформаның

сапалы жұмыс істеуі үшін 20 Гб арнаның өткізу қабілеттілігімен жоғары жылдамдықты интернетке қосылу ұйымдастырылды Kundelik.kz

Қазақтелекомнің Tele2/Altel және Kcell-дегі мажоритарлық үлесті (75%) сатып алуы ұялы операторлар желілерін интеграциялау бөлігінде синергетикалық әсер алуға мүмкіндік берді.

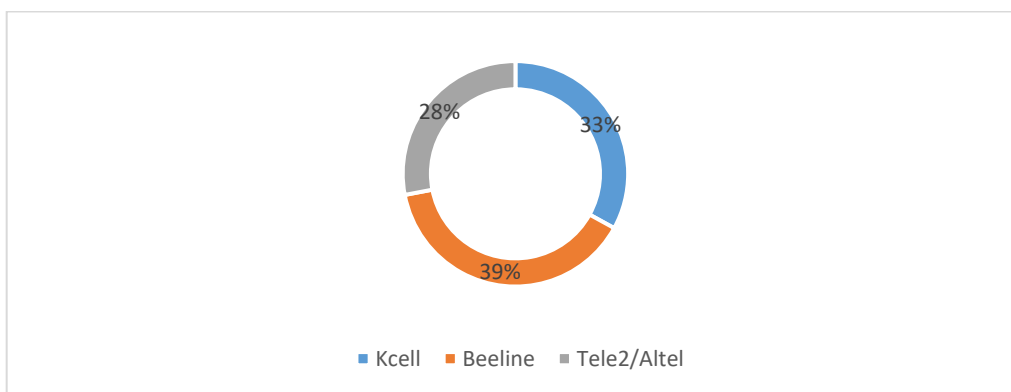
2023 жылдың соңында Қазақстан халқы кезінде ұялы байланыс абоненттерінің жалпы саны 18,9 млн. құрады 24,5 млн(сурет 1).

1 сурет - Қазақстандағы абоненттер саны және ұялы байланыстың ену деңгейі

2023 жылдың қаңтар–желтоқсан айларында ҚР Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша телекоммуникация нарығының көлемі 2022 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 14,4% - ға өсіп, 1,0121 трлн теңгеге жетті. Қалааралық және халықаралық телефон байланысы қызметтерінің көлемі 18,8 млрд теңгені құрады, бұл 2022 жылдың ұқсас кезеңінің көлемінен 12,2% — ға аз; интернет желісінің қызметтері — 405,5 млрд теңге (20,1% - ға артық), ұялы байланыс қызметтері-251,6 млрд теңге (7,2% - ға артық). Байланыс қызметтері 2023 жылғы желтоқсанда Ұлттық статистика бюросының деректеріне сүйене отырып, 91,7 млрд теңге сомасына көрсетілді, бұл 2022 жылғы желтоқсан көлемінен 13,8% - ға артық

2023 жылғы желтоқсанда тіркелген телефон желілерінің саны 2,997 млн бірлікті құрады (—айына 8 мың-мұнда және одан әрі), ұялы байланыс абоненттерінің саны 24,32 млн бірлікті құрады (өзгеріссіз), оның 16,87 млн-ға жуығы Интернетке қол жеткізе алады. Осылайша, ұялы байланыс абоненттері арасында Интернеттің ену деңгейі шамамен 68% құрады. Ақырында, тіркелген Интернет абоненттерінің саны 2,76 млн (+13 мың) жетті. Қазақтелеком ұялы байланыс абоненттерінің саны бойынша жетекші орынға ие болды Қазақтелектің Tele2/Altel-де қалған бөлігін және Kcell-дегі мажоритарлық үлесті (75%) сатып алуы телекоммуникация алыбына Қазақстанның мобильді қызметтер нарығында өзінің нарықтық позициясын едәуір нығайтуға мүмкіндік берді. Мәселен, 2022 жылдың соңында ұялы байланыс абоненттерінің саны (Tele2/Altel және Kcell) 14,8 млн. құрады, оның 8,1 млн. Kcell-ге түсті, ал қалған бөлігі (6,7 млн.) Tele2/Altel абоненттері болды. Ұялы байланыс абоненттерінің жалпы санындағы Tele2/Altel және Kcell үлесі 61%, ал Beeline үлесі 39% құрады (2 сурет).

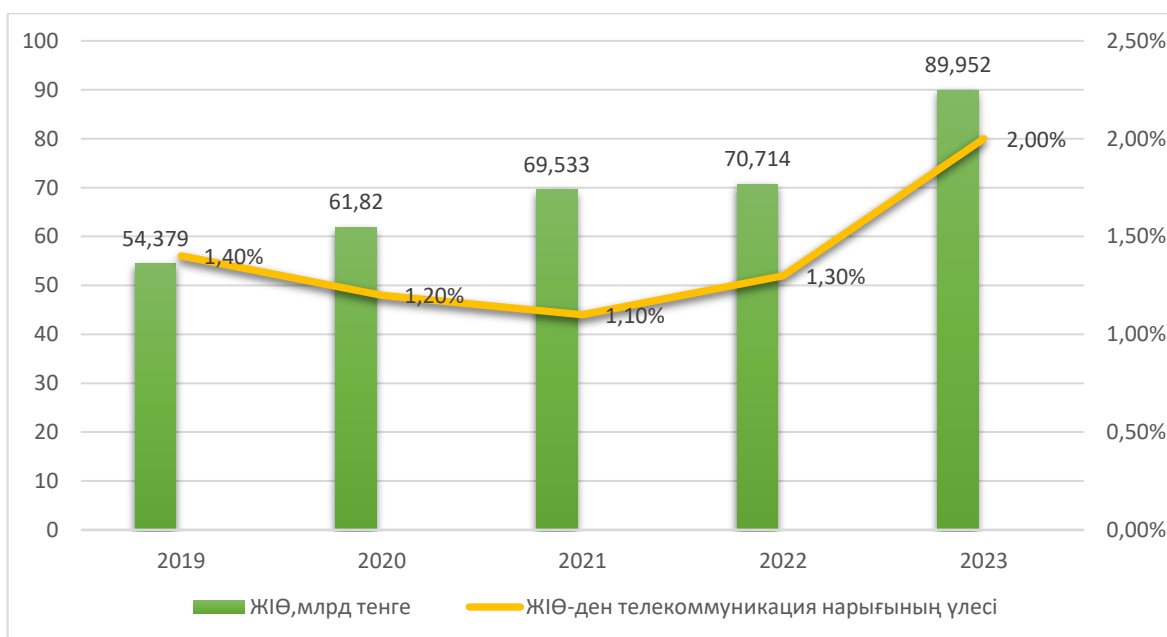

2 сурет - Абоненттер саны бойынша ұялы байланыс нарығының үлесі

COVID-19 пандемиясына дейінгі интернетке тұрақты қол жетімділік нарығының көлемі бүкіл телекоммуникация нарығына қатысты өсу динамикасын аз көрсетті, бірақ өзін-өзі оқшаулау оның дамуына қажетті серпін берді. КЖД нарығы (кең жолақты қолжетімділік) 2020 жылы 11,1% - ға 114,5 млрд.теңгеге дейін жеделдеді, бұл талданатын кезеңдегі ең күшті өрлеу болды. Интернетке тіркелген қолжетімділік нарығының негізгі ойыншылары Қазақтелеком, Beeline және АЛМА-ТВ болып табылады, олар үй интернетімен бірге оған ақылы ТВ қызметтерін ұсынады.

Бүгінгі таңда қазақстандық пайдаланушыларға сымсыз және сымды технологиялар, атап айтқанда: ADSL, FTTH, 3G, 4G/LTE, CDMA/EVDO және т.б. қолжетімді. Қазақстанның жеткіліксіз қызмет көрсетілетін өңірлерінде сымды желіні кеңейту елдегі тіркелген байланыс пен интернеттің дамуына серпін береді. Қазақстан аумағының көлемін ескере отырып, ауыл тұрғындарын желілік қамтумен қамтамасыз ету қымбатқа түсуі мүмкін. Бұл ауылдардағы әл-ауқаттың төмен деңгейімен нашарлайды, бұл қамтуды кеңейтуге ұмтылатын операторлардың кіріс әлеуетінің төмендеуіне әкеледі.

Қазақстанның телекоммуникациялық нарығының өрлеуі ЖІӨ-нің өсуінен озып келеді, алайда мұндай Серпінге қарамастан, оның үлесі төмен болып қалуда (2023 жылы 2,0%) (3 сурет). Біз Қазақстанның телекоммуникациялық нарығы табыс өсімінің оң серпінін сақтауға қарамастан, ел экономикасын жоспарланып отырған қалпына келтіруді назарға ала отырып, болжамды кезеңде ЖІӨ-дегі үлесті айтарлықтай арттыра алмайды деп күтеміз

3 сурет - ЖІӨ-ден телекоммуникация нарығының үлесі

Осылайша, келесі қорытындылар жасауға болады. Салыстырмалы жетілуіне қарамастан, Қазақстанның телекоммуникациялық нарығы экономиканың өсуіне қатысты айтарлықтай үлкен серпінді көрсетуді жалғастыруда. Біз қазақстандық қоғамды цифрландыруды және елдегі Интернеттің, смартфондардың енуін ұлғайтуды назарға ала отырып, мұндай үрдіс болашақта да жалғасады деп күтеміз. Телекоммуникация секторының табысының өсуіне ұялы байланыс операторларының пакеттік тарифтерінің құнының өсуі серпін береді. Қазақстандағы ұялы байланыс құнының салыстырмалы арзандығын ескере отырып, біз танымал тарифтік пакеттер құнының өсуін күтеміз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Воробийенко, П.П. Инфокоммуникации: термины и определения / П.П. Воробийенко, Л.А. Никитюк // Восточно-Европейский журнал передовых технологий. – 2012. – № 6/2 (54). – С. 4-61
- 2 Репин В.В. Процессный подход к управлению. Моделирование бизнеспроцессов / В.В. Репин, В.Г. Елиферов. – М.: РИА «Стандарты и качество», 2014. – 559 с
- 3 Телекоммуникационные технологии// <https://www.sviaz-expo.ru/ru/ui/17142/>
- 4 Классификация телекоммуникационных систем// <https://siblec.ru/telekommunikatsii/mobilnye-sistemy-svyazi/1-klassifikatsiya-telekommunikatsionnykh-sistem>

ӨНЕРКӘСІПТІК КӘСІПОРЫНДАРДА ФИРМАШІЛІК ЖӘНЕ СТРАТЕГИЯЛЫҚ ЖОСПАРЛАУ ӘДІСТЕРІ

*Магистрант Мұрат Т. М.,
э.ғ.к., аға оқытушы Коптаева Г.П., Нуридинов И.Ғ.
«Орталық Азия Инновациялық Университеті», Шымкент, Қазақстан*

Жоспарлау әдістері ретінде арнайы әдіс түсіндіріледі, оның көмегімен жоспарлау процесі жүзеге асырылады және нақты міндеттер шешіледі. Қазіргі тәжірибеде жоспарлаудың келесі әдістерін бөліп көрсетуге болады:

- экономикалық талдау;
- баланстық есеп;
- қаржы ағындары;
- көпөлшемді әдіс;
- экономикалық-математикалық модельдеу;
- техникалық-экономикалық.

Экономикалық талдау әдістері негізгі заңдылықтарды, табиғи қозғалыс тенденцияларын және көрсеткіштердің мәндерін, кәсіпорынның ішкі резервтерін анықтау үшін қолданылады.

Пайыздық мөлшерлеме әдісі Шаруашылық жүргізуші субъектілердің белгіленген сомалар мен техникалық-экономикалық пайыздық мөлшерлемелер негізінде қаржылық ресурстарға және олардың ресурстық базасына қажеттіліктерін есептеу үшін қолданылады. Бұл сомалар салық ставкалары мен алымдары, амортизациялық аударымдар нормалары, субъектінің өзі белгілеген немесе мемлекет заңнамалық база және нақты нормалар түрінде белгілеген басқа пайыздық мөлшерлемелер болуы мүмкін. Шаруашылық жүргізуші субъектінің мөлшері - бұл тікелей кәсіпорынның өзінде жасалынатын және өндірістік-шаруашылық қызметті реттеу, қаржы ресурстарының пайдаланылуын бақылау және тиімді инвестициялардың басқа мақсаттары үшін пайдаланылатын бағалар. Шығындарды есептеудің заманауи әдістері де бар: стандартты шығындар және шекті стандартты шығындар. Модерн ішкі экономикалық нормаларды қолдануға негізделген.

Болашақ қаржыландыру қажеттіліктерін анықтау үшін баланстық әдісті қолдану белгілі бір болашақ кезеңге арналған баланстың негізгі баптары бойынша кірістер мен шығыстарды болжауға негізделген.

Ақша ағындары әдісі-бұл қаржылық жоспарларды дайындау кезінде әмбебап және қажетті қаржылық ресурстардың көлемі мен түсу уақытын болжау құралы. Ақша ағындарын болжау теориясы белгілі бір күнге және барлық шығындардың бюджетіне қолма-қол ақша алуды күтуге негізделген.

Көпөлшемді есептеу әдісінің мәні мынада: іріктеу критерийлері әртүрлі болуы мүмкін, басқалармен қатар, ең тиімдісін таңдау үшін жоспарланған есептеулердің балама нұсқаларын әзірлеу қажет. Мысалы, бір нұсқа өндірістің тұрақты төмендеуін, ұлттық валютаның инфляциясын, ал екінші жағынан, әлемдік экономиканың өсуінің Тоқырауын және өнім бағасының төмендеуіне байланысты пайыздық мөлшерлемелердің өсуін ескеруі мүмкін.

Экономикалық-математикалық модельдеу әдістері қаржылық көрсеткіштер мен оларды анықтайтын негізгі факторлар арасындағы байланысты сандық бағалауға мүмкіндік береді.

Дайын өнімді, өндірістік шығындарды, өндірістік бағдарламаларды және басқа жоспарланған бөлімдерді сатуды жоспарлау үшін техникалық-экономикалық жоспарлау әдісі қолданылады. Жоспарлаудың осы тәсілінде ескеру қажет факторлар:

- техникалық-заманауи технологиялар мен құрылғыларды, материалдарды енгізу немесе техникалық трансформациялау және қайта құрылымдау;;
- өндіріс пен еңбекті ұйымдастыруды жетілдіру;;
- өндіріс көлемін, шығарылатын өнім номенклатурасы мен ассортиментін ұлғайту;;

- нарықтық (инфляциялық);;

- өндіріс пен өндіріс ерекшеліктеріне байланысты негізгі факторлар жоспарлы, техникалық-экономикалық және пайдалану факторларына бөлінеді. Ұйымды енгізуді техникалық-экономикалық жоспарлау және өндіріс нәтижелерін және кешенді дамуды анықтау үшін өндірістік шешімнің бағытын бағыттау. Сонымен қатар, техникалық-экономикалық жоспарлау - бұл өнімді дайындау, өңдеу және жинақтау кезеңдерін ескере отырып, өндірістік процестерді интеграциялауға бағытталған жедел жоспарлау платформасы.

Техникалық-экономикалық жоспарлау мен Жедел жоспарлау арасындағы тығыз байланыс тұтастай алғанда жоспарлау процесінің бірлігі, үздіксіздігі және интеграциясы принциптерін анықтайтынын атап өткен жөн.

Компания қызметінің нәтижесі оның өнімдерінің қаншалықты сатылатындығында (қызмет көрсетілетіндігінде) көрінеді. Оның түпкілікті нәтижесі сатылатын өнімнің көлеміне және осы өнімді өндірудің өзіндік құнына байланысты.

Жалпы, нарықтық экономикада жақсы нәтиже беретін шығындар пайда болуы керек. Сондықтан шығындарды жоспарлауға ерекше назар аударылады. Кез келген объектіні басқаруды ескере отырып, кәсіпорынның шығындарын жоспарлау оның барлық қызметінің жүзеге асырылуын қамтамасыз ету үшін қажет.

Кәсіпорындағы жоспарлау әдістері-бұл жоспарлы көрсеткіштерді есептеу мен анықтауға арналған арнайы әдістер мен әдіснамалар. Кәсіпорында қолданылатын жоспарлаудың келесі әдістерін бөліп көрсетуге болады:

- нормативтік әдіс (мөлшері мен қабылданған стандарттар негізінде кәсіпорынның материалдық, қаржылық және еңбек қажеттіліктері есептеледі және осы қажеттіліктерді жабу көздері анықталады);;

- есептеу және талдау әдісі (базалық көрсеткіштің сандық мәнін және оның Жоспарлы кезең ішінде даму индексын талдау негізінде көрсеткіштің жоспарлы мәні анықталады. Бұл әдіс көрсеткіштер арасында тікелей емес, жанама байланыс болған кезде қолданылады.);

- баланстық әдіс (материалдық, еңбек және қаржылық баланстарды құру кезінде барлық ресурстар мен нақты қажеттіліктер өзара байланысты);;

- жоспарланған шешімдердің тиімділігін арттыру әдістері (дамудың бірнеше нұсқаларын әзірлеу және олардың ең тиімдісін таңдау);;

- экономикалық-математикалық модельдеу (экономикалық-математикалық әдістерді қолдану және корреляция мен тәуелділікке негізделген модельдер құру).

Компания қызметінің негізгі көрсеткіштерінің бірі өнімнің өзіндік құны болып табылады. Бұл өнімді өндіруге және оны сатуға ақшалай түрде көрсетілетін шығындар жиынтығы. Өзіндік құнның экономикалық мазмұны келтірілген шығындарды өтеу және тиісті түрде өндірілген барлық элементтерде қарапайым ұдайы өндіру өндірісін, өндірістік қорлар мен жұмыс күшін қамтамасыз ету болып табылады. Сонымен қатар, кәсіпорынның өндірістік құнының негізгі элементтері: амортизация, тұтынылған материалдық ресурстардың құны, жалақы – бұл шығындардың негізгі элементтері. Сонымен қатар, кәсіпорын басқа шығындарды бір уақытта жүзеге асырады: қызметкерлерге жәрдемақы төлеу, банктік несиелер бойынша сыйақы төлеу, әлеуметтік нысандарды ұстау, бюджеттен тыс қорларға жарналар төлеу – бұл шығындар кәсіпорынның қосымша шығындарын құрайды. Бірақ өнімнің өзіндік құнына үй шаруашылығының әлеуметтік шығындары кірмейді (балабақша, емхана, жатақхана, мектеп, клуб және т.б.).

Шығындарды жоспарлау жүйесінде өнімнің, жұмыстың және қызметтің өзіндік құнын талдау үлкен мағынаға ие. Ол берілген көрсеткіштің өзгеру үрдісін анықтауға, оның деңгейі бойынша жоспардың орындалуына, оның өсуіне факторлардың әсерін анықтауға, өзіндік құнды төмендету мүмкіндіктерін қолдану бойынша кәсіпорын жұмысына баға беру мен қорларды белгілеуге көмектеседі.

Өзіндік құн кірістер мен шығындарды өлшеудің негізі, сонымен қатар, қорларды тиімді қолдану мен белсендірудің жалпылама көрсеткіштерінің бірі болып табылады. Өзіндік құнды талдаудың міндеттері:

- өнімнің (жұмыс, қызмет) өзіндік құны бойынша жоспардың шиеленістігі мен негізделуін бағалау;
- өзіндік құн бойынша талдаудың орындалу деңгейі мен серпінін белгілеу;
- өзіндік құн көрсеткіштерінің серпініна әсер ететін факторлар мен олар бойынша жоспардың орындалуын анықтау, жоспарлы шығындардан нақты шығындардың ауытқу көлемі мен себептерін анықтау;
- өзіндік құнды төмендету резервтерін анықтау;
- шығын мен түсімнің оңтайлы арақатынасын анықтау мен бағалау.

Тауар, жұмыс және қызметтің өзіндік құнын талдау үшін ақпараттық негізі болып есеп мәліметтері, өзіндік құнның есептік және жоспарлық калькуляциялары, негізгі және қосымша өндіріс бойынша шығындардың синтетикалық және аналитикалық есебі табылады.

Жоспарлау өзіндік және тартылған қаражаттар көзіне, олардың өндірістік капиталға айналу мүмкіндігіне ғана емес, сонымен қатар инновациялық технологиялардың негізінде, болашақ ресурстық әлеуеттің құрылуына да бағытталған. Бұл үдеріс шеңберінде негізгі және айналым құралдарының нақты түзілу арналары, персоналды жалдау және оқыту, тиімді жұмысқа қажетті жағдайларды қамтамасыз ету, әлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандыру қарастырылады. Ендеше, барлық ресурстардың көлемі мен қолданылу бағыттарына, олардың құрылым бойынша да, кәсіпорынның ұзақ мерзімді даму стратегиясының сапасына да сәйкес келетін, сандық және сапалық сипатына үлкен мән беріледі.

Қорыта келе, жоспарлау әдістері ретінде, көлемімен жоспарлау үдерісі жүргізілетін және нақты мәселелер шешілетін, белгілі-бір әдіс түсіндіріліп өтілді. Жоспарлау әдістері ретінде оның көлемімен жоспарлау үдерісі жүргізілетін және нақты мәселелер шешілетін, белгілі-бір әдіс көрсетіліп отыр. Өзіндік құн кірістер мен шығындарды өлшеудің негізі болды. Жоспарлаудың мұндай әдісінде ескерілуі қажетті факторларды атап өттім. Кәсіпорынның тиімділігін сақтау, өнімді сату және өндірістік факторларды пайдалану шығындары ақшалай түрде есептеледі. Өнімнің жалпы құны-бұл өндіріс үшін өнімнің өзіндік құны. Өнімнің өзіндік құны өндіріс процесінде қолданылатын табиғи ресурстардан, шикізаттан, материалдардан, отыннан, энергиядан, негізгі құралдардан, жұмыс күшінен және т.б. өнімдерді өндіруге, сатуға кететін шығындарды көрсетеді.

Өнімнің өзіндік құны экономикалық шығындар санатындағы негізгі болып табылады. Олардың деңгейі көбінесе пайда мөлшерін, кәсіпорынның кірістілігін, оның экономикалық қызметінің тиімділігін анықтайды. Өндірістік шығындарды азайту және оңтайландыру кез-келген кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін, күші мен қаржылық тұрақтылығын білдіретін экономикалық қызметінің негізгі бағыты болып табылады.

Шығындарды жоспарлау жүйесінің негізгі элементтері шығындарды жоспарлау нысандары (яғни шығындар деңгейі, құрамы және құрылымы) және шығындарды жоспарлау әдістемесі (нақты шығындар көрсеткіштерінің жоспарланғаннан ауытқуын анықтау үшін қажетті шараларды жүзеге асыру) болып табылады.

Кәсіпорын шығындарын жоспарлау жүйесін ұйымдастыру бұл қаржы-шаруашылық қызметті ұйымдастыруға және басқаруға құрылымдық және процедуралық тәсілдерді аралас қолдануды талап етеді. Процесс тәсілінің мәні мынада: кәсіпорынның барлық қаржылық-экономикалық қызметін екі санатқа бөлуге болады: негізгі бизнес-процестер және қосымша бизнес-процестер.

Негізгі бизнес-процестер тауарды немесе қызметті ұсынумен, оны сатумен және тұтынушыға жеткізумен байланысты. Олар өздеріне мыналарды береді Ол бизнес функцияларын қамтиды: шикізат пен басқа да материалдық ресурстарды жеткізуді қамтамасыз ету, өнімнің әртүрлі түрлерін өндіру, өнімді сату және жылжыту, клиенттерге кепілдік және қызмет көрсету.

Шығындарды талдау-бақылау функциясының маңызды бөлігі болып табылатын негізделген жоспарлау үшін ақпаратты дайындайды.

Функционалды шығындарды басқару жүйесіндегі талдау циклды аяқтайды және сонымен бірге оның бастамасы болып табылады. Шығындар тұтастай алғанда кәсіпорын бойынша да,

өндіріс бірліктері, экономикалық шығындардың бөліктері және есептеу элементтері, қызмет түрлері, өнім бірліктері (жұмыстар, қызметтер), өндіріс процесінің кезеңдері және басқа да Есептеу объектілері бойынша талданады.

Шығындар бюджетін өндірістік, сервистік және функционалдық басқару бөлімшелері есептейтін және бекітетін кәсіпорындарда оларды енгізуді талдау тұтастай алғанда бөлімшелердің және жекелеген элементтердің бүкіл бюджеті үшін бөлек жүргізіледі. Кәсіпорындағы шығындарды талдаудың мазмұны суретте көрсетілген.4.

Кәсіпорынның негізгі қызметі бойынша шығындарды талдау негізгі жұмыстарды орындауды қамтиды: өндірістік шығындар мен экономикалық элементтердің жалпы сомасын көрсете отырып, өнімді талдау. Талдау өнімнің өзіндік құнын зерделеуді және экономикалық элементтер шеңберінде негізгі қызмет түрінің өнімдерін (жұмыстарын, қызметтерін) ұсынуды көздейді.

Талдау есепті кезеңнің экономикалық құрамдас бөліктері бойынша нақты шығындардың үлес салмағын алдыңғы кезеңнің ұқсас көрсеткіштерімен және жоспарлы деректермен салыстыру арқылы жүргізіледі. Бұл тәсіл шығындар құрылымындағы өзгерістерді анықтауға және өнімнің материал сыйымдылығындағы, капитал сыйымдылығындағы, еңбек сыйымдылығындағы және еңбек сыйымдылығындағы өзгерістерді анықтауға мүмкіндік береді.

Жеке қаралатын өнімнің (жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің) және өндірістік шығындардың жалпы өтімділігіндегі материалдық шығындар үлесінің өзгеруін талдау кезінде жекелеген ұйымдардың қызметтеріне ақы төлеу шығындарын ұлғайту және олардың өсу себептерін анықтау қажет.

Еңбек шығындарының үлесінің салыстырмалы өсуімен материалдық шығындардың үлес салмағының төмендеуі өнім құрамының құрылымдық өзгеруіне байланысты.

Жалпы өзіндік құнындағы амортизация үлесінің өзгеруі өндірістің капитал сыйымдылығының динамикасын және жұмысшылардың еңбек қорымен қамтамасыз етілуін, сондай-ақ амортизацияны есептеудің жаңа әдісіне көшуді көрсетеді. Амортизациялық аударымдар үлесінің төмендеуі негізгі құралдардың сапалы тозуын және оларды тасымалдауды көрсетеді, ал бұл шығындар үлесінің артуы өндіріске жаңа жабдықты енгізуге және жеделдетілген амортизацияға байланысты болуы мүмкін. Экономикалық элементтерді ескере отырып, кәсіпорынның жалпы шығындарын талдау элементтердің құны мен олардың құрылымының өзгеруінің нақты себептерін анықтауы керек. Жоспарлау әдістері ретінде белгілі бір әдістеме түсіндіріледі, оның көмегімен жоспарлау процесі жүзеге асырылады және нақты міндеттер шешіледі.

Есепті кезеңдегі шығындардың нақты деңгейін алдыңғы кезеңмен немесе белгіленген жоспармен салыстыру арқылы кәсіпорынның негізгі қызмет түрі бойынша шығындарын талдау кезіндегі құрамы мен құрылымы шығындардың өзгеруінің себептері мен шамасын анықтау, оларды азайту үшін ықтимал резервтерді анықтау үшін шығындардың ұлғаюын немесе азаюын көрсететін факторларды анықтау қажет

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Казакевич, Т. А. Организация и планирование деятельности предприятий сервиса : учебное пособие для вузов / Т. А. Казакевич. - 2-е изд., доп. - Москва : Издательство Юрайт, 2019. - 188 с.
2. Комаров, С. И. Прогнозирование и планирование использования земельных ресурсов и объектов недвижимости: учебник для бакалавриата и магистратуры / С. И. Комаров, А. А. Рассказова. - Москва: Издательство Юрайт, 2019. - 298 с.
3. Невская, Н.А. Макроэкономическое планирование и прогнозирование в 2 ч. Часть 1 : учебник и практикум для академического бакалавриата / Н. А. Невская. - 2-е изд., испр. - Москва: Издательство Юрайт, 2019. - 310 с.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕДИЦИНАЛЫҚ КӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМУДЫҢ ДИНАМИКАСЫ МЕН ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТАЛДАУЫ

Магистрант Попов П. А.,

э.ғ.к., аға оқытушы Коптаева Г.П.

«Орталық Азия Инновациялық Университеті», Шымкент, Қазақстан

Қазақстандық медициналық қызметтер нарығының даму ерекшеліктерін талдау зерттеуге ерекше қызығушылық тудырады. Соңғы жылдары Қазақстанның денсаулық сақтау жүйесінде өмір сүру ұзақтығын ұлғайту, нәресте өлімін қоса алғанда, жалпы өлімді азайту, сондай-ақ басқа да бірқатар маңызды көрсеткіштерді жақсарту тұрғысынан айтарлықтай оң өзгерістер болды.

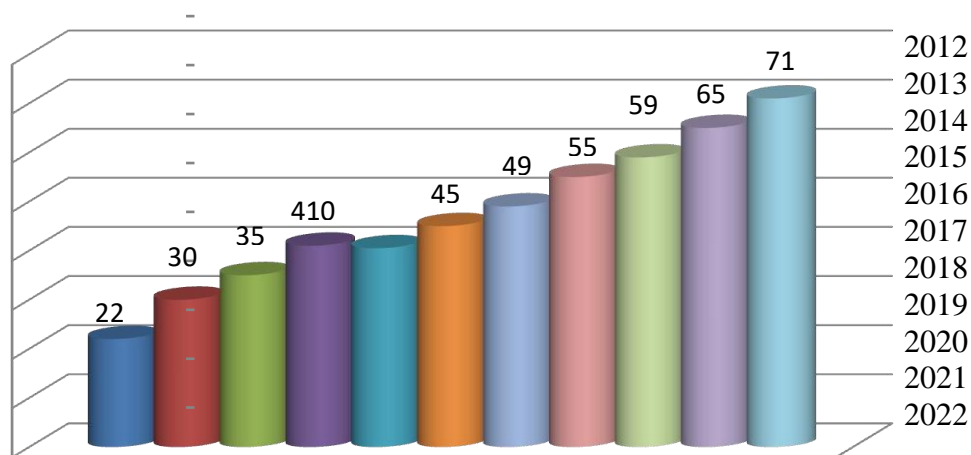
Мемлекеттік денсаулық сақтау мекемелерінде медициналық көмек азаматтарға тиісті бюджет қаражаты, сақтандыру жарналары және басқа да кірістер есебінен тегін көрсетіледі. Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес медициналық көмек денсаулықты сақтауға немесе қалпына келтіруге және медициналық қызметтер көрсетуге бағытталған іс-шаралар кешенін қамтиды.

Қазақстанның денсаулық сақтау жүйесінде көрсетілетін қызметтердің тек 18%-ы жеке капиталға тиесілі, мысалы, көлікте бұл көрсеткіш 65% - ды, тұрғын үй - коммуналдық шаруашылығында-55% - ды, энергетикада-35% - ды құрайды. Мемлекеттің медициналық қызметтер нарығына әсері айтарлықтай және өте қайшылықты. Елде медициналық қызметтердің көп бөлігін ұсыну денсаулық сақтаудың жеке саясатына тікелей байланысты, бұл медициналық қызметтердің жеке нарығындағы сұраныс пен баға деңгейіне әсер етеді.

Бұл жағдайдың салдары бағаның теңгерімсіздігі болып табылады, бір сектордағы төмен бағалар мемлекеттік секторға кедергісіз қол жеткізуге байланысты, ал денсаулық сақтау қызметтерінің белгілі бір түрлеріне қол жетімділіктің болмауы олардың жеке сектордағы құндылығын арттырады. Мемлекеттік кепілдіктер пакеті шеңберінде жарияланған медициналық көмектің қолжетімділігі де Қазақстандағы ақылы медициналық қызметтер нарығының дамуына қарама-қайшы әсер етеді.

Денсаулық сақтау жүйесінің қаржылық, адами және инфрақұрылымдық ресурстарының болмауы тегін медициналық қызметтердің қолжетімділігі мен сапасына теріс әсер етеді. Тегін медициналық көмек сапасының жеткіліксіздігі халықтың денсаулыққа қанағаттануының төмендеуіне алып келеді және ақылы медициналық қызметтерге сұранысты ынталандырады. Қазақстандықтардың 60% - дан астамы мемлекеттік мекемелерде медициналық көмек көрсетудің қазіргі деңгейіне наразы. Бұл факт жеке медициналық қызметтерге тұрақты сұраныстың өсіп келе жатқан тенденциясын түсіндіреді, ол көбінесе бір реттік емес, жеке медициналық ұйымдарда тұрақты мониторингпен сипатталады. шешім уақыты.

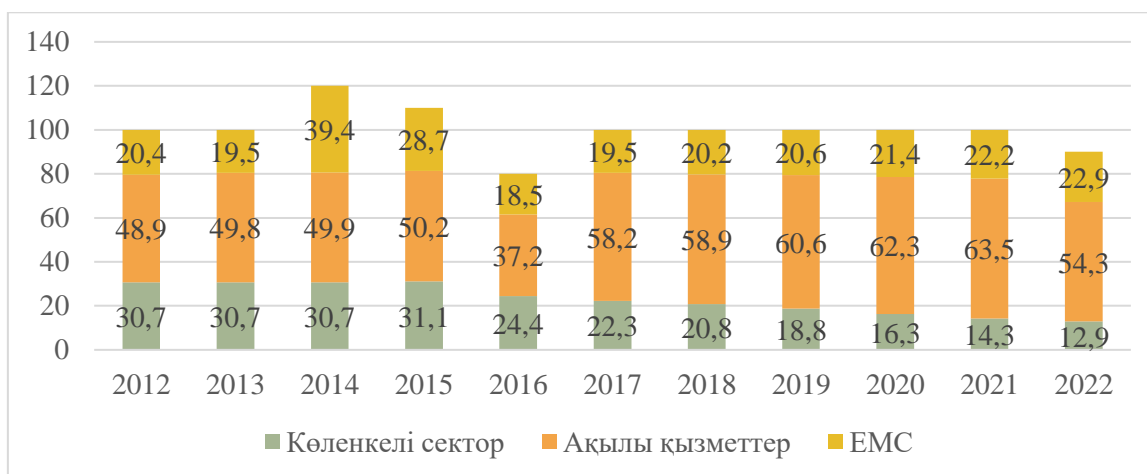
Осыған орай, соңғы 10 жыл ішінде ақылы медициналық қызметтер нарығының тұрақты өсуі байқалады. Мәселен, 2012 жылдан бастап 2022 жылға дейін ақылы медициналық қызметтер нарығының өсу қарқыны жылына 20% - дан астамды құрайды (1 диаграмма).

1 диаграмма - 2012-2022 жылдардағы қазақстандық медициналық қызметтер нарығы көлемінің динамикасы (млрд теңге)

Ескерту - ҚР ДСМ деректері бойынша жасалды

2012 жылдан 2022 жылға дейінгі кезеңдегі медициналық қызметтер нарығының әр сегментінің даму динамикасы 2 диаграммада көрсетілген.

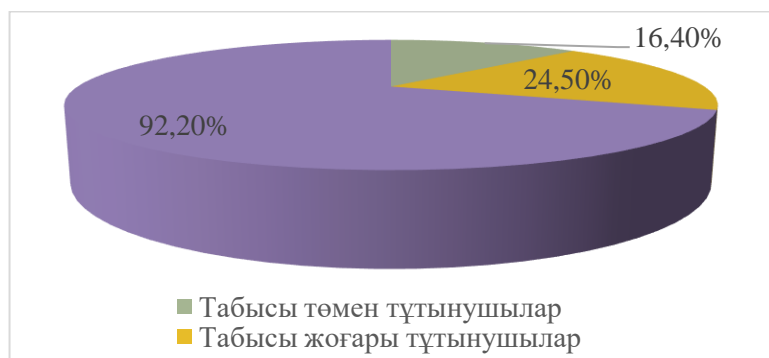
2 диаграмма - Қазақстандағы медициналық қызметтер нарығы сегменттерінің даму серпіні 2012-2022 жж. (%)

Қазақстандық нарықтағы жағдайды талдай отырып, қазіргі уақытта қазақстандық медициналық қызметтер нарығында үш сегмент бар екенін атап өткен жөн:

- ақылы медициналық қызметтер нарығының «заңды» сегменті.
- ерікті медициналық сақтандыру нарығы (EMC).
- мекеменің бухгалтерлік есебінде көрсетілмеген қызметтер үшін бейресми тікелей төлемдерді қамтитын «заңсыз» сегмент.

Ақылы медициналық қызметтерді негізгі тұтынушылар тұрғысынан Қазақстанда сұранысты 24-тен 35 жасқа дейінгі жоғары білімі бар еңбекке қабілетті жастағы адамдар қалыптастырады.

Денсаулық сақтау министрлігінің зерттеуіне сәйкес, жеке медициналық ұйымдар басшыларының басым көпшілігі олардың мекемелері орташа табысы бар науқастарға қызмет көрсететінін көрсетті (1-сурет).

3 диаграмма - Жеке медициналық мекемелер қызмет көрсететін халықтың табыс деңгейі бойынша топтары Ескерту - ҚР ДСМ деректері бойынша жасалды

Бұл ретте респонденттердің 77% - ы олардың баға саясаты тұтынушылардың орташа табысына, ал 9% - ы ғана табысы жоғары тұтынушылар сегментіне бағдарланғанын атап өтті. Сондай-ақ, жеке медициналық ұйымдар басшыларының 16% - ы жұмыс істейтін контингентке табысы орташадан төмен адамдар кіретінін атап өткен жөн.

Мемлекеттік секторда тегін медициналық көмектің сапасы мен қол жетімділігін арттыру, эрине, коммерциялық медициналық көмекке сұранысты азайтады, бұл шығындарды азайтады. Осыған байланысты жеке және мемлекеттік секторлар арасында медициналық қызметтердің өзара тәуелділігі және біркелкі бөлінбеуі бар.

Осылайша, ақылы медициналық қызметтерге жүгінетін қазақстандықтар санының, оның ішінде тұтынушылардың негізгі сегментін тегін мемлекеттік қызметтермен қамту есебінен өсу үрдісі байқалады. Жеке медициналық ұйымдардың қызметтеріне сұранысты арттырудың маңызды алғышарты халықтың әл-ауқатының өсуі және өмірдің басым құндылығы ретінде денсаулықты біртіндеп сезіну болып табылады.

Кез-келген қоғамның әл-ауқаты мен өркендеуінің негізгі факторы азаматтардың денсаулығы болып табылады, ол медициналық қызметтердің қол жетімділігі мен сапасымен, өмір салтымен, тамақтанумен, қоршаған ортамен және басқа факторлармен тығыз байланысты.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының деректері бойынша адам денсаулығы оның өмір салтына 50% - ға және денсаулық сақтау жүйесінің жұмыс істеуіне тек 8-10% - ға байланысты.

Халықтың денсаулығы белгілі бір дәрежеде адамның өмір салтына, тіршілік ету ортасына, экологияға, тұқым қуалаушылыққа және денсаулық сақтау жүйесінің жағдайына байланысты әртүрлі факторлардың кешенді әсеріне байланысты. Халықтың денсаулық жағдайын анықтайтын факторлар әдетте келесідей жіктеледі:

- әлеуметтік-экономикалық (өмір салты, еңбек жағдайы, тұрмыс жағдайы, әл-ауқат және т.б.);
- әлеуметтік-биологиялық (жас, жыныс, тұқым қуалаушылық және т. б.);
- экологиялық (ауа, су, топырақ, күн радиациясының деңгейі және т. б.);
- денсаулық сақтауды ұйымдастыру (медициналық-әлеуметтік көмектің сапасы, тиімділігі, қолжетімділігі және т. б.).

Бұл жіктеу өте шартты, өйткені адам үнемі өзара байланысты және өзара ерекше факторлардың күрделі әсеріне ұшырайды. Сонымен қатар, кейбір факторлар денсаулыққа оң әсер етуі мүмкін, ал басқалары, керісінше, теріс әсер етуі мүмкін.

Қазақстанда медициналық көмектің деңгейі мен сапасына қанағаттану деңгейін анықтау үшін азаматтарға сауалнама жүргізіліп жатқанын атап өткен жөн. Бұл жұмысты «Денсаулық және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасы Кодексінің 7-бабы 1-тармағының 40-тармақшасына сәйкес әзірленген әдістемелік нұсқауларға сәйкес медициналық ұйымдардың қызметін ішкі бақылау (аудит) органдары жүзеге асырады.

Әлемде медициналық қызметтердің көптеген үлгілерінің болуы әрбір елдің денсаулық сақтау секторы кешенді тәсілмен және өңірлік жағдайларға бейімделген, жоспарланған белсенді медициналық және әлеуметтік көмекпен өз форматын әзірлеп, іске асыратынын көрсетеді.

Денсаулық сақтау қызметтеріне кеңістікте қол жеткізу Қазақстан үшін оның үлкен географиялық аумағын және адами ресурстардың өңірлік теңсіздігін ескере отырып, ерекше маңызды.

Уақыт - маңызды жеке ресурс. Қазіргі уақытты басқару әлемінде уақыт өте маңызды. Қазіргі заманғы технологиялар саласындағы жетістіктер мен кезектерді азайтуға және уақытты ысырап етуге бағытталған уақытты бөлуді оңтайландыруға арналған жаңа құралдар көптеген салаларда бұрыннан бері қолданылып келеді.

Медициналық қызметтер мен дәрігерлер туралы барлық мүмкін ақпарат көздерінің ішіндегі ең сенімдісі таныстардың, Достардың, әріптестердің немесе туыстардың (47,7%) ұсыныстары болып табылады. Екінші орында теледидар, радио, сондай-ақ газеттер мен журналдардағы жарнама (23,4%). Интернет сәл артта қалды-әрбір бесінші респондент бүкіләлемдік желіні ақпарат көзі деп атады (19,2%). Қазақстанда ұялы телефондар арқылы медициналық орталықтардың SMS-таратылымы мен жарнамасы әлі дамымаған (5,1%).

Айта кету керек, халық бастапқыда бизнес пен медицинаны біріктіруге бағытталған кез-келген әрекетке теріс жауап берді. Осыған байланысты қоғамдық санада «денсаулықты сатып ала алмайсың» деген стереотип жұмыс істеді.

Ақылы медицинаның дамуының бірінші кезеңінде бұл жағдай автоматты түрде алаяқтар ретінде қабылданатын жеке практиктерге қатысты болды. Сонымен қатар, медициналық қызметтердің құны көбінесе жоғары деп саналды, сондықтан ақылы медицина тек ауқатты азаматтарға қол жетімді болып саналды.

Кейінірек жеке медицинаға деген көзқарас өзгеріп, тегін мемлекеттік медицинаға шолулар мен талаптардың саны артты.

2023 жылдың бірінші тоқсанында Қазақстанда медициналық қызметтер нарығы өсіп келеді.

ҚР Денсаулық сақтау Министрлігінің мәліметінше, биыл ол 257 миллиард теңгені құрайды. Теңгемен көрсеткіш 2022 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 19,5% - ға (+42 млрд теңге) артты. Өсу қарқыны екі еседен астам өсті, 2018 жылы ол 8,8% - ға өсті.

Стоматология Қазақстанда жеке медицинаны дамытуда көшбасшы болды. Уақыт өте келе офтальмология, акушерия және гинекология, косметология, хиропрактика, психиатрия және наркология танымал және сұранысқа ие болады.

Қазіргі уақытта жеке медициналық орталықтар, клиникалар және мемлекеттік медициналық мекемелер арасында ұқсас қызметтерді ақылы негізде көрсетуге бәсекелестік мәселесі өзекті болып отыр.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Булгакова, Л.В. Маркетинговые аспекты развития рынка платных медицинских услуг / Л.В. Булгакова // – Саратов, 2009 – 146 с.
2. Уколова, М.А. Социальный интегрированный маркетинг в деятельности частных лечебно-профилактических учреждений в современной России: диссертация на соискание ученой степени к.м.н. / М.А. Уколова // МГУ им. М.В. Ломоносова. – М., 2006. – 172 с.
3. Харитонов, Е.В. Особенности маркетинговых коммуникаций в фармацевтическом бизнесе / Е.В. Харитонов // Новая аптека. – 2001. – Спец, Вып. – С. 85-90
4. Решетников А.В. Социальный маркетинг и обязательное медицинское страхование: Монография. – М: Изд-во Финансы и статистика, 1998. – 336 с.

ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКАНЫ ДАМУ ТҰТҚЫНДА ТҰТҚЫНШЫЛАРҒА ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ҚЫЗМЕТТЕРІН КӨРСЕТУДІ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Магистрант Тәжімұрат Ә.А.,

э.ғ.к., аға оқытушы Коптаева Г.П.

«Орталық Азия Инновациялық Университеті», Шымкент, Қазақстан

Елдің әлеуметтік-экономикалық әл-ауқатын қамтамасыз ету үшін сапалы және қолжетімді медициналық көмек көрсетуді қоса алғанда, денсаулық сақтау жүйесін тиімді пайдалану қажет. Жалпы халықтың қанағаттануы да, елдегі ауру мен өлім деңгейі де медициналық қызметтердің сапасына байланысты.

Халыққа қызмет көрсетудің неғұрлым тиімді және пәрменді әдістерін және медициналық көрсетілетін қызметтердің сапасын реттеу мен қамтамасыз ету әдістерін айқындау үшін денсаулық сақтау жүйелерін енгізу мен олардың жұмыс істеуінің шетелдік тәжірибесін зерделеу және талдау қажет. оның ішінде медициналық қызметтер сапасын және денсаулық сақтау жүйесіндегі бәсекеге қабілеттілікті мемлекеттік реттеу практикасы.

Халық үшін медициналық қызметтердің сапасы мен қол жетімділігін қамтамасыз ету мақсатында шетелде қолданылатын денсаулық сақтау жүйесіне әсер ету әдістері мен әдістерінің нәтижелерін талдау халық үшін медициналық қызметтердің сапасы мен қол жетімділігін қамтамасыз етудің тиімді әдістерін анықтауға мүмкіндік береді.

Ғылыми теорияның дамуының қазіргі кезеңінде «сапа» және «медициналық қызметтердің сапасы» ұғымдары әртүрлі түсіндіріледі.

Медициналық қызметтердің сапасы олардың белгілі бір талаптарға, оның ішінде: медициналық қызметтердің мазмұнына, пациенттердің қажеттіліктеріне, белгіленген стандарттар мен нормалар жүйесіне сәйкес келетіндігін білдіреді.

Сонымен бірге, денсаулық сақтау жүйесі нарықтық процестерден ажырамас және экономикалық қызмет ретінде шектеулі ресурстарды ескере отырып, медициналық қызметтерді ұсыну мен бөлуде тиімділік пен теңдікті қамтамасыз ету міндеті бар.

Сондықтан көптеген экономикалық дамыған елдер денсаулық сақтау сияқты маңызды әлеуметтік салада бәсекелестікті шектеу шараларын қабылдауда.

Мысалы, американдық медициналық қауымдастық АҚШ-та медициналық қызмет көрсететін жеке медициналық ұйымдар мен дәрігерлердің шамамен 50% - ын біріктіреді.

Қауымдастық студенттерді медициналық университеттерге қабылдауды шектейді, эмигрант дәрігерлердің ағымын бақылайды, медициналық компанияның нарыққа шығуына қосымша кедергілер қояды (сертификаттау, лицензиялау шарттары және т. б.), осылайша медициналық қызметтерді жасанды түрде шектейді.

Германияда, Францияда және Нидерландыда халыққа көрсетілетін қызметтердің қолжетімділігі мен сапасын мемлекеттік басқару және бақылау сақтандырудың коммерциялық жүйелерін бақылау және реттеу арқылы жүзеге асырылады. Швецияда, Жапонияда және Австралияда - мемлекеттік сақтандыру жүйесі арқылы, ал Канада мен Ұлыбританияда-тікелей мемлекеттік қолдау арқылы.

Медициналық қызметтер нарығын және тұтастай алғанда әрбір елдегі денсаулық сақтау жүйесін реттеудің белгілі бір модельдерін қалыптастыру және олардың жұмыс істеуі осындай елдегі даму деңгейіне және ұйымдастыру деңгейіне байланысты. Әрбір елдің өзіндік бірегей ресурстық әлеуеті, экономикалық дамуы, менталитеті мен мәдениеті бар.

Атап айтқанда, шетелде денсаулық сақтау жүйесі мен медицинаның тиімділігі туралы әртүрлі түсінік бар.

Жалпы қабылданған интерпретацияға сәйкес тиімділік дегеніміз өнімділіктің шығындарға қатынасы деп түсініледі.

Сонымен қатар, адам денсаулығын қаржылық тұрғыдан өлшеу және бағалау қиын, өйткені бұл адам өмірінің құны, сондықтан кейбір елдерде олар аурудың болмауы үшін, ал басқаларында емдеу ұзақтығы үшін төленеді.

Халыққа көрсетілетін медициналық қызметтердің сапасын қамтамасыз етуді қоса алғанда, денсаулық сақтау жүйесін реттеудің шетелдік тәжірибесін зерделеу нәтижелері Қазақстан үшін медициналық көрсетілетін қызметтердің сапасын қамтамасыз етудің негізгі бағыттарын айқындауға мүмкіндік береді.

Олар:

1. Ғылыми зерттеулер, инновациялар жүргізуді, ғылыми-техникалық процесті дамытуды қамтамасыз ету және медициналық қызметтер сапасының стандарттары жүйесін құру. Жаңа технологиялар инновациялық өнімдерді - жаңа немесе жетілдірілген қызметтерді жасауға мүмкіндік береді.

Жалпы, Е. Ф. Бердникова, денсаулық сақтау жүйесінің инновациялық дамуы ғылым мен практиканың бірлігін, шет елдермен және зерттеу орталықтарымен халықаралық қатынастарды, мемлекеттік-жеке серіктестікті дамытуды қамтамасыз ететін көрсеткен.

Инновациялар денсаулық сақтауға, оның ішінде оның сапасын қамтамасыз етуге немесе жақсартуға жаңа немесе модификацияланған тәсілдерді ұсынады. Бұл экономиканың мемлекеттік секторында инновацияларды пайдаланудың негізгі мақсаты - қоғамның әл-ауқатын арттыру екендігімен расталады. Керісінше, жеке сектордағы инновациялар қаржылық пайда алуға бағытталған.

Сондықтан көптеген шет елдердегі денсаулық сақтау менеджменті осы екі сектордың тиімді өзара іс-қимылына бағдарланған. Атап айтқанда, биотехнология сияқты қымбат инновациялық жобалар көбінесе мемлекеттік қолдаусыз мүмкін емес, яғни көптеген шет елдерде зерттеулер мемлекет тарапынан қаржыландырылады.

Медицина ғылымын мемлекеттік қаржыландырудың сәтті мысалы - Швеция, медицина ғылымының кейбір салаларында әлемдік көшбасшы ретінде танылған, ғылыми жарияланымдар мен алынған патенттер саны бойынша бірінші орында. Атап айтқанда, Швецияның ЖІӨ-нің 3,6% - дан астамы зерттеулерге, әзірлемелерге және инновацияларға жұмсалады. Қаржыландыру ғылыми кеңестер мен салалық ғылыми-зерттеу институттарының көмегімен университеттерге гранттар беру есебінен жүзеге асырылады.

2. Халыққа көрсетілетін медициналық қызметтердің сапа стандарттарының сақталуын бақылаудың тиімді мемлекеттік жүйесін құру. Мысалы, біз АҚШ-та көрсетілетін медициналық қызметтердің толық спектрін қолданамыз. Сақтандыру компанияларының медициналық қызметтеріне ақы төлеу кезінде пайдаланылатын қолданыстағы рәсімдік терминология.

Мұндай жүйенің жұмысы медициналық ұйымның айтарлықтай уақыты мен қаражатын талап етсе де, ол пациентке көрсетілетін медициналық қызметтердің сапасын бақылауға мүмкіндік береді.

3. Медицина қызметкерлерінің уәждемесін арттыру және олардың еңбегін тиімді пайдалану үшін шаралар қабылдау; оқытудың тиімді бағдарламаларын құру, медицина кадрларының біліктілігін арттыру.

Мысалы, Оңтүстік Кореяда денсаулық сақтау жүйесін дамыту мен оның жұмыс істеуінің табысты тәжірибесі, соның ішінде мемлекеттің білім алуға, оқытуға, медициналық персоналдың зерттеулерге қатысуына бағдарлануына негізделген.

4. Халықтың денсаулығын сақтауға, азаматтарды өз денсаулығын сақтауға және нығайтуға бағытталған іс-шараларды іске асыру.

Германия мен Израильдің денсаулық сақтау жүйелерінің жалпы қабылданған тиімділігінде маңызды рөл профилактикалық медицинаға, мысалы, спортқа, күшейтілген жаттығуларға, санаторийлік-профилактикалық демалысқа және т. б. тиесілі.

Басқаша айтқанда, медициналық көмекті жақсарту және өмір сүру ұзақтығын арттыру үшін мемлекеттер аурудың алдын алуға және халықтың өз денсаулығы мен қоғам денсаулығы үшін әлеуметтік жауапкершілігін арттыруға назар аударады.

Сингапурдың тәжірибесі де өзекті. Жеке медициналық шоттардың қолданыстағы жүйесі адамдарды өз денсаулығы үшін жауапкершілікті өз мойнына алуға итермелейді, осылайша медициналық қызметтер сапасының нашарлауына және олардың бағасының өсуіне жол бермейді. Сонымен қатар, Сингапурда салауатты өмір салты, атап айтқанда, дене шынықтыру нормаларына сәйкестік тестілері, тамақтану және спорттық тәрбие бағдарламалары белсенді насихатталуда.

«Салауатты өмір салтын» қалыптастыру, сондай-ақ қоршаған орта факторларының, өндірістік және әлеуметтік салалардың халық денсаулығына әсер ету заңдылықтарын зерделеу және осы ақпаратты халық арасында тарату Оңтүстік Кореядағы жүйе Денсаулық сақтау жүйесінің тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету жөніндегі түйінді шаралар болып табылады.

Жалпы алғанда, медициналық сектордың қызметтеріне арналған бюджет шығындары экономикалық тұрғыдан сау халықтың кірістерінен асып түседі, дегенмен көптеген елдер денсаулық сақтауды бюджеттік қаржыландырудан толық бас тарта алмайды.

Зерттеуде қоғамдық денсаулық сақтауды тиімді басқару дамыған нарықтық ортада мүмкін деп қорытынды жасауға болады, бірақ егер қатысушылар халыққа қол жетімді және сапалы медициналық көмек көрсетуге дайын болса ғана болады. Әйтпесе, қоғамның әлеуметтік басымдықтары мен медициналық қызметтер нарығының экономикалық белсенділігі арасында қайшылық туындайды.

Әр елдегі денсаулық сақтау нарығын реттеудің кейбір модельдерінің қалыптасуы мен практикасы осындай елдегі даму деңгейімен және ұйым деңгейімен тікелей байланысты болса да, мемлекеттік реттеу мен бақылаудың жалпы салалары медициналық қызмет көрсету болып табылады.

Тұтастай алғанда, шетелде денсаулық сақтау жүйесін реттеудің, оның ішінде халыққа көрсетілетін, Қазақстанда қолданылуы мүмкін медициналық қызметтердің сапасын қамтамасыз етуге бағытталған негізгі бағыттары: зерттеулер, әзірлемелер, инновациялар, ғылыми-техникалық процесс және сапа стандарттары болып табылады. сапасын бақылаудың тиімді жүйесін құру; медицина қызметкерлерінің уәждемесін арттыру және олардың еңбегін тиімді пайдалану жөнінде шаралар қабылдау; медицина кадрларын оқытудың, олардың біліктілігін арттырудың тиімді бағдарламаларын жасау, сондай-ақ бірінші кезекте халықтың денсаулығын сақтауға, азаматтарды өз денсаулығын сақтауға және нығайтуға бағытталған іс-шараларды іске асыру.

Шетелде денсаулық сақтаудың әртүрлі жүйелері бар. Қаржыландыру көздері (мемлекеттік бюджет, сақтандыру компаниялары мен қорлары, жеке қаражат, қайырымдылық қорлары) денсаулық сақтау саласын дамытудың негізгі шарттары болып табылады. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы елдерінің денсаулық сақтау саласын дамыту үшін мынадай жағдайлар жасау ұсынылады:

- тұтынушыларға қызмет көрсетуді жалпыға бірдей қамтуды қамтамасыз ететін елдердегі ұлттық саясаттың болуы;
- қызметтерге қолжетімділікті кеңейту үшін шарт болып табылатын қаржыландыру тетіктері мен мамандардың болуы;
- ең алдымен еліміздің қызмет алушыларының қажеттіліктеріне бағдарланған қызметтерді іске асыру;
- елдің қызмет тұтынушылары үшін сапалы дәрілік заттарға тең қолжетімділікті қамтамасыз ету;
- денсаулық сақтау саласында жаңа стратегияларды қалыптастыру кезінде ғылыми әзірлемелерді пайдалану.

Ұйымдастырушылық және қаржылық ерекшеліктерді қарастырған кезде ақысыз, сақтандыру және ақылы медицина модельдері негізінде құрылған дамыған елдердің үш негізгі денсаулық сақтау жүйесін ажыратуға болады.

Денсаулық сақтаудың бюджеттік-сақтандыру моделі мемлекеттік субсидиялар, сақтанушылардың сақтандыру жарналары есебінен қаржыландырылады. Бұл модель Германия,

Норвегия, Швеция, Нидерланды, Франция, Бельгия, Австрия, Жапония сияқты Еуропа елдерінде ұсынылған.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Акопян А.С. Организационно-правовые формы медицинских организаций и платные медицинские услуги в государственных учреждениях здравоохранения // Экономика здравоохранения. – 2016. – № 2. – С. 56-60
2. Анализ рынка коммерческих медицинских услуг в Казахстане в 2016-2020 гг, оценка влияния коронавируса и прогноз на 2021-2025 гг
3. Дёмин А.К. Доказательство жизни: платные услуги в государственных ЛПУ имеют полное право на существование // Медицинский вестник. 2018. № 39-40. С. 31-33
4. Латуха О.А. Совершенствование системы внутреннего контроля качества работы медицинской организации на основе проектного управления // Вестник Новосибирского государственного педагогического университета. 2017. № 5, Том 7. С. 225-240
5. Кузнецов П.П., Чеботаев К.Ю., Узденов Б.И. Медицина и виртуальная реальность 21 века: создание синтетических сред, тренды, инновации // Врач и информационные технологии. 2014. № 3. С. 72-80

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ЖҮЙЕСІН ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫҢ ҚАЗІРГІ АСПЕКТІЛЕРІ

*Мергенбаева А.Т., Утемисова Г.Т., Ыскакова М.Ж.
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті
Қазақстан, Шымкент қ.*

Денсаулық сақтау – мемлекет саясатының басым секторларының бірі, оның мақсаты азаматтарды сапалы және қолжетімді медициналық көмекпен қамтамасыз ету болып табылады. Денсаулық сақтауды қаржыландыру өмір сүру деңгейін жақсартуға, азаматтардың денсаулығын сақтауға, денсаулығы нашарлаған жағдайда уақтылы және сапалы медициналық көмек көрсетуге бағытталған саяси, әлеуметтік, экономикалық, медициналық және мәдени шараларды қабылдаудың маңызды бөлігі болып табылады.

Денсаулық сақтауды қаржыландыру жүйесін қаражатты қалыптастыру көзі тұрғысынан және денсаулық сақтау субъектілерінің өзара әрекеттесуі тұрғысынан сипаттауға болады. Қаржыландыру көзі бойынша үш негізгі модельді бөлуге болады: бюджеттік, сақтандыру және жеке денсаулық сақтау жүйелері. Алайда, іс жүзінде сақтандыру, бюджеттік немесе жеке қаржыландыру жүйесі жоқ. Бұл қаржыландырудың үстемдік, басым көзі туралы. Мысалы, егер бұл сақтандыру жүйесі болса, онда жұмыс берушілердің жарналары басым болады, егер бюджеттік жүйе болса, онда жалпы салықтар (пайдаға салынатын салық, қосылған құн және т.б.) басым көзі болады [1].

Денсаулық сақтау субъектілерінің өзара әрекеттесу сипаты бойынша қаржыландыру жүйесінің интеграциялық, келісімшарттық моделі, сондай-ақ өтемақы моделі және "басқарылатын медициналық көмек" моделі ерекшеленеді. Денсаулық сақтауды қаржыландырудың бұл жіктемесі шет елдерде кеңінен қолданылады [2].

1-кестеде Денсаулық сақтауды қаржыландырудың әр моделінің ерекшеліктерін толығырақ қарастырайық.

1 кесте - Денсаулық сақтауды қаржыландыру модельдерін салыстырмалы талдау

Қаржыландыру көзі бойынша:	
Қаржыландыру моделі	Айрықша белгілері
Бюджеттік модель	Бюджеттің кіріс бөлігі қалыптасатын, салықтарды жинауға негізделген, содан кейін денсаулық сақтау шығындары анықталады.
Сақтандыру моделі	Жұмыс берушілердің міндетті сақтандыру жарналары көзі болып табылатын нысаналы қорларды қалыптастыруға және пайдалануға негізделеді. Көбінесе сақтандыру және бюджеттік қаржыландырудың үйлесімі түрінде болады.
Жеке модель	Азаматтардың жеке қаражатынан, қайырымдылық қорларынан және т. б. жарналарға негізделеді.
Денсаулық сақтау субъектілерінің өзара іс-қимыл сипаты бойынша:	
Интеграциялық модель	Медициналық көмекті қаржыландыру, басқару және ұйымдастыру функциясының бірігуін көздейді. Медициналық мекемелердің мүлкі мемлекетке немесе жергілікті өзін-өзі басқару органдарына тиесілі. Медициналық мекемелердің құқықтары шектеулі.
Келісім шарттық модель	Қаржыландыру және медициналық көмек көрсету функцияларын бөлуді, сондай-ақ азаматтардың

	медициналық ұйым мен дәрігерді өз бетінше таңдауын қамтиды. "Ақша пациенттің соңынан ереді" принципін қолдану.
Қайтару моделі	Пациенттер қызметтерге өз қаражаттарынан төлейді, содан кейін ММС қорынан жұмсалған соманың негізгі бөлігін өтейді. Еркін бағаны, медициналық мекемелердің шектеусіз санын, шарттық қатынастардың болмауын болжайды.
"Басқарылатын медициналық көмек" моделі	Қаржыландырушы тарап пен медициналық қызметтерді өндірушілер (жеткізушілер) арасындағы шарттардың ерекше нысанына негізделеді, бұл ретте сақтандырушы медициналық көмекті жоспарлауға қатысады. Қаржыландыру жалпы жан басына нормативі бойынша жүзеге асырылады.

Қазіргі уақытта Қазақстанның денсаулық сақтау саласын қаржыландыру бюджеттік-сақтандыру моделі негізінде жүзеге асырылады. Денсаулық сақтау жүйесін қаржылық қамтамасыз ету көздері: бюджет қаражаты; әлеуметтік медициналық сақтандыру қорының активтері; ерікті медициналық сақтандыру құралдары; ақылы қызметтер көрсеткені үшін алынған қаражат; жеке және заңды тұлғалардан ерікті қайырымдылықтар ретінде түскен қаражат; Қазақстан Республикасының заңнамасына қайшы келмейтін өзге де көздер болып табылады.

Қазақстанда 2022 жылы халықтың сырқаттану деңгейі 100,0 мың тұрғынға шаққанда 49 143,1 жағдайды құрады. Статистикалық деректерге сәйкес өңірлер бөлінісінде сырқаттанушылықтың ең жоғары деңгейі Астана қаласында, Солтүстік Қазақстан, Алматы облыстарында қалыптасты (орта есеппен 100,0 мың тұрғынға шаққанда 60 000 жағдай).

Сырқаттанушылықтың ең төмен деңгейі Атырау және Түркістан облыстарында қалыптасты, онда сырқаттанушылық 100,0 мың тұрғынға шаққанда 40 000 жағдайдан төмен деңгейде қалыптасты.

Халықтың денсаулық жағдайының маңызды факторларының бірі денсаулық сақтау қызметтерімен қамтамасыз ету болып табылады. Өңірлердегі денсаулық сақтау қызметтерімен қамтамасыз ету деңгейін бағалау үшін дәрігерлер мен ұйымдардың қамтамасыз ету көрсеткіштерін қарастырамыз.

1-кесте - 2023 ж. ҚР өңірлерінде халықтың сырқаттану деңгейі мен денсаулық сақтау қызметтерімен қамтамасыз ету деңгейінің арақатынасы

Аймақтың атауы	100 мың тұрғынға шаққандағы сырқаттанушылық	100 мың халықты дәрігерлермен қамтамасыз ету	100 мың халыққа шаққандағы ұйымдар саны
ҚР	49 149,1	404,4	16,5
Ақтөбе облысы	39269,0	491,2	25,3
Шымкент қ	43 835,7	443,7	4,7
Жетісу	39230,0	242,7	19,6
Батыс Қазақстан облысы	43424,2	326,7	18,8
Атырау облысы	33 922,7	298,8	17,9
Ақмола облысы	41 108,4	239,9	17,5
Қызылорда облысы	48 493,0	349,1	17,3
Ұлытау облысы	39 639,7	261,3	15,8
Түркістан облысы	28 699,3	295,9	12,9

Маңғыстау облысы	42 229,4	325,0	11,8
Абай облысы	53 495,4	442,2	22,3
Шығыс Қазақстан облысы	49 272,3	428,0	22,1
Қарағанда облысы	50 945,4	502,9	18,5
Алматы қ.	55 476,2	650,1	17,4
Павлодар облысы	57 364,3	397,2	18,7
Қостанай облысы	51 038,8	294,3	16,9
Жамбыл облысы	56 488,1	289,4	18,7
Солтүстік Қазақстан облысы	60 585,4	318,3	28,5
Астана қ.	76 952,0	749,9	12,6
Алматы облысы	59 777,6	241,9	13,2

1-кестенің деректері бойынша Қазақстанның 10 өңірінде (Ақтөбе, Батыс Қазақстан, Атырау, Ақмола, Қызылорда, Түркістан, Маңғыстау облыстары, Шымкент қаласы, Жетісу, Ұлытау облыстары) халықтың сырқаттану деңгейі орташа республикалық деңгейден төмен екенін атап өтуге болады. Сонымен қатар, барлық дерлік аймақтарда жағдайдың нашарлау қаупі бар (ауру деңгейінің өсуі):

- Шымкент қаласында денсаулық сақтау объектілерімен (амбулаториялық-емханалық ұйымдармен, дербес және біріккен аурухана ұйымдарына кіретін және диспансерлермен) ең төмен қамтамасыз етілуіне байланысты;

- Батыс Қазақстан, Атырау, Ақмола, Қызылорда облыстарында және Жетісу облысында дәрігерлермен қамтамасыз етудің салыстырмалы түрде төмен болуына байланысты;

- Түркістан, Маңғыстау облыстарында және Ұлытау облысында дәрігерлермен қамтамасыз етудің салыстырмалы түрде төмен болуына және денсаулық сақтау ұйымдарымен қамтамасыз етудің төмен болуына байланысты.

Қазақстанның қалған 10 өңірінде (Шығыс Қазақстан, Қарағанды, Павлодар, Қостанай, Жамбыл, Солтүстік Қазақстан, Алматы облыстары, Астана, Алматы қалалары және Абай облысы) сырқаттанушылық деңгейі орташа республикалық мәннен жоғары. Бұл ретте 6 өңірде жағдайдың нашарлау қаупі бар:

- Астанада халықтың дәрігерлермен қамтамасыз етілуінің төмендігіне байланысты;

- Павлодар, Қостанай, Жамбыл, Солтүстік Қазақстан облыстарында Денсаулық сақтау ұйымдарының төмен қамтамасыз етілуіне байланысты;

- Алматы облысында дәрігерлермен қамтамасыз етудің төмен болуына және денсаулық сақтау ұйымдарымен қамтамасыз етудің төмен болуына байланысты.

Медициналық мекемелермен қамтамасыз етілу көрсеткіштерін және халықтың сырқаттанушылығын талдау Қазақстанның барлық өңірлерінде денсаулық сақтау қызметтерімен қамтамасыз етілу проблемаларына байланысты денсаулық жағдайының нашарлау қаупі бар екенін көрсетті.

Осы мәселелерді шешуде еліміздің елді мекендерінде денсаулық сақтау объектілерімен қамтамасыз ету деңгейі және кадрлардың тапшылығы туралы сенімді ақпаратты қалыптастыру бөлігінде өңірлік стандарттар жүйесіне маңызды рөл беріледі. Осы деректердің негізінде уәкілетті мемлекеттік органдар медициналық қызметтердің сапасы мен қолжетімділігін арттыру бойынша басқарушылық шешімдер қабылдай алады.

Денсаулық сақтау жүйесін қаржыландыру 2023 жылы 2,5 триллион теңгені құрады. Амбулаториялық деңгейдегі шығындар ұлғайтылды, бұл жалпы көлемнің 56 пайызын құрады. Бұл ретте медициналық оңалтуды қаржыландыру 13 есеге – 2019 жылғы 6 миллиард теңгеден 2023 жылы 78,1 миллиард теңгеге дейін ұлғайды. Жалпы Қазақстан 2027 жылға қарай медицинаға жұмсалатын шығыстардың үлесін ЖІӨ-нің 5 пайызына дейін жеткізу жөніндегі мақсатқа сенімді түрде көшуді жалғастыруда.

Денсаулық сақтау саласындағы негізгі құжат "Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы" Қазақстан Республикасының Кодексі болып табылатынын атап өткен жөн. Осы Кодекс шеңберінде денсаулық сақтау инфрақұрылымын дамытудың өңірлік перспективалық жоспарлары және денсаулық сақтауды инфрақұрылымдық дамыту тұжырымдамасы әзірленуде.

Әдебиеттер:

1. Даниелян М.Г. Анализ источников финансирования здравоохранения на современном этапе [Текст]: М.Г. Даниелян // Современные научные исследования и инновации. 2016. № 6. С. 545-548.
2. Скляр Т.М. Международный опыт финансирования по результатам деятельности в здравоохранении [Текст]: Т.М. Скляр // Менеджер здравоохранения. 2015. №3. С. 51-57.
3. Коробкова О.К. Управление медицинскими услугами на основе одноканального финансирования системы здравоохранения [Текст]: О.К. Коробкова // Региональные проблемы преобразования экономики. 2015. №4. С. 69-73.

ЮРИДИЧЕСКАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ И ЕЕ ТРАКТОВКИ В НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

*Ассоциированный профессор Сагынбекова Г. М., Туганбаев Рауан
Евразийский технологический университет, г Алматы*

Аннотация. В этой статье исследуются нюансы концепции юридической ответственности, как она интерпретируется в научной литературе, и это критический момент, когда эмпирические исследования соответствуют правовым нормам. В нем исследуются этические основы научных усилий, правовые рамки, регулирующие проведение исследований, и роль научных результатов в формировании юридических решений. В анализе рассматриваются проблемы согласования быстро развивающихся научных знаний с более статичными правовыми системами и последствия научных нарушений. Кроме того, он рассматривает будущую траекторию юридической ответственности в свете технологических и социальных разработок. Это научное исследование призвано внести вклад в дискуссию о симбиотических отношениях между правом и наукой, подчеркивая важность сохранения целостности в обеих областях для содействия социальному прогрессу.

Ключевые слова: Юридическая ответственность, Научная литература, Этическое поведение, Правовые рамки, Научные исследования, Принятие юридических решений, Научное неправомерное поведение, Юридические санкции, Междисциплинарные исследования, Технологические достижения, Экологическое право, Интеллектуальная собственность, Защита данных, Публикационная этика, Соблюдение нормативных требований, Эмпирические данные, Нормативный анализ, юриспруденция, биоэтика, юридическое образование.

В великом театре человеческих усилий право и наука являются двумя наиболее убедительными действующими лицами на сцене современной цивилизации. Их взаимодействие — это танец точности и страсти, каждый шаг которого поставлен на основе принципов юридической ответственности и научных исследований. Открывая занавес этой научной статьи, мы приступаем к исследованию глубоких взаимосвязей между этими двумя дисциплинами, особенно через призму научной литературы.

Эта статья служит судном, путешествующим по сложным водам, где правовые принципы пересекаются с научными текстами. Именно здесь, в толстых томах исследований и законодательных актах, мы находим сложную картину юридической ответственности, сотканную из нитей эмпирических данных и этических соображений. Толкование этой ответственности — это не просто академическое упражнение, а жизненно важная практика, поддерживающая неприкосновенность научного прогресса и верховенства закона. [1]

Мы начинаем наше путешествие с углубления в этическую основу, лежащую в основе научных усилий, признавая, что стремление к знаниям ограничено моральным и правовым компасом, который направляет его курс. От священных залов исследовательских институтов до шумных инновационных лабораторий — этический императив является маяком, который направляет как ученых, так и юристов.

Исследуя ландшафт правовых рамок, регулирующих научные исследования, мы раскрываем слои законов и правил, которые определяют поведение ученых и использование их результатов. Эти правовые конструкции являются не статичными реликвиями, а живыми существами, которые развиваются по мере развития знаний, заставляя нас постоянно переосмысливать суть юридической ответственности. [2]

Роль научной литературы в принятии юридических решений является свидетельством веса письменных доказательств на весах правосудия. Именно посредством тщательного анализа научных текстов юристы определяют правдивость утверждений, достоверность данных и последствия исследований. Эти симбиотические отношения между правом и наукой являются

краеугольным камнем, на основе которого выносятся обоснованные суждения и разрабатывается политика.

Тем не менее, этот альянс не лишен проблем. Быстрый темп научных открытий часто опережает преднамеренный ход развития законодательства, создавая динамическое напряжение, которое требует постоянной бдительности и адаптации. Юридическая интерпретация научной литературы — это балансирующий акт, требующий ловкого подхода, чтобы согласовать неизменные научные факты с изменчивой природой права.

В этом научном исследовании мы также сталкиваемся с призраком научных нарушений и их правовыми последствиями. Последствия таких нарушений выходят за рамки научных кругов, находя отклик в коридорах правосудия и анналах общественного доверия. Это суровое напоминание о юридической и этической ответственности, регулирующей распространение научных знаний. [3]

Пересечение права и науки представляет собой увлекательное исследование того, как юридическая ответственность интерпретируется и применяется в сфере научной литературы. Сложная связь между юридической ответственностью и научной литературой является краеугольным камнем современной юриспруденции и научной честности. Целью данного научного исследования является предоставление всестороннего анализа того, как юридическая ответственность интерпретируется в научном сообществе, а также более широкие последствия, которые это имеет для общества.

Юридическая ответственность в научной литературе подкреплена прочной этической основой. Стремление к знаниям не является стремлением, свободным от моральных соображений; скорее, он связан обязанностью поддерживать самые высокие стандарты честности и уважения человеческого достоинства. Этическое проведение исследований — это не просто юридическое обязательство, но и основополагающий фундамент научной достоверности. Это гарантирует, что используемые методы и собранные данные не только соответствуют законодательству, но и морально обоснованы.

Юридическая ответственность, связанная с научными исследованиями, обширна и разнообразна. Они охватывают такие вопросы, как права интеллектуальной собственности, законы о защите данных и соблюдение нормативных требований. Правовая система обеспечивает структуру, в рамках которой проводятся научные исследования, обеспечивая защиту исследователей, участников и общественности, одновременно создавая среду, способствующую инновациям и открытиям. [4]

Научная литература часто служит важным инструментом для интерпретации юридической ответственности. Суды и политики часто полагаются на научные результаты при принятии решений, особенно в таких областях, как экологическое право, общественное здравоохранение и технологии. Вес и достоверность научных данных могут иметь глубокие правовые последствия, определяющие развитие законов и политики.

Юридическое образование все чаще включает в себя научную литературу для обучения будущих юристов сложностям судебных процессов и регулирования, связанных с наукой. Понимание нюансов научных исследований, включая их методологии и ограничения, имеет важное значение для юристов, которым поручено разобраться в юридических последствиях научных достижений.

Толкование юридической ответственности в научной литературе не лишено проблем. Быстрый темп научного прогресса может превзойти способность закона адаптироваться, что приводит к правовой неопределенности. Более того, специализированный характер научных знаний может создавать препятствия для их эффективного использования в правовом контексте, что требует сотрудничества между экспертами-юристами и учеными.

В основе научных исследований лежит набор этических принципов, которые определяют поведение ученых и исследователей. Эти принципы являются не только моральными императивами, но и составляют основу юридической ответственности в научной сфере. Этические соображения, такие как честность, уважение прав человека, благополучие животных и окружающей среды, имеют первостепенное значение. Правовая система часто кодифицирует

эти этические стандарты, возлагая ответственность за их соблюдение на отдельных лиц и учреждения.

Правовые рамки, регулирующие научные исследования, столь же разнообразны, как и области исследований, которые они регулируют. От биомедицинских исследований до науки об окружающей среде — в каждой области действует свой собственный набор законов и правил, которые диктуют, что разрешено. Эти правовые структуры призваны защищать общественность, обеспечивать добросовестную практику и способствовать ответственному использованию ресурсов и данных. [5]

Научная литература играет ключевую роль в формировании юридических решений. Оно обеспечивает доказательную базу для нового законодательства, дает информацию для политических дебатов и может стать решающим фактором в юридических спорах. Интерпретация этой литературы требует тщательного баланса между научным пониманием и юридическим обоснованием, гарантируя, что решения принимаются на прочной основе фактов и права.

Одной из самых больших проблем в интерпретации юридической ответственности в научной литературе является скорость развития науки по сравнению с более медленной эволюцией права. Это может привести к пробелам в законодательстве или устаревшим правилам, которые больше не соответствуют современным научным представлениям. Более того, специализированный язык и научные концепции могут стать барьером для юридической интерпретации, что требует совместного подхода между экспертами по правовым вопросам и учеными.

Когда происходит научное нарушение правил, юридические последствия могут быть серьезными. Фальсификация, фальсификация и плагиат являются не только нарушением этических стандартов, но также могут привести к юридическим санкциям. Применение этих санкций служит предотвращению неправомерных действий и поддержанию целостности научной литературы. [6]

Если мы заглянем в будущее, то на траекторию юридической ответственности в научной литературе, вероятно, будут влиять несколько факторов. Технологические достижения, экологические проблемы и социальные сдвиги — все это будет играть роль в формировании того, как интерпретируется юридическая ответственность. Правовая система должна оставаться адаптируемой и оперативно реагировать на эти изменения, гарантируя, что она продолжит защищать и способствовать ответственному развитию науки.

Толкование юридической ответственности в научной литературе является динамичной и развивающейся областью. Это требует тонкого баланса между свободой научных исследований и правовыми гарантиями, защищающими общество. Поскольку наука продолжает развиваться, правовая система должна адаптироваться, чтобы гарантировать, что юридическая ответственность интерпретируется таким образом, чтобы способствовать этическим исследованиям, защищать общественные интересы и способствовать научным инновациям. Это углубленное исследование позволило изучить множество способов интерпретации юридической ответственности в научной литературе. Симбиотические отношения между правом и наукой необходимы для прогресса обеих областей, а продолжающийся диалог между ними имеет решающее значение для решения сложных проблем нашего времени. По мере нашего продвижения трактовка юридической ответственности в научной литературе, несомненно, останется ключевой областью научного и практического интереса.

Список использованных источников

1. Закон "О акционерных обществах" Республики Казахстан, (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1021477)
2. Гражданский кодекс Республики Казахстан (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1003279)

3. Закон "О акционерных обществах" Республики Казахстан (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1021477)
4. Официальный сайт Агентства Республики Казахстан по регулированию и надзору финансового рынка и финансовых организаций (АФНРФО) (<https://www.afnbr.kz/>)
5. Закон "О защите прав акционеров и обществ с ограниченной ответственностью" (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31752961)
6. Налоговый кодекс Республики Казахстан (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1004356)

USE OF CYBER PSYCHOLOGICAL METHODS TO INCREASE THE COGNITIVE ACTIVITY OF SCHOOL STUDENTS IN INFORMATION EDUCATION

M.A. Zhunissova, A.R. Turganbayeva

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Abstract

The article discusses current approaches to the use of cyberpsychology in the educational process in order to stimulate the interest and activity of students in the field of information technology. The authors explore various methods of cyberpsychology, such as the use of interactive educational platforms, virtual reality and adaptive educational systems, taking into account the characteristics of psychological perception and interaction of schoolchildren.

The article presents the results of practical experiments and studies that demonstrate the positive impact of cyberpsychological methods on increasing the level of cognitive activity of students in IT education. Recommendations are proposed for teachers and educational program developers aimed at optimizing the use of cyberpsychology in order to improve learning and develop students' skills in the field of information technology. In conclusion, the importance of innovative approaches in education is emphasized for the effective formation of cognitive activity and interest of students in studying IT disciplines.

Key words: cyberpsychology, cognitive activity, IT education.

Introduction

In our fast-paced world, the convergence of psychology and digital technology has given birth to an exciting and important field called Cyberpsychology. This interdisciplinary domain explores the complex interactions between human behavior, cognition, and emotion across a wide range of information technologies. As our lives become more intertwined with digital devices, online platforms, and virtual environments, it is critical to understand how these interactions affect our psychological well-being.

Cyberpsychology is the science of human mind and behavior in the context of interaction with the Internet and modern technology. The main research direction of this education is the impact of the Internet and cyberspace on the psyche of individuals and groups, that is, it is an integral part of teaching computer science. Activities in the direction of Cyberpsychology usually consider: influencing people through digital technology, creating an effective educational environment using the capabilities of the Internet, researching and correcting Internet addiction, and strengthening the effectiveness of information provided in digital format.

Issues that are deeply explored here: addiction to gadgets and the Internet, regressive behavior in social networks, cyberspace. This knowledge serves the formation of information culture and the correct socialization of children in the information society. The rapid development of modern technology affects the minds of school-aged children so much that it requires digital hygiene in the direction of its proper use [1].

Methods and tools

Currently, the following types of ICT can be distinguished in education: automated (computer) learning technologies - teaching from the point of view of provision (hardware and software components of the learning process, for example, text editor, electronic board, monitor, projector, electronic translator);

- multimedia learning technologies - the sharing of several media tools that provide interactive interaction between students and teachers;
- distance learning technologies - implementation of educational communication between a student and a teacher at a distance using information and telecommunication technologies;
- Learning technologies on the Internet (network technologies) - learning with the help of an information and telecommunication network [2].

During the pandemic, the direction of distance education through the Internet developed rapidly and came into use very quickly. The method of distance education has developed so rapidly that it is impossible to completely return to the simple traditional method of education. Various educational programs and resources can be found on information networks, and school children from the first grade, under the guidance of the teacher, use various educational portals. Digitization offers great opportunities in finding the right information, acquiring new knowledge, establishing relationships with many people, reducing the feeling of loneliness and helplessness, the possibility of constant communication, if necessary, monitoring children and parents, teachers and students. For example, having a child's own smartphone gives certain advantages: you can be in touch with your child anytime and anywhere; the possibility of timely monitoring of the child from a distance and the ability to provide assistance in the form of instructions for the necessary actions for the child in difficult and unexpected situations. Thanks to the digitization of space, the amount of information has increased, its search and retrieval has become easier, social ties are established, and social ties are maintained at the level of interaction with society. Today's children are mobile, they can receive different streams of information simultaneously in an interactive and game format.

According to teachers and educators, teaching using audio and video materials increases the efficiency of receiving new information. But, for example, computer games have a positive effect only when the educational and developmental aspects prevail [3].

The negative effects of spending time in the digital environment or the internet world prevail.

Receiving negative and dangerous information from the Internet is one of the most important risks for a child's mental development and personality formation. Parents should understand that protecting the child from such information flow by blocking the technical parameters will not be effective without properly explaining and teaching the rules of using the Internet. For example, the digital community includes various social networks, by connecting to which a person posts information about himself, and may not always be aware of the further use of this information in the virtual space [1]. Children of primary school age join various groups of social networks, exchange information and photos, publish various information about their interests and inclinations, family, school and place of residence, which may pose certain risks. In this regard, cyberbullying and Internet threats are very dangerous, and a child can become a victim. An obvious danger of excessive computer enthusiasm is the addiction to gadgets and the Internet, which is manifested by the lack of interest in the surrounding real reality and preference for the virtual digital space.

Digitization of education in the first stage of school education should be designed in such a way as to provide an appropriate combination of student's own work, opportunities to write, read and use digital technologies. Information technologies, computer programs, developing games are of great interest to modern children, increase cognitive activity, motivation to search for new information, mastery. But behind the great possibilities of information lies the diversion of attention from the implementation of real educational activities, the virtual world as reality, the weakening of real interpersonal relations. Modern educational programs are aimed not only at acquiring non-targeted knowledge, skills and abilities, but also at forming certain competencies in students who intend to apply the acquired knowledge in practice in various situations. In the current situation, the process of socialization of the child is the process of his integration into the digital space. Formation of digital competences in children and adolescents is an integral part of computer science education and general education. Currently, the Internet and new technologies that are continuously developing create the need to develop a new concept of education in computer science [4].

At its core, cyberpsychology in the world of information technology is a topic that reflects the complex relationship between human psychology and the digital landscape. By understanding how technology affects our thoughts, emotions, and behaviors, and vice versa, we can overcome challenges and harness the potential of the digital age while maintaining our psychological well-being [5].

This field covers a wide range of topics, including:

1. Online identity and self-presentation: With the rise of social media and digital communication, people create and project their identities in new ways. Examines how online personas differ from real life and how these dynamics affect self-esteem, authenticity, and relationships.

2. Digital communication and communication: The proliferation of digital communication platforms has revolutionized the way we connect. This topic explores how virtual interactions can affect relationship building, empathy, and social skill development.

3. Cyberbullying and Online Harassment: Unfortunately, there is no immunity to negative behavior in the digital world. Cyberpsychology examines the psychological consequences of cyberbullying, harassment, and the effects of anonymity on such behavior.

4. Internet Addiction and Digital Detox: As people spend more and more time online, concerns about Internet addiction have arisen. This topic explores the symptoms, causes, and consequences of excessive Internet use, as well as strategies for digital detox and healthy online engagement.

5. Virtual Reality and Immersive Experience: The advent of virtual reality (VR) has introduced new dimensions of digital experience. Here, Cyberpsychology explores how immersion in virtual worlds affects emotions, perceptions, and even the definition of the lines between reality and illusion.

6. Privacy and digital footprints: The digital landscape raises questions about the balance between privacy and the data footprint we leave behind. This topic identifies the psychological factors that influence online privacy decisions and the implications of data exposure.

7. Mental health and technology: Information technology presents both opportunities and challenges for mental health support. Cyberpsychology examines how digital tools, apps, and platforms can promote mental well-being, as well as potential drawbacks, such as the rise of cyberchondria (excessive health-related Internet searches).

8. Ethics and Online Behavior: The topic also addresses ethical considerations related to online activity, including issues such as online activism, digital fraud, and the spread of misinformation [6].

Study of cyberpsychological methods to increase cognitive activity of students in computer science education

In the rapidly evolving field of education, the integration of technology is becoming ubiquitous, shaping the way students learn and interact with the world around them. As computer science becomes increasingly popular as an important skill in today's workforce, it is imperative to explore innovative teaching methods that not only provide technical knowledge, but also enhance student cognitive engagement and the overall learning experience. This issue provides an overview of the topic "Using methods of cyberpsychology of students' cognitive activity in the teaching of computer science" and shows the importance of this approach in the formation of effective computer science education [7].

Internet addiction, also referred to as addiction, is a behavioral deviation where an individual experiences a disruption in reality perception, a loss of time perception, diminished critical thinking, and a restriction in self-regulation. Children become less active, disrupting their sleep-wake cycle. Both mental and physical dependence can ensue.

For children, there are three primary forms of internet addiction:

1. Gaming addiction - a strong attraction to online gaming activities.
2. Social media addiction - an affinity for virtual relationships and online communication, frequent participation in forums, chats, and social networking platforms at the cost of face-to-face interactions.
3. Compulsive web surfing - aimless browsing behavior marked by random shifts between websites without a clear objective [16].

The mechanism of its formation closely resembles that of nicotine, alcohol, and narcotic addictions, although internet addiction lacks a direct active substance. It is not a chemical but purely a psychological dependency, albeit one that affects the same pleasure centers' receptors. The convergence of cyberpsychology and computer science education offers a unique opportunity to bridge the gap between pedagogy and technology. Cyberpsychology, a subfield of psychology, focuses on the study of human behavior and mental processes in the context of digital technologies and online environments. Using insights from cyberpsychology, educators gain a deeper understanding of how students engage with technology, process information, and develop cognitive skills. Integrating these insights into computer science education can lead to a more engaging, effective, and tailored learning experience [10].

Cognitive activity, which includes processes such as attention, memory, problem solving, and critical thinking, is the basis of effective learning. However, the traditional lecture-based approach to computer science education often falls short of encouraging active cognitive engagement. As educators aim to prepare students for the digital age, it is critical to adopt strategies that develop higher-order cognitive skills beyond rote memorization. This is where cyberpsychology steps in, offering evidence-based methods to optimize learning environments and methodologies [8].

The use of cyberpsychological methods in teaching computer science has several promising advantages. First, understanding the psychological factors that influence students' engagement with technology can guide the design of learning materials and platforms that match their cognitive preferences. Second, personalized learning experiences tailored to individual learning styles and preferences can be created using cyberpsychology techniques. This not only increases student motivation, but also meets the diverse learning needs of the classroom. Third, insights from cyberpsychology can inform the integration of interactive technologies such as simulation, gamification, and virtual reality that encourage active participation and experiential learning [9].

In accordance with the general educational goals, the main tasks of the computer science teaching methodology are as follows:

- determining the specific tasks of teaching computer science, as well as the content of the relevant general education subject and its place in the secondary school curriculum;
- development and presentation of more rational methods and organizational forms of education aimed at achieving the set goals to the school and teacher-practitioner;
- Review the entire set of computer science teaching tools (textbooks, software, hardware, etc.) and develop recommendations for their use in the teacher's practice.

The content of the methodology of teaching computer science in accordance with the general educational goals is as follows:

1. Objectives of learning the subject
2. Planned expected results from subject teaching
3. Structure and content
 - 3.1. Curriculum and thematic plans
4. Teaching-methodical and information provision of the subject
5. Material and technical provision of the subject
6. Funds of assessment methods
7. Summarizing tasks or game materials necessary to evaluate the expected results from teaching the subject [11].

Research results and discussion

Teaching computer science in high school along with cyber psychology can provide students with valuable skills in the technical and psychological aspects of the digital world. Pedagogical-psychological methods should be used to increase students' intelligence, develop their creative abilities, and form their worldview and self-awareness in society. Striking the right balance between unrestricted and severely restricted access is directly the job of parents and educators. Here, of course, there should be a lot of measures for proper organization of free time of children and teenagers. In particular, to participate in the sports sections you like, to be in frequent contact with the family, to organize the lessons in the classroom in an interesting way, to focus on doing what you like, and so on. Participating in spending the child's free time according to his wishes, paying special attention to it, should be considered the main goal of the present day. Formation of digital competences in children and adolescents is an integral part of computer science education and general education. Nowadays, the Internet and new technologies that are constantly developing create the need to develop a new concept of education in computer science. Here is a method of effective integration of these two subjects.

Creating a teaching methodology that combines computer science and cyberpsychology for secondary school can be very useful for the formation of students' skills in the technical and psychological areas of the digital world (table 1).

Table 1. Methodology of successful integration of computer science and cyberpsychology

No	And system activities	The goal	Type of tasks
1.	Designing training programs	1.1. Determination of learning objectives	Clearly define learning objectives for both computer science and cyberpsychology. Ensuring their compliance with high school educational standards.
		1.2. Development of the curriculum	Creating a detailed curriculum that describes the topics covered in each subject throughout the academic year.
2.	Integrated lessons	2.1. Thematic blocks	Structure the curriculum into thematic blocks that integrate computer science and cyberpsychology concepts such as online privacy, social networks, online behavior and digital ethics.
		2.2. Cross-curricular activities	Development of lessons and tasks that require students to apply computer science and cyberpsychology knowledge. Organize the topic from simple to complex to make it easier to master the materials. For example, analyzing the psychological impact of social media algorithms or developing software that promotes positive online behavior.
3.	Active learning	3.1. Practical projects	students to use computer science skills to work on hands-on projects such as software or website development. Ensuring that these projects address cyberpsychology issues, such as online discrimination or digital well-being.
		3.2. Group work	Facilitate collaborative learning by integrating computer science and cyberpsychology knowledge, assigning group projects that require students to work together. This teamwork promotes problem solving.
4.	Guest lectures and experts	4.1. Inviting guest lecturers who are experts in computer science and cyberpsychology to provide students with real knowledge and experience.	It can inspire students and improve their understanding of these subjects.
5.	Ethics and digital citizenship	5.1. Focusing on the importance of	Discuss the implications of online activities and the responsibilities associated with using

		ethical behavior and digital citizenship in the digital world.	technology.
6.	Assessment	6.1. Different methods of assessment	Use a variety of assessment methods, including exams, presentations, projects, and essays, to assess students' understanding of both computer science and cyberpsychology.
		6.2. Themes	Develop clear rubrics for assessment to ensure fair assessment and guidance.
7.	Resources and tools	7.1. Provide access to necessary resources, including textbooks, online materials, and software development tools.	Using virtual labs and software for hands-on training.
		7.2. Keeping up to date	Continuously update training content to keep up with changing technologies and trends in cyberpsychology.
8.	Connections with everyday life	8.1. Relate learning material to real-life examples and current events.	Discuss the impact of technology on society and people's mental health.
9.	Parent and community involvement	9.1. Involve parents and the community by organizing information sessions, workshops or events.	Involve parents and the wider community by organizing information sessions, workshops and special events

Summarizing the article on the methodology of teaching computer science with cyberpsychology, several key points can be noted that demonstrate the importance of this approach and its potential benefits in education:

1. Meets the requirements of modern education: Informatics and cyberpsychology are actively developing fields in the modern world. Integrating them into the learning process allows students to understand not only knowledge in the field of computer technology, but also competencies in the field of cyber security, ethical behavior in the digital space and psychological aspects of interaction with technology.
2. Development of complex thinking: the use of cyber psychology in the methodology of teaching computer science contributes to the formation of complex thinking of students. This approach

teaches teachers and students to adapt information and technology to different social and psychological contexts.

3. Improving cyber security: Teaching students the basics of cyber psychology can help them better understand the risks and dangers in the digital space. This is important for developing safe online behavior skills and protecting personal information.
4. Performance improvement and engagement: Integrating cyberpsychology into computer science education creates engaging and effective learning scenarios. Analyzing the psychological aspects of teaching allows teachers to better understand the needs and motivations of students, which contributes to effective teaching.
5. Prospects for further research: In conclusion, it can be noted the need for further research in the field of the impact of cyber psychology on the educational process and the creation of new methodologies that take into account psychological aspects during computer science education. it helps to create more effective educational programs adapted to the rapidly changing digital world [14].

Thus, the joint use of informatics and cyberpsychology in education can be a key element in the development of students not only technical skills, but also the competencies necessary to successfully interact with the digital world. By combining informatics and cyberpsychology in educational frameworks, students are not only equipped with technical proficiency but also gain a nuanced understanding of the psychological aspects inherent in digital interactions. This multifaceted approach addresses the evolving demands of a technologically driven society, preparing students for the challenges and opportunities presented by the digital landscape [13].

The incorporation of cyberpsychology allows educators to delve into the psychological and emotional aspects of students' digital experiences. This includes promoting digital well-being, ethical considerations, and developing a heightened awareness of online behavior. Consequently, students develop a more comprehensive skill set that extends beyond technical capabilities, encompassing emotional intelligence, critical thinking, and responsible digital citizenship.

Moreover, this integrated approach prepares students to navigate the complexities of the digital world responsibly. It empowers them to make informed decisions, be resilient in the face of digital challenges, and contribute positively to the digital society. As technology continues to advance, the collaboration between informatics and cyberpsychology becomes increasingly essential in shaping individuals who can harness the benefits of technology while mitigating potential risks [12].

Social media	2024	2023	2022
Tik tok	25%	22%	20%
Instagram	17%	22%	20%
Youtube	11%	16%	17%
VK	5%	3%	4%
Facebook	6%	2%	4%
Whatsapp	25%	22%	23%
Telegram	10%	11%	9%
Twitter	1%	2%	3%

2024, 2023 и 2022

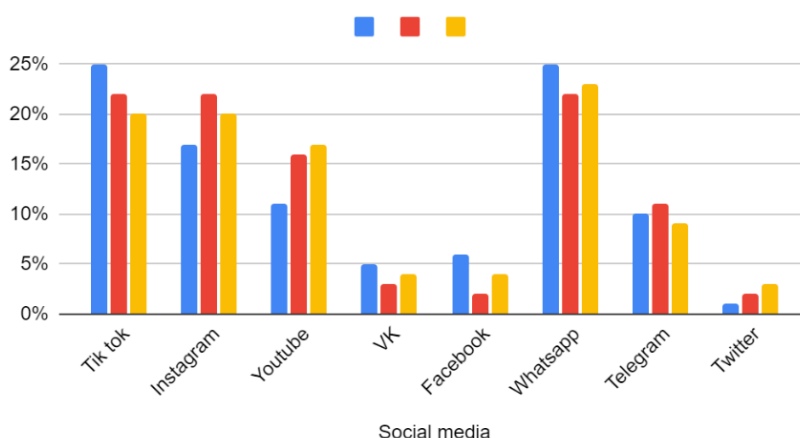

Table 2. The result of a survey of parents of a general education school in grades 5-7

According to the results of a social survey among parents of school-aged children conducted from 2022 to 2024, it was found that the most popular social networks among children are TikTok, WhatsApp, and Instagram. These platforms have consistently remained popular over the course of three years and continue to be popular in 2024 (table 2).

Particular interest is drawn to the TikTok platform, which has become increasingly relevant and popular among children with each passing year. TikTok offers users a wide range of opportunities for creativity and self-expression through short video clips, which appeals to the younger generation. However, despite its popularity, it is worth noting that there is a risk of negative content and unintended influence on children. Therefore, it is important for parents and adults to closely monitor children's activity on this social network and help them maintain a safe and healthy online presence.

Thus, based on the results of the social survey, it can be concluded that TikTok remains consistently popular among school-aged children, underscoring the importance of parental awareness and active engagement with children in the realm of internet activity [15].

TikTok and Instagram offer a wide range of content, but there is a risk of unwanted material. For children's safety, it is recommended to adjust privacy settings and for adults to actively monitor their activity. However, the absence of parental control means that adults must closely monitor settings and activity in the app, as there is a possibility of negative content and contact with inappropriate individuals. Additionally, to prevent cyberbullying, there is an idea of developing a mobile application that tracks such moments and scans inappropriate user actions directly affecting children's psychological well-being. Upon pressing a certain command, an alarm is sent to the parents' email address. Thus, parents can control the cyberbullying process, taking necessary safety measures for the child's psycho-emotional well-being and life.

Conclusion

In conclusion, the use of cyberpsychological methods of students' cognitive activities through the teaching of computer science represents a forward-looking and forward-looking approach to education. Using insights from cyberpsychology, educators can unlock the full potential of computer science education by developing not only the technical skills but also the cognitive abilities needed to succeed in a digitally driven world. As we delve deeper into this topic, we will explore a variety of methodologies, technologies, and strategies that can revolutionize computer science education and empower students to become critical thinkers, innovative problem solvers, and lifelong learners.

References

- 1 Prudnikova T.A., Poskakalova T.A. Foreign experience in the application of information and communication technologies in order to increase educational motivation. - Modern foreign psychology, 2020.,
- 2 Verbitskaya Natalya Olegovna Do Benois Mazurkova Aleksandra Anatolievna Value transformations in the processes of continuous education in the conditions of digital civilization. Текст научной статьи по специальности "СМИ (media) and mass communications" 2018.
- 3 E.L. Buslaeva Digitization of society as a factor of mental and psychosocial development of junior schoolchildren. Vestnik MGLU. Education and pedagogical sciences. Vyp. 2 (835) / 2020.,
- 4 V.I. Rerke, Ya.A. Dressmaker. Internet addiction of young teenagers: study and prevention organization / Vestnik Omskogo universiteta/S.Psikhologiya.2021 №2. P. 25-33
- 5 Cyberpsychology - An Introduction to Human-Computer Interaction/ CONTEMPORARY EDUCATIONAL TECHNOLOGY, 2015
<https://www.cedtech.net/download/book-review-cyberpsychology-an-introduction-to-human-computer-interaction-6159.pdf>
- 6 Davis, RA, Flett, GL, & Besser, A. Validation of a new scale for measuring problematic internet use: Implications for pre-employment screening // CyberPsychology & Behavior. — 2002. — No. 5. — P. 331-345.
- 7 Rachel Grieve, Michaëlle Indian, Kate Witteveen, G. Anne Tolan, Jessica Marrington. Face-to-face or Facebook: Can social connectedness be derived online? // Computers in Human Behavior. — 2013 .
- 8 Voiskunsky A.E. Cyberpsychology as a branch of psychological science and practice / CYBERPSY (Russian), CYBERPSY (October 3, 2017).
- 9 Kent L. Cyberpsychology: An Introduction to Human-Computer Interaction/Norman Cambridge University Press, March 14, 2017.

- 10 Vladimir Pleshakov / Cybersocialization of man: from Homo Sapiens to Homo Cyberus / Publication date: January 29, 2022. Publisher: Prometheus
- 11 <https://okulyk.kz/informatika/937/> - a complex of school electronic textbooks
- 12 Maitner, L., & Selivanov, V. V. (2021). Critical analysis of the use of virtual technologies in clinical psychology in Europe (based on the content of the journal "Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking"). *Electronic Journal "Modern Foreign Psychology"*, 10(2), 36–43. https://psyjournals.ru/journals/jmfp/archive/2021_n2/jmfp_2021_n2_Meitner_Selivanov.pdf
- 13 A. Attrill-Smith, C. Fullwood, M. Keep, D.J. Kuss (Eds.), *The Oxford Handbook of Cyberpsychology*, Oxford University Press, 2020
- 14 T. Aichner, M. Grünfelder, O. Maurer, D. Jegeni, *Twenty-Five Years of Social Media: A Review of Social Media Applications and Definitions from 1994 to 2019*, *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 24 (2021) 215-222. DOI: 10.1089/cyber.2020.0134
- 15 Boronenko, T. A., Kaysina, A. V., Pal'chikova, I. N., Fedorkevich, E. V., & Fedotova, V. S. (2021). *Fundamentals of Digital Literacy and Cybersecurity. Educational Manual*. eLIBRARY ID: 46991584. Pushkin Leningrad State University, St. Petersburg, Russia.
- 16 B. Sparrow, J. Liu, D. M. Wegner, *Google effects on memory: Cognitive consequences of having information at our fingertips*, *Science* 333 (2011) 776-778. DOI: 10.1126/science.1207745.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF PROJECT MANAGEMENT

Nazarbekova Anel Ramazhankyzy
2-year master student,
Kazakh-British Technical University,
Kazakhstan, Almaty city

ANNOTATION

The relevance of this study lies in the need to prepare companies for further growth, development and adaptation to business conditions. The most important characteristics of companies facing increasing demand are adaptability and adaptability. Project management is considered as a means of solving business problems and achieving a competitive advantage. The implementation of the project requires a specific project management methodology based on communication quality management to ensure clarity and timeliness of collection, dissemination, formation and storage of necessary project information. Poor or unclear communication management can lead to project failure. The subject of the study is communication in the project environment. In order to develop means of controlling interaction with project participants, the following tasks were solved: presentation of the basic concepts of project management, characteristics of the features of modeling project processes, informing and communicating participants, including determining the capabilities of stakeholders, development of means to control interaction and cooperation with them, substantiation of the project concept, creation of a list of stakeholders and a communication plan, as well as ensuring that the basic communication needs of stakeholders are met.

Keywords: communication, project management, business – problem, competitive market.

The long-term and progressive development of a company of any size and industry requires the definition of three main components - a development strategy; ways and technologies for implementing specific development initiatives and, finally, the necessary corporate resources for this. For effective and high-quality development, they must be present at the same time, be balanced and consistent with each other, and have proper quality. Any organization involves the implementation of two types of activities - the current operational activities for which the organization is organized, and activities related to the improvement, improvement, optimization of current activities aimed "inside" the company and "outside". As a result of current activities, products or services are created that generate income for the organization.

All existing concepts of a "project" are based on three main characteristics of a project: the presence of a unique goal, time constraints, and resource constraints. Project management includes: planning, organization and control of the labor, financial and logistical resources of the project, aimed at effectively achieving the goals of the project.

The characteristics of the project should also include novelty, complexity, legal conditions, distribution of work, and legal conditions for its implementation. As you can see, projects can be classified according to a huge number of signs and criteria. For the convenience of analyzing projects and project management systems, these criteria can be classified on various grounds. If you turn to the International Project Management Association, such a breakdown may look like this:

Project class – according to the composition and structure of the project and its subject area, projects are divided into mono-projects, multi-projects, megaprojects. Project type – according to the main areas of activity in which the project is carried out, there are: technical, organizational, economic, social and mixed projects. Type of project – by the nature of the subject area, projects are divided into: investment, innovation, research, educational, mixed. The scale of the project – according to the size of the project itself, the number of participants and the degree of influence on the outside world, projects are divided into: small projects, medium-sized projects, large projects, very large projects.

Project duration – according to the duration of the project period, they are divided into: short-term, medium-term and long-term. The formulation of the goal is at the heart of any project. The goal of the project is a specific measurable result of the most successful implementation of the project under certain specified constraints and conditions. There is also a more advanced definition: project management is the application of knowledge, experience, methods and tools to work on a project in order to meet the requirements of the project and the expectations of the project participants. To meet these requirements and expectations, it is necessary to find the optimal combination between goals, time, cost, quality and other characteristics of the project.

Thus, the most general result of the project implementation process can be defined as a special system of goals that must be achieved during the work on the implementation of the project. And from this it follows that every project is a system, and most often quite complex. According to the provisions of the general theory of systems, a system is a complex of interconnected and interacting elements with each other and with the external environment. The concept of "system" is ambiguous, which is natural, but the identity of the characteristic features makes it possible to formulate the system as follows:

– a system is a complex of interdependent components considered as a whole; – the system has a conditioned structure; – the system has a certain isolation from other objects - the so-called external environment - which is based on the delimitation of certain objects included in the system. Therefore, the project, as a complex system, does not happen by itself, but resides in a dynamic external environment and is exposed to a variety of factors. The management functions of each project cover the following components of traditional functional management, namely, human resources management, financial management, operational management, logistics, quality management, marketing, innovation management and others.

The modeling of the management system is important in project management. Modeling allows you to describe the project taking into account all important subsystems, assess the necessary resources, risks and make important management decisions. The implementation of the project management system consists in the preparation of one or more models at the stage of development and implementation of the ideas embedded in the project management model. At the same time, models serve as means of executing the processes of project implementation and control. Based on the initial model, a subsequent one is built, reflecting the actual results achieved.

Thus, the project management model is a kind of management tool that describes the progress of achieving the project goal. At the same time, the main subsystems of project management are important. Today, there are several international organizations in the world that develop generally recognized standards in the field of project management based on "best practices". There are two most well-known organizations: the Project Management Institute (PMI) and the International Project Management Association (IPMA).

Corporate project management methodology is one of the three key elements of the company's management system:

- The methodology of the UP (standards, regulations, methods, tools);
- Organizational structure of the UP (project committee, project office, project teams);
- UP infrastructure (information and communication systems, reference books and classifiers).

One of the main components of the success of the project is the competent management of relationships with project stakeholders. There are other classifications, most often stakeholders are divided into primary and secondary. The primary ones are those stakeholders who enter the inner circle, actively influencing the company. These include: owners, customers, employees, business partners. Secondary stakeholders influence the company indirectly. These are government structures, investors, competing and other companies, the media, non-profit organizations (charitable and public) and others.

The company and stakeholders are in a certain relationship, they can be both competitive and collaborative. In any kind of relationship, stakeholders have a great influence on the company, so they should be well studied, and data about them should be used in developing the organization's strategy. Each project is a complex system that consists of people, the processes they implement and the

technologies used to achieve the set goals of the project, as well as external conditions that affect the process of its implementation. Any project is often a rather complex system that resides in a dynamic external environment and is exposed to a variety of factors, therefore it requires targeted and clear managerial influence in order to achieve the success of its implementation.

The following functional areas receive the most attention in project management: management of the entire project subject area; project management by time characteristics; project cost and quality management; project personnel management; project deviation management and management of all communications in the project. An important part of communication management is the identification of all stakeholders, who, depending on their impact on the project, are divided into main and secondary ones. Based on the selection and separation of stakeholders, they form their register, determine their communication and information needs, and ultimately form a communication plan for the project, which is an integral part of the project documentation.

References:

1. Maslova S.V. Project Management / S.V. Maslova; Tomsk Polytechnic University. Tomsk: Publishing House of Tomsk Polytechnic University, 2013. 76 p.
2. Research of the regulatory framework for project management / V.V. Volodin, A.G. Dmitriev, V.I. Khabarov. — M.: Moscow Financial and Industrial University "Synergy", 2015. – 128.
3. Rybalkina Z.M. Increasing the manageability of the organization through the regulation of activities // Management: experience, problems, prospects: monograph / Under the general editorship of Doctor of Economics, professor S.D. Reznik.– Penza: PGUAS, 2016, p. 63.
4. Volodin V. V. Project management: theory, methodology, practice: monograph / V. V. Volodin, V. I. Khabarov. - M.: University of Cinematography, 2018. – 224.

ГЕОМЕТРИЯ БОЙЫНША ЖҰМЫС ДӘПТЕРІН ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ 8-СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУ DAҒДЫЛАРЫ МЕН МАТЕМАТИКАЛЫҚ ДЕРБЕСТІГІН ДАМУ

*Бердибаева Қарашаш Айсұлтанқызы
Жумагазина Аружан Ержанқызы
Сайком Мейірбек Асхатұлы*

4-курс Студенттері

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Ғылыми жетекші: аға оқытушы Сарман А. Д.

Ақтөбе қ., Қазақстан

АННОТАЦИЯ

Бұл мақалада жұмыс дәптерін қолданудың 8-сынып оқушыларының оқу дағдылары мен математикалық тәуелсіздігін дамытуға әсері қарастырылған. Зерттеу барысында жұмыс дәптерін пайдалану оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыруға, геометриялық ұғымдарды түсінуді жақсартуға және өзіндік жұмыс дағдыларын дамытуға ықпал ететіні анықталды. Зерттеу нәтижелері геометрияны тиімді оқыту үшін оқу процесіне осындай әдістерді енгізудің маңыздылығын растайды.

Кілт сөздер: жұмыс дәптері, геометрия, оқу дағдылары, оқу процесі, математикалық дербестік.

Геометрия-бұл ережелер мен анықтамалардың жиынтығы ғана емес, бұл бізді қоршаған әлемнің құрылымы мен заңдылықтарын түсінуге көмектесетін ғылым. 8-сыныптың геометрия курсы оқып-үйрену жалпы геометрия курсы оқудың бірінші кезеңі - планиметрия курсы оқуды аяқтайды. Осы жаста алынған геометриялық білім оқушылардың логикалық ойлауы мен аналитикалық қабілеттерін қалыптастыруда шешуші рөл атқарады.

8-сыныпта геометрияны оқыту үдерісінде теориялық білімді меңгеру ғана емес, сонымен қатар оқушылардың оқу дағдылары мен математикалық дербестігін дамыту басты аспекті болып табылады. Бұл процесте геометрия пәніне арналған жұмыс дәптері маңызды рөл атқарады. Жұмыс дәптері- білімді жүйелеуге, практикалық есептерді шешуге және материалды өз бетінше оқуға арналған құрал болып табылады.

Алғашқы жұмыс дәптерлері XIX ғасырдың соңғы ширегінде Австралияда жарық көрді және оларды мұғалімдер осы ел халқының аздығы мен шашыраңқы жағдайында қолданды. Еуропа елдерінде жұмыс дәптерлері алғаш рет XIX ғасырдың аяғында жарық көрді, ал 1920 жылдардан бастап олар әлемнің көптеген елдерінде кеңінен таралды.

Жұмыс дәптері ерекше функционалдық мақсатқа ие. Оқыту қызметі оқушыларда қажетті білім, білік, дағдыны қалыптастыруды көздейді. Оқушылардың сабақта тұрақты зейінін арттырады. Жұмыс дәптерінің арқасында сабақ материалы түсінікті әрі сабақ уақыты тиімдірек пайдаланылады. Жазудағы ұқыптылықты дамытады. Мұғалім оқушылардың жұмыс дәптерінің парақтарын дұрыс толтыруын қадағалауы қажет. Жұмыс дәптеріндегі парақтарды жай ғана, бірақ жауабына сенімді болған кезде ғана толтыру керектігін ескертіп, дәптердегі жазбаларды таңбасыз қаладырады. Жұмыс дәптерінде шығармашылық сипаттағы тапсырмалар мен жаттығулар бар, оларды орындау үшін оқушылар әртүрлі шешімдерді іздеуі керек. Мұғалім оқушыларға олардың оқу әрекеттерінен хабардар болуы үшін міндеттер қояды. Оқушылардың өзін-өзі бақылау дағдылары мен қабілеттерін дамытады. Олар жұмыс дәптерінің парақтарын толтырған кезде өзін-өзі бақылауы керек. Олар да оқушылардың жұмысын ұтымды ұйымдастыруға өз үлесін қосады. Соның арқасында мұғалім мен оқушылардың уақыты тиімді пайдаланылады. Сабақ материалы кезеңдерге бөлінеді және мұғалім әр кезеңде оқушыны бақылай отырып, қатені көріп, оқушыға оны түзетуге көмектеседі.

Геометрия пәніне арналған жұмыс дәптері-бұл оқушылардың геометрия пәні бойынша материалмен өз бетінше жұмыс жасауына арналған оқу құралы. Онда әдетте осы тақырып бойынша білімді нығайтуға және тереңдетуге бағытталған әртүрлі тапсырмалар мен жаттығулар бар. Мұндай дәптерлер геометриялық фигураларды құруға арналған қарапайым тапсырмалардан бастап, фигуралардың аудандарын, көлемін, бұрыштарын және басқа параметрлерін есептеуге арналған күрделі тапсырмаларға дейін әр түрлі тапсырмаларды қамтуы мүмкін. Сондай-ақ, жұмыс дәптерлерінде геометрияның әртүрлі бөлімдерінен білімді қолдануды қажет ететін геометриялық есептерді шешуге арналған тапсырмалар жиі кездеседі. Геометрия бойынша жұмыс дәптері оқушыларға алған білімдерін жүйелеуге көмектеседі, олардың логикалық ойлауын, есептерді талдау және шешу қабілетін дамытады. Сондай-ақ, бұл оқушылардың өзіндік жұмыс дағдыларын қалыптастыруға және геометрияны оқуға деген қызығушылығын арттыруға ықпал етеді. Геометрия бойынша жұмыс дәптерін қолданудың тиімділігі тапсырмаларды дұрыс таңдауға және олардың реттілігіне, сондай-ақ мұғалімнің материалды түсіндіріп, оқушыларға тапсырмаларды орындау кезінде көмектесу қабілетіне байланысты.

Геометрия бойынша жұмыс дәптерін қолдану арқылы 8-сынып оқушыларының оқу дағдылары мен математикалық дербестігінің дамуын зерттеу бірқатар негізгі ойларды анықтады:

1. Жұмыс дәптерінің тиімділігі:

Оқу процесінде жұмыс дәптерін қолдану оқушылардың белсенді оқу іс-әрекетін ынталандырудың тиімді құралы болып шықты. Бұл алған білімдерін жүйелеуге және оқу дағдыларын дамытуға ықпал етеді.

2. Математикалық дербестікті дамыту:

Дәптерді пайдалану оқушылардың өзіндік жұмысын белсендіреді, олардың қателіктерін талдауға және материалды терең түсінуге мүмкіндік береді. Бұл математикалық дербестігінің дамуына ықпал етеді.

3. Мұғаліммен қарым-қатынас:

Жұмыс дәптері - оқушылардың мұғаліммен өзара әрекеттесу құралы. Себебі, мұғалімдер жұмыс дәптері арқылы тексеру жұмыстарын жүргізіп және кері байланыс алып, сол арқылы оқушылардың материалды терең түсінуіне жағдай жасай алады.

4. Геометрияға қызығушылықты ынталандыру:

Жұмыс дәптерге қызықты тапсырмалар мен жаттығуларды қосу оқушылардың геометрияға деген қызығушылығын оятады, бұл олардың пәнге деген ынтасын арттырып және материалды толық игеруіне ықпал етеді.

5. Заманауи талаптарға бейімделу:

Жұмыс дәптерімен жұмыс жасау қазіргі заманғы білім беру үрдістеріне сәйкес келеді, мұнда тек теориялық білімді игеруге ғана емес, сонымен қатар практикалық дағдылар мен дағдыларды дамытуға баса назар аударылады. Сонымен қатар, оқушылар цифрлық технологияларды қолданады.

Жұмыс дәптері теориялық материалды түсінуді және одан әрі практикада мақсатты түрде қолдануды қамтамасыз етеді. Оның міндеттері бағдарламада көзделген негізгі білім беру, тәрбиелік және дамытушылық мақсаттарды шешуге ықпал етуі керек. Бұл дәптерде ол қалдырылған жазбаша талқылауды, сондай-ақ сызбаларды және мультимедиялық қосымшаларды қолдану арқылы өз білімін шыңдай алады. Мұның бәрі оқушының жаңа ұғымдарды меңгеруіне көмектесу үшін жасалған. Біріншіден, тапсырмалардың тұжырымдары толығымен келтіріліп, мысалдар көрнекі белгілер ретінде беріледі. Бұрын алынған мәліметтер сызбалармен жұмыс істеуге көмектеседі.

Жұмыс дәптеріндегі тапсырмалар есептердің мәтінін мұқият оқып, талдауға үйретеді. Сондықтан мұғалімнің бұл дәптермен жұмысты қалай ұйымдастыруы керектігі туралы нақты нұсқау жоқ: кейбір тапсырмаларды үй тапсырмасы ретінде беру немесе оларды сабақта өзіндік жұмыс ретінде орындауға да болады. Оқушылардың үй тапсырмаларын орындау барысында

оқулықты, анықтамалықтарды, кестелерді пайдалануға мүмкіндігі бар, мұның бәрі өз бетінше жұмыс істеу дағдыларын дамытуға және оқушыларды өздігінен білім алуға дайындайды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Современная учебная книга: подготовка и издание-М.: МГУП,2004.
2. Александров.А.Д. О геометрии// Математика в школе.1980.
3. Голобокова Г. И. Рабочая тетрадь как многофункциональное дидактическое средство в системе самостоятельной работы студентов: Автореф. дис. канд. пед. наук/ Г. И. Голобокова. - Чита, 2012. – 284 с
4. Квитко Е. А. Методические рекомендации по разработке рабочей тетради по учебной дисциплине (профессиональному модулю): методические рекомендации для преподавателей/ Е. А. Квитко. –Коркино.: ГБПОУ «КГСТ», 2018.– 22 с.
5. Ларина Е. Н. Рабочая тетрадь как средство формирования компетенций будущего специалиста / Е. Н. Ларина // Научно-методический электронный журнал «Концепт». –2016. – С. 1061–1065.

ВЛИЯНИЕ ИНТЕГРАЦИИ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА ПРОИЗВОДСТВЕННЫЙ СЕКТОР КАЗАХСТАНА

Какимов Бахтияр Куанышұлы

Магистрант 1 курса

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

Казахстан, г. Астана

АННОТАЦИЯ

Интеграция ИИ в производство Казахстана представляет собой значимый прогресс в промышленной и экономической сферах, открывая двери к эффективности, росту и конкурентоспособности. Это движение, усиленное инициативой "Цифровой Казахстан", обещает преимущества, такие как улучшение производительности, экономическая диверсификация и снижение экологического воздействия. Однако успех потребует значительных инвестиций в технологии, адаптацию рабочей силы и реформы в образовании и политике для создания инновационной среды. Несмотря на вызовы, потенциал для устойчивого развития и технологического лидерства в производственной сфере велик, подчеркивая значимость координированных усилий для реализации этих возможностей.

Ключевые слова: искусственный интеллект, производство, Казахстан, цифровая трансформация.

Вступление

Наступление Четвертой промышленной революции стимулировало внедрение искусственного интеллекта (ИИ) в производство, что предвещало повышение эффективности и экономический рост [15]. Казахстан, с его инициативами по промышленной и цифровой трансформации, такими как программа "Цифровой Казахстан", является главным кандидатом на изучение роли искусственного интеллекта в производстве [12]. Эта интеграция соответствует национальным целям по диверсификации экономики и внедрению инноваций, обещая повышение производительности и конкурентоспособности. Однако это также порождает такие проблемы, как адаптация рабочей силы и необходимость значительных инвестиций в технологии [4]. Цель данной статьи - проанализировать масштабы, влияние и перспективы внедрения искусственного интеллекта в производственном секторе Казахстана, а также дать представление о стратегиях и препятствиях, с которыми сталкивается эта цифровая эволюция.

Обзор литературы

Глобальный производственный ландшафт все больше определяется внедрением технологий искусственного интеллекта, которые обещают повысить операционную эффективность, снизить затраты и улучшить качество продукции. Приложения искусственного интеллекта, начиная от прогнозируемого технического обслуживания и контроля качества и заканчивая прогнозированием спроса и настройкой, позволяют производителям достигать беспрецедентных уровней точности и гибкости [3, с. 33].

Прогнозирующее техническое обслуживание, одно из наиболее важных применений искусственного интеллекта на производстве, использует алгоритмы машинного обучения для прогнозирования отказов оборудования до их возникновения, тем самым сокращая время простоя и затраты на техническое обслуживание [9, с. 7]. Это приложение не только оптимизирует производственные операции, но и продлевает срок службы оборудования, способствуя существенной экономии средств для компаний.

Системы контроля качества, управляемые искусственным интеллектом, - это еще одно революционное приложение, использующее компьютерное зрение и машинное обучение для выявления дефектов с большей точностью, чем люди-контролеры. Такие системы повышают качество и согласованность продукции, что является важнейшими факторами поддержания конкурентных преимуществ на мировом рынке [13, с. 6].

Кроме того, роль искусственного интеллекта в прогнозировании спроса и оптимизации цепочки поставок дает стратегическое преимущество, позволяя более точно прогнозировать рыночный спрос, тем самым снижая затраты на складские запасы и повышая удовлетворенность клиентов [10, с. 5]

Однако интеграция искусственного интеллекта в производство также сопряжена с трудностями, включая необходимость значительных инвестиций в технологическую инфраструктуру, опасения по поводу конфиденциальности и безопасности данных и потенциального влияния автоматизации на занятость [4]. Решение этих проблем требует согласованных усилий политиков, педагогов и лидеров отрасли по созданию среды, способствующей устойчивому внедрению искусственного интеллекта.

Стремление Казахстана к развитию своего производственного сектора с помощью цифровых технологий является частью более широкой национальной стратегии, направленной на диверсификацию экономики и снижение зависимости от доходов от нефти и газа. Программа "Цифровой Казахстан", запущенная правительством, подчеркивает это обязательство, способствуя внедрению цифровых технологий в различных секторах, включая производство [12].

Недавние исследования показывают, что внедрение искусственного интеллекта в производственный сектор Казахстана все еще находится на начальной стадии, обладая значительным потенциалом для роста и развития. Ключевые направления деятельности включают интеллектуальную автоматизацию, профилактическое обслуживание и интеграцию устройств IoT (Интернет вещей) для повышения эффективности производства и снижения эксплуатационных расходов [6, с. 907].

Одной из заметных инициатив является развитие промышленных парков и особых экономических зон, оснащенных современной цифровой инфраструктурой для поддержки приложений искусственного интеллекта и Интернета вещей на производстве. Эти зоны создают благоприятные условия для пилотных проектов и сотрудничества между местными производителями и международными технологическими компаниями [7, с. 10].

Несмотря на эти достижения, проблемы остаются, в том числе потребность в квалифицированной рабочей силе, способной работать с технологиями искусственного интеллекта, нормативные препятствия и высокая стоимость внедрения решений на основе искусственного интеллекта. Решение этих проблем имеет решающее значение для ускорения внедрения искусственного интеллекта и использования всего его потенциала для преобразования производственного сектора Казахстана [11, с. 216].

Полученные данные:

Интеграция ИИ в производственные процессы произвела революцию в работе предприятий Казахстана. Благодаря использованию аналитики и робототехники, основанной на ИИ, компании смогли оптимизировать операции, свести к минимуму человеческие ошибки и значительно повысить производительность. Например, алгоритмы искусственного интеллекта могут предсказывать отказы оборудования до того, как они произойдут, что позволяет проводить профилактическое техническое обслуживание и значительно сокращать время простоя [14, с. 9].

Переход к производству на базе искусственного интеллекта требует соответствующих преобразований в рабочей силе. По мере автоматизации рутинных и выполняемых вручную

задач растет спрос на навыки программирования, машинного обучения и анализа данных [2]. Этот переход подчеркивает необходимость существенной перестройки системы образования. Также, внедрение ИИ в производственные процессы соответствует экологическим целям Казахстана, способствуя повышению энергоэффективности и сокращению отходов. Системы с поддержкой ИИ могут оптимизировать использование энергии в режиме реального времени, значительно снижая углеродный след производственной деятельности [1]. Например, искусственный интеллект может повысить материальную эффективность, обеспечивая более рациональное использование ресурсов и сведение к минимуму отходов.

Обсуждение

Интеграция ИИ в производственный сектор Казахстана, поддерживаемая инициативой "Цифровой Казахстан", обещает улучшение эффективности и продуктивности, снижая при этом затраты и увеличивая объем производства. ИИ способствует автоматизации и оптимизации, включая прогнозирование обслуживания и распределение ресурсов [14, с. 16]. Однако вызовы, включая необходимость образовательных реформ для развития технологических навыков в рабочей силе, требуют межсекторального сотрудничества [2].

Экономически, ИИ усиливает конкурентоспособность и привлекает инвестиции, поддерживая экономическое разнообразие и мировой статус Казахстана. Эффективная интеграция ИИ зависит от решения инфраструктурных и инвестиционных проблем и разработки поддерживающего законодательства [5]. В экологическом плане, ИИ способствует энергоэффективности и сокращению отходов, внося вклад в устойчивое развитие [1].

Реализация потенциала ИИ требует комплексного подхода, включающего обучение квалифицированных специалистов, создание благоприятной экосистемы для технологий и соответствие между экономическими и экологическими стратегиями. Преодоление этих препятствий подчеркивает более широкие тенденции и возможности для стран с развивающейся экономикой на перекрестке инноваций и промышленного роста.

Вывод

Интеграция ИИ в производственный сектор Казахстана является ключевым шагом к усилению его промышленного потенциала и экономической устойчивости. Переход к цифровому производству обещает повышение производительности, экономическую диверсификацию и положительное воздействие на окружающую среду. Для реализации этих преимуществ требуются инвестиции в технологии, переосмысление образования и политические реформы. Стратегическое вложение в инфраструктуру и образование готовит почву для интеграции ИИ и формирует квалифицированную рабочую силу. Политические инициативы должны поддерживать инновации и адаптацию общества к изменениям в занятости, стимулируя переквалификацию. Этот многоаспектный подход открывает путь к экономическому росту и устойчивому развитию, позиционируя Казахстан как лидера в области технологических инноваций.

Список литературы:

1. Анализ энергоэффективности за 2019 год – МЭА. (2019, 15 ноября). Анализ энергоэффективности за 2019 год - МЭА. МЭА. <https://www.iea.org/reports/energy-efficiency-2019>
2. Бенесова, А., & Туре, J. (2017). Требования к образованию и квалификации персонала в индустрии 4.0. *Procedia Manufacturing*, 11, 2195-2202. <https://doi.org/10.1016/j.promfg.2017.07.366>
3. Бугин Дж., Хазан Э., Рамасвами С., Чуи М., Аллас Т., Дальстрем П. и Хенке Н. (2017). Искусственный интеллект: следующий цифровой рубеж? В McKinsey & Company. <https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Industries/Advanced%20Electronics/Our%20Insig>

- <https://www.mgi.com/insights/artificial-intelligence/discussion-papers/mgi-artificial-intelligence-discussion-paper>
4. Всемирный экономический форум. (2020). Доклад о будущем рабочих мест за 2020 год. На Всемирном экономическом форуме. Всемирный экономический форум. https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf
 5. Всемирный экономический форум: Годовой отчет за 2021-2022 годы. (2022, 7 сентября). Всемирный экономический форум. <https://www.weforum.org/publications/annual-report-2021-2022/>
 6. Дарибай А., Серикова А., Указгбу И. А. (2019). Индустрия 4.0: Индустриализация Казахстана нуждается в глобальной перспективе. *Procedia Computer Science*, 151, 903-908. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2019.04.125>
 7. Жанат Закиева. (2020). Роль технологических парков в инновационном развитии экономики Казахстана. <https://doi.org/10.2991/assehr.k.201212.003>
 8. Искусственный интеллект и цифровые фабрики: как элементы Индустрии 4.0 внедряются на предприятиях Казахстана - Официальный источник информации Премьер-министра Республики Казахстан. (2019). @Primeministerkz. <https://primeminister.kz/en/news/reviews/artificial-intelligence-and-digital-factories-how-industry-4-0-elements-implemented-at-enterprises-in-kazakhstan>
 9. Ли, Дж., Као, Х.-А., & Янг, С. (2014). Инновации в сфере услуг и интеллектуальная аналитика для индустрии 4.0 и среды больших данных. *Procedia CIRP*, 16, 3-8. <https://doi.org/10.1016/j.procir.2014.02.001>
 10. Рэнсботэм С., Кирон Д., Герберт П. и Ривз М. (2017). Изменение бизнеса с помощью искусственного интеллекта, сокращающего разрыв между амбициями и действиями - ОТЧЕТ об ИССЛЕДОВАНИИ, подготовленный в сотрудничестве с. https://web-assets.bcg.com/img-src/Reshaping%20Business%20with%20Artificial%20Intelligence_tcm9-177882.pdf
 11. Туркилмаз А., Диханбаева Д., Сулейман З., Шайхолла С. и Шехаб Э. (2021). Индустрия 4.0: вызовы и возможности для малого и среднего бизнеса Казахстана. *Procedia CIRP*, 96, 213-218. <https://doi.org/10.1016/j.procir.2021.01.077>
 12. Цифровой Казахстан | Электронное правительство Республики Казахстан. (2024). Egov.kz . <https://egov.kz/cms/en/digital-kazakhstan>
 13. Чжэн П., Ван З., Чен К.-Х. и Фенг Ху Л. (2019). Обзор интеллектуальных систем "продукт-сервис": ключевые аспекты, проблемы и перспективы на будущее. *Передовая инженерная информатика*, 42, 100973. <https://doi.org/10.1016/j.aei.2019.100973>
 14. Чуи М., Маниика Дж., Мехди Миремади, Хенке Н., Чанг Р., Нел П. и Малхотра С. (2018, 17 апреля). Заметки с рубежа искусственного интеллекта: применение и ценность глубокого обучения. *McKinsey & Company; Маккинси и компания*. <https://www.mckinsey.com/featured-insights/artificial-intelligence/notes-from-the-ai-frontier-applications-and-value-of-deep-learning>
 15. Шваб, К. и Всемирный экономический форум. (2016, 14 января). Четвертая промышленная революция: что это значит и как реагировать. Всемирный экономический форум. <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond/>

THE EVOLUTION AND PROSPECTS OF CARSHARING: THE CONCEPT TO SUSTAINABLE URBAN MOBILITY

Zhamshitbekova Aru Kelesimkyzy

Master's student

Zhapbarhanova Mira Saparaliyeva

candidate of economic Sciences, associate professor

Abstract

Various innovative ways of organizing public transport services are becoming increasingly popular, largely based on the involvement of the resources of car users themselves. A special place among these methods is occupied by carsharing, regarding which, despite the fact that it is also rapidly gaining popularity, researchers lack unity of opinion about its economic nature and types of existence.

Key words: digital economy, rank economy, carsharing, urban mobility, transport, incentives, foreign experience.

Carsharing is a modern concept of sharing efficient use of vehicles. This industry is one of the directions of development of a broad technological trend called the "sharing economy", which involves providing access to durable goods without transferring ownership, which potentially increases the efficiency of resource allocation and use. B2C carsharing (business-to customer) has become the most popular, in which the service operator provides users with cars from its fleet for short-term rental through a mobile application on a commercial basis.

B2C carsharing services are divided into two models: free-float, in which the user can complete the lease anywhere in the city, and station carsharing, which involves starting and ending trips only at special stations. Carsharing as an integral part and one of the drivers of the digital economy helps to solve various problems: traffic congestion, climate change, social inequality, uneven access to resources and opportunities, parking congestion. One of the areas of application of carsharing can be the corporate use of a car for employees of enterprises, the maintenance of their own fleet of cars is a rather expensive event. In addition to spending on fleet maintenance, you also need to have parking lots and a garage for cars and, in turn, also spending on maintenance of these facilities. The relevance of this study lies in the fact that the carsharing service will facilitate the functioning of transport services for employees and will avoid the costs associated with car maintenance (Table 1). The service will also reduce the large downtime of cars in the organization, the lack of maintenance, repair, and fixed costs of maintaining vehicles in the organization.

Advantages and disadvantages of carsharing

A carsharing service is called a short-term car rental, lasting several hours or minutes. So, if you need to make an urgent trip, transport your belongings, meet guests at the train station – carsharing will be the best option. If you need a car for regular trips for a certain period, it is better to rent a car. Another feature of carsharing is the maximum possible automation of the procedure – the user only needs to register in a special application, download all the necessary documents and link a payment card to his account.

Classic rental provides for a visit to the office of the lessor company, provision of necessary documents, and conclusion of a contract. At the same time, there is no need to link a payment card, however, there is a deposit amount, which also should not be deducted from the accounts.

Summarizing the above, it can be noted that both traditional rentals and cardsharing have significant advantages, which determines their growing popularity. Of course, there are disadvantages, but they cannot be called critical. In any case, the choice in favor of a particular service remains with the user, who can make the best decision taking into account the goals and objectives facing them (Table 2).

Technological aspect and innovations

First of all, it is necessary to refer to the existing concepts of the concept of carsharing. Foreign scientists recognize carsharing as one of the elements of the sharing economy. According to K. Frenken, the most appropriate definition for carsharing is to consider it as a system in which people rent locally available cars for any period convenient for them and at any time. At the same time, the scientist draws attention to the fact that the possibility of renting a car for any period and not at a rental station, but as a rule in almost any part of the city, distinguishes a carsharing agreement from a rental agreement. K. Frenken considers the following to be the most important advantages of carsharing:

- The price. Using a rented vehicle is much cheaper than maintaining your own car, for example, the tenant does not pay for maintenance.
- Accessibility. Carsharing cars are in many parking lots, as a rule, it is enough for a citizen to open a special application on his device, and he will find many different options next to him.
- Flexibility. Its essence is that people stop being tied to a specific vehicle and can try a different type, make of car.
- The liberation of urban space. Using carsharing cars frees up parking lots, reduces the total number of vehicles and traffic jams. In general, the development of carsharing contributes to the desire to unload the city's infrastructure.

In 2024, the car-sharing sector is expected to generate US\$13.77 billion in revenue. The market is predicted to reach a value of US\$16.34 billion by 2028, with revenue set to increase at a compound annual growth rate (CAGR) of 4.37% from 2024 to 2028. It is anticipated that there will be 64.94 million car-sharing users worldwide by 2028. By 2028, user penetration is expected to reach 0.8%, up from 0.7% in 2024. It is anticipated that the average revenue per user (ARPU) will be \$241.40 USD. By 2028, internet sales will account for 95% of the entire revenue in the car-sharing business. When compared globally, the United States will produce the most revenue (\$3,066 million in 2024).

The last advantage of carsharing is the benefit to the environment. It is assumed that short-term car rental will reduce the amount of emissions into the environment by using the most environmentally friendly vehicles, as well as reducing the total number of cars used daily. Such conclusions can be drawn from various studies. Thus, as part of a Dutch study of carsharing users (Nijland and van Meerkerk), it was found that the number of cars used decreased by 15-20% [2]. Russian scientists distinguish between ridesharing and carsharing. For example, Ayusheeva I.Z. indicates such a feature as sharing as a delimiting criterion. In her opinion, ridesharing involves the use of a private vehicle jointly by several persons, while interaction is carried out through special services, the main purpose of which is to find fellow travelers.

A striking example is the well-known BlaBlaCar service. Ayusheeva I.Z. considers carsharing as a short-term lease carried out by a specific person [3]. At the same time, some companies provide for the possibility of transferring an already rented vehicle to another person, but subject to certain verification using the appropriate software. Muratova S.A. holds the same opinion, while she considers carsharing as a means of solving the problem of balancing the interests of private citizens and public opinion. Indeed, short-term rental allows not only to satisfy citizens' personal needs, while providing a certain comfort, but also contributes to the liberation of urban space by reducing the total number of cars in the city, which naturally leads to a decrease in traffic jams, environmental pollution.

As of January 2019, two carsharing operators are operating in Kazakhstan. It's Anytime and Doscar. However, only in one city - Almaty. In 2019, the operators plan to expand. Many people are familiar with Anytime. This is the first Moscow carsharing operator that bought out Delimobil. The corporation has retained the brand as an international one. In Moscow, it is a premium carsharing operator [4].

Carsharing operator in Kazakhstan Doscar

Doscar has been operating in test mode for almost a year. Today, it is a fullfledged carsharing operator with a per-minute lease. Today, Doscar services are actively used by about 4,000 guests and residents of the country. The company also offers a standard rental option. In the next few months, it is planned to expand the geography and replenish the fleet with new models.

Conclusion

To complement the concept of carsharing, it is necessary to highlight its key features that make it possible to distinguish it from other types of lease agreements. First of all, scientists agree that carsharing is a short-term lease. The time of renting a car can be expressed in minutes and hours, as well as in days. This feature is also quite important for the reason that it allows you to separate a carsharing agreement from related agreements – a rental agreement and a vehicle rental agreement without a crew. Of course, this criterion will not be the only one, but it still remains quite important. Secondly, carsharing, as follows from established practice, is used exclusively by an individual to meet personal needs that are not related to the implementation of entrepreneurial activities. This criterion even caused a lawsuit to recognize carsharing as a rental agreement in 2018, but the court did not satisfy the claims, since carsharing is not a public agreement – there are restrictions on admission to driving a rented car – age, license and driving experience. Accordingly, this criterion, combined with the first one, allows us to speak about the exceptional nature of carsharing relations.

The city of Astana strives to create comfortable and safe conditions for the mobility of the population using modern intelligent solutions and technologies. The recommendations presented in this publication can be used as a tool to support these efforts. With appropriate amendments to the legislative acts regulating passenger transportation, a framework can be created to facilitate the development and implementation of carsharing and carpooling services, which will be a further step towards creating a more sustainable transport system. In Astana, joint mobility is already in its infancy and is gaining momentum and popularity. Most of the regulatory framework has already been created, but it is necessary to amend and adjust this framework along with the development of rules for the effective functioning of carsharing and carpooling services in Astana.

References:

1. Frenken K Towards a prospective transition framework. A co-evolutionary model of socio-technical transitions and an application to car sharing in The Netherlands. // International workshop on the sharing economy. 2015. Utrecht
2. Nijland H, van Meerkerk J (2017) Mobility and environmental impacts of car sharing in The Netherlands. *Environ Innov Soc Transit*. doi:10.1016/j.eist.2017.02.001
3. Аюшеева И.З. Гражданско-правовое регулирование отношений по совместному использованию транспортных средств на примере каршеринга // Вестник Университета имени О.Е. Кутафина. 2019. № 2. С. 25- 32.
4. Улицкая, Н.М. Каршеринг: история возникновения, тенденции развития и особенности в современной России / Н.М. Улицкая, Т.А. Медведева // Национальные и международные финансово-экономические проблемы автомобильного транспорта: сборник научных трудов. – М.: МАДИ, 2017. – С. 123–130.

АЗЫҚ-ТҮЛІК СУПЕРМАРКЕТТЕРІН ОНЛАЙН САТУДЫ ҚОЛДАУДЫҢ АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕСІ

Алдиярова Айжан Адильжановна

Жәңгір хан атындағы БҚАТУ-нің

2 курс магистранты

*Научный руководитель: **Бапиев Э.М.***

Аннотация. Мақала жекелеген сауда-саттық саласына ақпараттық технологияларды енгізуге арналған. Мақалада онлайн сатуды қолдаудың ақпараттық жүйесін қолданудың тиімділігі қарастырылады, оның көмегімен компания өзіне көбірек клиенттерді тарта алады, бұл тауар өнімінің айналымын арттырады, демек, ұйымның бәсекеге қабілеттілігін арттырады. Ақпараттық жүйені енгізу технологиялық дамыған компания ретінде ұйымның беделін арттырады.

Түйінді сөздер: ақпараттық жүйе, мәліметтер базасы, сауда желісі, супермаркет, тауар, постомат, алгоритм, коммуникациялық технологиялар.

Соңғы уақытта әлемдегі сауда сипаты айтарлықтай өзгерді. Ірі сауда желілері мен гипермаркеттер пайда болды. Сауда процесіне қызметкерлердің жұмысын едәуір жеңілдететін және тұтынушылар үшін тауарлар мен қызметтерді сатып алуды жеңілдететін және қол жетімді ететін ақпараттық технологиялар енгізіле бастады.

Зерттеудің мақсаты - қолда бар теориялық материалға талдау жүргізу және жалпылау, оны қолданудың перспективалық нұсқаларын және одан әрі зерттеудің перспективаларын табу.

Мақсатқа сүйене отырып, келесі міндеттер тұжырымдалды:

- 1) зерттеу проблемасын сипаттайтын көрсеткіштер жүйесіне талдау жүргізу;
- 2) зерттеу саласындағы жетілдірудің өзекті бағыттарын айқындау;
- 3) зерттеу саласында көзделген проблемаларды шешу бағыттарын таңдау.

Адамдар жыл сайын дүкендерден азық-түлік сатып алуға 95 сағат жұмсайды. Осыған балама нұсқа бар. Дүкен қызметкерлері сатып алушының тапсырысы бойынша қажетті тауарлармен пакет жасайды. Клиентке тек өзі көрсеткен дүкеннен тапсырыс алу керек.

Бұл жұмыстың идеясы – заманауи алгоритмдер мен коммуникативті технологияларды қолдана отырып, азық-түлік супермаркеттерін онлайн сатуды қолдау жүйесі. Тапсырысты басқару шешімі тапсырыстарды өңдеу және орындау бизнес процестерін жылдам және ең аз шығындармен автоматтандыруға мүмкіндік береді. Шешім тапсырысты өңдеудің барлық кезеңдерін қамтиды – келісімшарт жасасудан бастап жұмыстың орындалғанын растауға дейін (тапсырысты төлеу) және клиентке тапсырыстың жеке кабинеттегі күйін бақылауға мүмкіндік береді. Тапсырыстарды өңдеу және орындау кезіндегі барлық бизнес-процестер келісіледі, бұл қателіктердің пайда болуын болдырмайды және жұмыс тиімділігін айтарлықтай арттырады. Тапсырыстарды басқаруға арналған ақпараттық жүйеге сайтта сатып алу мүмкіндігі де, iOS және Android жұмыс істейтін смартфондар мен планшеттерде қол жетімді мобильді нұсқа да кіреді. Олар арқылы сатып алушы таңдауға, себетке салуға, тауарларды рәсімдеуге және төлеуге мүмкіндігі болады.

Өзірленіп жатқан ақпараттық жүйе пайдаланушыға сауда ұйымы ұсынатын тауарлар мен қызметтер туралы барлық қажетті ақпаратқа ыңғайлы және түсінікті қол жетімділікпен ыңғайлы интерфейсті қамтамасыз етуі, сондай-ақ енгізілген ақпараттық жүйені пайдаланатын сауда желісінде қажетті тауарды іздеу мүмкіндігін іске асыруы тиіс.

Пайдаланушы тапсырыс беріп, дүкен қызметкері қажетті сауда позицияларын жинағаннан кейін, жиналған тапсырыс постоматта сақтау камерасына орналастырылады. Осындай постоматтың терминалы арқылы пайдаланушы тапсырыс кодын енгізу арқылы өз тауарларын ашылған қораптан ала алады. Сонымен қатар, егер тапсырыс онлайн режимінде төленген болса, онда тапсырыс нөмірі мен кодты енгізгеннен кейін сақтау камерасы бірден ашылады, егер сол

жерде төлем таңдалған болса, онда сипатталған әрекеттерден кейін экранда төлем сомасы көрсетіледі және тапсырысыңызды төлеу мүмкіндігі пайда болады.

Ақпараттық жүйенің жұмыс принципі келесідей:

1. Клиент тауарды интернет-дүкенде таңдайды және төлейді. Бұл қызметті пайдаланбас бұрын клиент жүйеге кіруі керек. Тұтынушы өнімді таңдағанда, дәлірек іздеу үшін қала, дүкен, өндіруші, жарамдылық мерзімі, тауарлар тобы сияқты сүзгілерді орнату мүмкіндігіне ие. Алдымен сатып алу жүзеге асырылатын қаланы көрсету керек. Әрі қарай, клиент белгілі бір дүкенді таңдай алады және іздеу арқылы қажетті өнімді іздей алады. Толық атауы мен кіруі бойынша іздеу мүмкіндігі сақталады. Сондай-ақ, егер клиент белгілі бір нәрсені іздемесе, тауарлардың бүкіл каталогын қарауға мүмкіндігі бар. Клиент тауарды іздеуді бастай алады және оған осы зат бар дүкендердің тізімі ұсынылады.

2. Сатушы тапсырысты растайды, клиенттің тілектерін ескере отырып жинайды және қажет болған жағдайда олармен кері байланыс орнатады және сақтау камерасына орналастырады;

3. Клиент тауарға өзі келеді (алып кету).

Сервистің өз қоймасы жоқ, тауарлар тікелей сауда желісінің сөрелерінен маржасыз сатып алынады: онлайн каталогтағы тауарлар кәдімгі дүкен сияқты тұрады. Тапсырысты құрастыру сатып алушы көрсеткен қажетті дайындық уақытының алдында басталады. Осыдан кейін жиналған тауарлар пакеті арнайы тоңазытқыш шкафаға (постоматқа) орналастырылады, одан кейін SMS кодының көмегімен сатып алушы кассирмен байланыссыз өз тапсырысын ала алады. Сондықтан сіз балмұздаққа, тұшпараға немесе тауық етіне қауіпсіз тапсырыс бере аласыз.

Құрастырушылар арнайы әзірленген технология бойынша қажетті тауарларды таңдайды:

- тауарлар сапалы және жаңа болуы керек;

- егер қажетті тауар жоқ болса, онда ол телефон арқылы тапсырыс берушімен алдын-ала келісе отырып, ұқсас ауыстыруды таба алады;

- егер тауар компанияның ішкі сапа стандарттарына сәйкес келмесе, оны ауыстыруға болады (мысалы, мыжылған, қаптаманың бұзылуы, жарамдылық мерзімі айқын емес және т.б.).

Әр кезеңде (ресімдеу, құрастыру және дайындық) қызмет клиентті тапсырыс мәртебесі туралы электрондық пошта арқылы немесе смс-хабарламалар арқылы хабардар етеді. Мәртебені жеке кабинетте де білуге болады. Төлемді картамен алдын-ала немесе дүкенде өзіне-өзі қызмет көрсету кассасы арқылы жасауға болады.

Тапсырысты жүзеге асыру үшін тапсырысты алу жоспарланған мекенжайды көрсету, тауарлар себетін жинау, байланыс телефонын көрсету және төлем әдісін таңдау қажет: тауарды алған кезде онлайн карта немесе карта арқылы. Интернеттегі төлемді таңдағанда, ақша жинаушы тауарларды сақтау шкафына салғаннан кейін ғана алынады. Картамен төлеген кезде, бүкіл тапсырысты мұқият тексеріп, тауарлардың сапасына көз жеткізіп, содан кейін ғана сатып алу үшін төлеуге болады. Тапсырысты рәсімдеу кезінде, егер қандай да бір позиция қол жетімді болмаса, не істеу керектігін көрсетуге болады. Бұл жағдайда коллектор сізбен байланысып, ауыстыруды ұсынады. Сондай-ақ, тапсырысты алу ыңғайлы болатын уақытты таңдау керек. Тапсырысты рәсімдегеннен кейін ол жинаушыға түседі. Ол тапсырысты тұрмыстық химия мен азық-түліктен жинай бастайды, тек соңында мұздатылған және салқындатылған тауарларға ауысады.

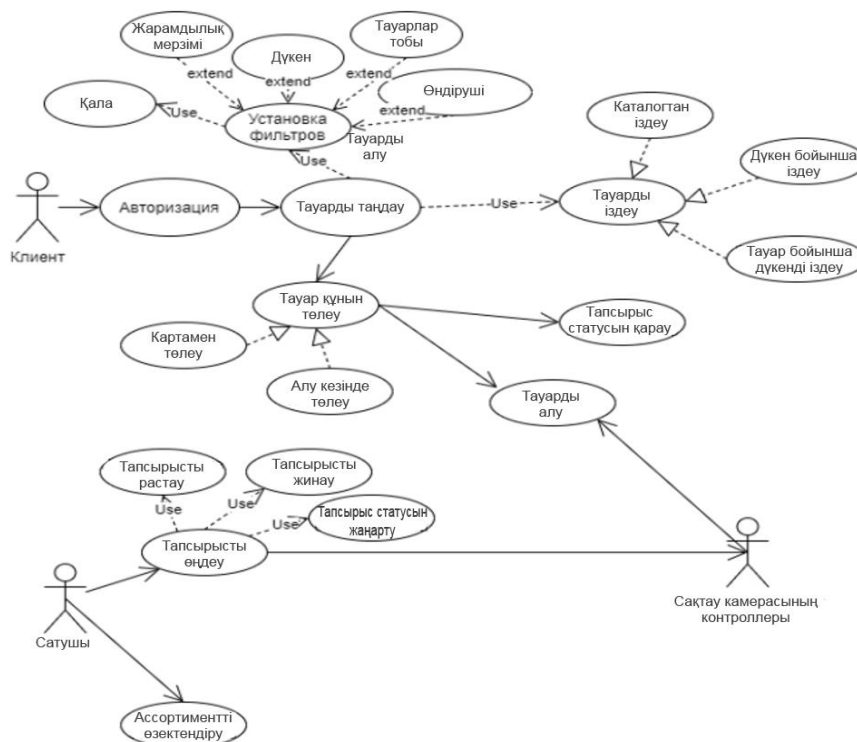
Бұл жүйені авто-сатып алу ретінде де жүзеге асыруға болады. Сатып алушылар супермаркетке барудың қажеті жоқ немесе курьер олардың тапсырысын жеткізе алады деп күтпейді. Егер клиент гипермаркет жолымен жүрсе, онда алдын-ала, сайт немесе қосымша арқылы тапсырыс беріп, машинадан шықпай-ақ дайын өнім жиынтығын алуға ыңғайлы болады.

Бұл жұмыстың басты міндеті-сауда желісінің клиенттеріне қажетті өнімді мүмкіндігінше тез және ыңғайлы табуға және сатып алуға көмектесу, сондықтан дүкенге баруға құнды уақыт жұмсамау үшін, бірақ оны өзіңізге және отбасыңызға жұмсау.

Әзірленіп жатқан онлайн сатуды қолдау жүйесі келесі функционалдылықты орындауы керек:

- дүкен сайтында жеке ұсыныстар жасау үшін клиенттердің тапсырыстары туралы ақпаратты алу және сақтау;
- интуитивті интерфейс, қолдануға ыңғайлы және ақпараттың ең көп мөлшерін көрсетеді;
- жад кәшіндегі хэш жазбаларын сақтау негізінде сайт бойынша жылдам іздеу;
- сайт арқылы төлем жасау мүмкіндігін қолдау;
- карта бойынша дұрыс дүкенді іздеу;
- сайттағы себетпен өзара әрекеттесу кезінде тауарларды қосу және жою мүмкіндігі;
- тапсырыс дайындығының қажетті уақытын таңдау мүмкіндігі;
- тапсырыс мәртебесін немесе нақты тауар позициясын бақылау мүмкіндігі.

1-суретте "онлайн сатуды қолдау жүйелері" бағдарламалық жасақтамасын пайдалану жағдайларының диаграммасы көрсетілген.

1-сурет. Пайдалану жағдайларының диаграммасы

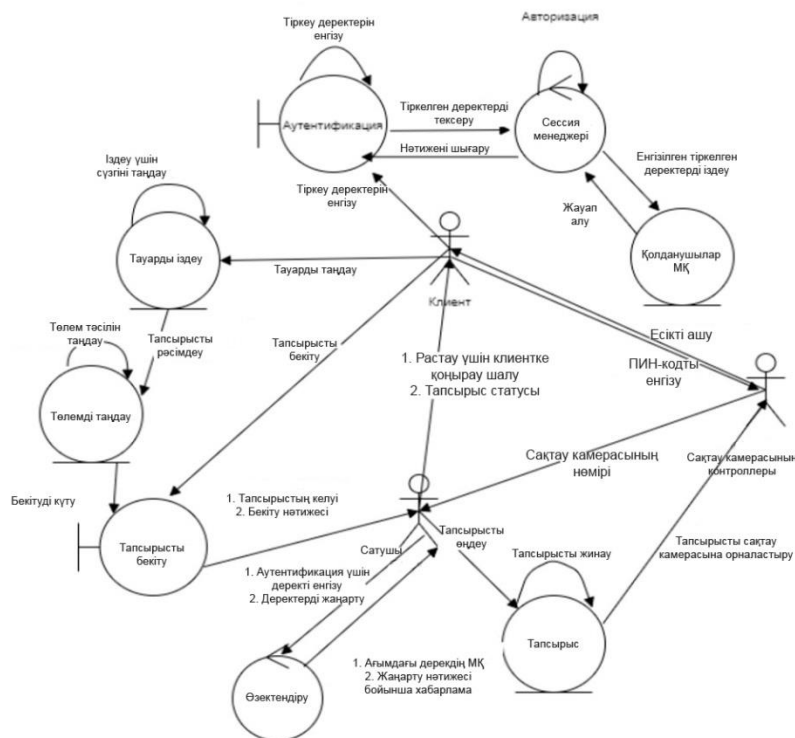
Актёрлерге субъектілер кіреді: клиент, сатушы және сақтау камерасының контроллері.

"Клиент" үшін пайдалану жағдайларына мыналар жатады: авторизация, тауарды таңдау, оған мыналар кіреді: тауарды іздеу, сұраныс нәтижелері үшін сүзгілерді орнату, мұнда міндетті сүзгі қала болып табылады. Әрі қарай, тауарға төлем жасалады, ол таңдауды қамтиды: қосымша арқылы картамен төлеу немесе алған кезде төлеу. Әрі қарай, тапсырыс күйін қарап, өнімді алуға болады.

"Сатушы" үшін пайдалану жағдайларына мыналар жатады: тапсырысты растауды және тапсырысты тікелей жинауды қамтитын ассортиментті жаңарту және тапсырысты өңдеу. Бұған тапсырыс күйін жаңарту кіреді.

Кооперативтік диаграммада объектілердің даналары пиктограмма түрінде көрсетілген. Олардың арасындағы сызықтар осы пайдалану жағдайында алмасатын хабарламаларды білдіреді.

Кооперация диаграммасы қажетті мақсатқа жету немесе кейбір пайдалану жағдайларын жүзеге асыру үшін өзара хабарламалар алмасатын жеке объектілер деңгейіндегі жүйенің әрекетін сипаттауға арналған.

2-сурет. Онда көрсетілген операциялары бар кооперативтік диаграмма

Қолданыстағы ақпараттық процестерді сипаттау үшін келесі белгілер қолданылады: IDEF0 және DFD.

IDEF0: бизнес функцияларының немесе жүйелік функциялардың модельдерін құру және осы функцияларға қатысты ақпарат пен объектілерді сипаттау үшін қолданылады.

3-суретте дүкендер желісіндегі тауарларға тапсырыс беруге арналған қосымшаның контекстік диаграммасы көрсетілген.

3 - сурет. Қолданба жұмысының контекстік диаграммасы

Функционалды блок "онлайн сатуды қолдау жүйесі" деп аталады.

Кіру көрсеткіштері:

- сауда объектілері туралы ақпарат: қала, мекен-жай, дүкен форматы туралы мәліметтер бар;

- тауар позициялары туралы ақпарат: тауардың құны, жарамдылық мерзімі, өндірушісі туралы мәліметтер бар;

- клиент туралы ақпарат: уәкілетті клиент туралы ақпарат, оның жасы мен жынысы, жасалған сатып алулар туралы жинақталған ақпарат. Жиналған деректер жүйеге белгілі бір клиентке сәйкес өнімдерді ұсынуға мүмкіндік береді.

Басқару көрсеткіштері:

- ҚР заңнамасы;

- Компания жарғысы.

Орындау механизмінің көрсеткіштері:

- Компанияның АТ бөлімі;

- менеджерлер;

- дүкен қызметкерлері.

Шығу көрсеткіштері:

- қалыптасқан «Тапсырыс»;
- көрсетілген қызметтер туралы есеп.

Функционалды жүйені құру кезінде іdef0 әдіснамалық моделіне балама мәліметтер ағынының диаграмма әдістемесі болып табылады. Жалпы жүйелерді жобалауға бағытталған IDEF0-ден айырмашылығы, DFD Ақпараттық жүйелерді жобалауға арналған. Бұл әдістеменің Ақпараттық жүйелерді жобалауға бағытталуы оны TO-BE функционалды моделін құру кезінде өте ыңғайлы және тиімді құрал етеді.

Онлайн сатуды қолдау жүйесінің ыдырауында 8 процесті бөлуге болады:

- тіркелгіге кіру: жүйеде клиенттің авторизациясы орын алады;
- ассортиментті өзектендіру: IT бөлімдерінің бірі жүзеге асырады, деректер компанияның жалпы мәліметтер базасынан алынады;
- сауда объектісін таңдау: клиент өзіне ең қолайлы дүкенді таңдайды, оған сүзгілерді орнату көмектеседі;
- өнімді таңдау: пайдаланушының себетіне қажетті заттарды қосу процесі;
- төлем әдісін таңдау: өтінім арқылы немесе оны алған кезде бірден төлеу мүмкіндігі арасында таңдау жасалады, содан кейін тапсырысты растау үшін оператормен байланыс болады;
- тапсырысты рәсімдеу: Тапсырыс дүкенде жұмысқа қабылданады, кезекке тұрады және оның орындалуын күтеді, тапсырыс мәртебесі "жұмыста", ал қосымшада клиент пен оның қалауы бойынша деректер жаңартылады;
- тапсырысты өңдеу: дүкен қызметкерлері жүргізеді, қажет болған жағдайда өнімді ауыстыру немесе бөлшектерді нақтылау кезінде клиентпен кері байланыс болуы мүмкін, кезең аяқталғаннан кейін тапсырыс мәртебесі "дайын";
- тапсырыс алу: клиент өз тапсырысын төлейді, егер ол әлі жасалмаса, оны сақтау камерасынан алады, оны тексеруге құқылы және шағымдар туындаған жағдайда әкімшіге хабарласады.

Әзірленген онлайн тапсырыстарды қолдау жүйесі сауда желілерінің азық-түлік дүкендерінде сатып алу процесін оңтайландыруға арналған. Кең мағынада-мекеменің жұмысын оңтайландыру. Жүйені сауда желісіне енгізу артық шығындарды болдырмайды және компанияның бәсекеге қабілеттілігін арттырады.

Жүйенің өтелуі мен жұмыс істеуін модельдеу нәтижелері бойынша жаңа технология ағашта жазылған ұйымның жаһандық мақсатының мақсаттары мен функцияларына толық сәйкес келеді және бизнес - процестердің құрылымы ұйымның тиімді жұмыс істеуіне және мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізуге ықпал ететін етіп құрылған деген қорытынды жасауға болады. Бұдан шығатыны, әзірлеу іс жүзінде пайдалы, экономикалық тұрғыдан негізделген және сауда желілері қызметкерлерінің сапасын жақсарту және жұмысын жақсарту мақсатында саланың кәсіпорындары мен ұйымдарына арналған.

Дереккөздер:

1. Кравченко К.А. Сатуды болжауда нейрожелілік технологияларды қолдану / К. А. Кравченко, в. в. Ткаченко // жинақта: XXI ғасыр ғылымы: қоғамды, білім мен ғылымды дамытудың мәселелері, перспективалары мен өзектілігі. Халықаралық ЖОО аралық күзгі ғылыми-практикалық конференция материалдары. 2020. 145-150 ББ.

2. Кравченко К. А. Заманауи технологиялардағы нейрондық желілерге шолу / К. А. Кравченко, К. А. Ковалева // жинақта: экономиканы цифрландыру: бағыттар, әдістер, құралдар. I Бүкілресейлік студенттік ғылыми-практикалық конференция материалдарының жинағы. - Краснодар, 2019. 173-176 ББ.

“Международный научный журнал АКАДЕМИК”

№ 2 (247), 2024 г.

АПРЕЛЬ, 2024 г.

В авторской редакции
мнение авторов может не совпадать с позицией редакции

Международный научный журнал "Академик". Юридический адрес:
M02E6B9, Республика Казахстан, г.Караганда

Свидетельство о регистрации в СМИ: KZ12VPY00034539 от 14 апреля 2021 г.
Журнал зарегистрирован в комитете информации, министерства информации и
общественного развития Республики Казахстан, регистрационный

номер: KZ12VPY00034539

Web-сайт: www.journal-academic.com

E-mail: info@journal-academic.com

